

**T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI**

**KAMU HARCAMALARININ İNSANİ KALKINMA
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: SEÇİLMİŞ OECD ÜLKELERİNDE
DİNAMİK PANEL VERİ ANALİZİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AKİF ÖZKAN

BALIKESİR, 2025

**T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI**

**KAMU HARCAMALARININ İNSANİ KALKINMA
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: SEÇİLMİŞ OECD ÜLKELERİNDE
DİNAMİK PANEL VERİ ANALİZİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AKİF ÖZKAN

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ AYSUN YILMAZTÜRK

BALIKESİR, 2025

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAY SAYFASI

Enstitümüzün Maliye Anabilim Dalı'nda 201312537004 numaralı AKİF ÖZKAN'ın hazırladığı "Kamu Harcamalarının İnsani Kalkınma Üzerindeki Etkisi: Seçilmiş OECD Ülkelerinde Dinamik Panel Veri Analizi" konulu YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 18/06/2025 tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ/OY ÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

Üye (Başkan) Prof. Dr. Fazlı YILDIZ

İmza

Üye (Danışman) Dr. Öğr. Üyesi Aysun YILMAZTÜRK

İmza

Üye Doç. Dr. Mehmet AVCI

İmza

Enstitü Onayı

ETİK BEYAN

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

18/06//2025

Akif ÖZKAN

ÖNSÖZ

Yüksek lisans eğitimim boyunca edindiğim bilgi birikimi ve akademik kazanımlar, bu tezin hazırlanmasında önemli bir temel oluşturmuştur. Özellikle kamu harcamalarının insani kalkınma üzerindeki etkisini konu alan bu çalışmayı yürütürken, hem teorik hem de uygulamalı anlamda kapsamlı bir araştırma süreci geçirmiş bulunmaktayım.

Bu süreçte bana rehberlik eden, akademik gelişimime önemli katkılar sunan çok değerli hocalarım olmuştur. Bu tez çalışmasının ortaya çıkmasında bilgi ve birikimiyle her zaman yanımda olan, deneyim ve yönlendirmeleriyle çalışmamın şekillenmesine katkı sağlayan Doç. Dr. Mehmet AVCI'ya; yüksek lisans eğitimimin tüm süreçlerinde akademik bilgi ve deneyimiyle desteğini esirgemeyen değerli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Aysun YILMAZTÜRK'e ve bu süreçte bilgi ve tecrübeleriyle bana katkı sunan, akademik bakış açımı geliştirmemde pay sahibi olan Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı'nın kıymetli öğretim üyelerine en içten şükranlarımı sunarım.

Bu akademik yolculukta kıymetli desteği ile her an yanımda olan sevgili eşim RUMEYSA'ya, hayatıma neşe ve ilham katan canım kızım AYBÜKE NUR'a ve sonsuz destekleriyle daima yanımda hissettiren kıymetli annem ve babama da minnettarım.

Son olarak, çalışmamın kamu maliyesi literatürüne ve özellikle kalkınma odaklı politika tasarımlarına katkı sağlamasını temenni ederim.

BALIKESİR, 2025

Akif ÖZKAN

ÖZET

KAMU HARCAMALARININ İNSANİ KALKINMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: SEÇİLMİŞ OECD ÜLKELERİNDE DİNAMİK PANEL VERİ ANALİZİ

ÖZKAN, Akif

Yüksek Lisans, Maliye Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Aysun YILMAZTÜRK

2025, 83 Sayfa

Bu tez çalışmasında, 2000–2020 dönemi için seçilen 26 OECD ülkesi örnekleminde kamu harcamalarının insani kalkınma üzerindeki etkileri dinamik panel veri analizi yöntemiyle incelenmiştir. Kuramsal çerçevede, kalkınmanın çok boyutlu niteliği ve kamu harcamalarının sosyal refah üzerindeki rolü ele alınmış; özellikle eğitim, sağlık ve sosyal koruma harcamalarının bireylerin yaşam kalitesine etkisi değerlendirilmiştir.

Ampirik bulgular, kamu harcamalarının İnsani Gelişme Endeksi (HDI) üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etki yarattığını göstermektedir. Ayrıca, gelir eşitliği, ekonomik büyüme ve yolsuzluğun kontrolü değişkenlerinin de HDI üzerinde olumlu etkiler yarattığı tespit edilmiştir. Buna karşılık, küreselleşme değişkeninin HDI üzerindeki etkisi negatif yönde ve anlamlı bulunmuştur. Bulgular, kamu politikalarının insan merkezli kalkınma hedefleri doğrultusunda yeniden yapılandırılmasının önemine işaret etmektedir.

Bu çalışma, insani kalkınma ile maliye politikası arasındaki ilişkiyi OECD ülkeleri bağlamında ampirik olarak ortaya koymakta ve kamu harcamalarının sosyal yönünün politika yapıcılar tarafından göz önünde bulundurulması gerektiğini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Harcamaları, İnsani Kalkınma, Maliye Politikası, OECD, Dinamik Panel Veri Analizi

ABSTRACT

THE IMPACT OF PUBLIC EXPENDITURE ON HUMAN DEVELOPMENT: DYNAMIC PANEL DATA ANALYSIS IN SELECTED OECD COUNTRIES

ÖZKAN, Akif

Master Thesis, Department of Public Finance

Advisor: Assist. Prof. Dr. Aysun YILMAZTÜRK

2025, 83 pages

In this thesis, the effects of public expenditures on human development in a sample of 26 OECD countries selected for the period 2000–2020 were examined using dynamic panel data analysis. In the theoretical framework, the multidimensional nature of development and the role of public expenditures on social welfare were addressed; in particular, the effects of education, health and social protection expenditures on the quality of life of individuals were evaluated.

Empirical findings show that public expenditures have a positive and statistically significant effect on the Human Development Index (HDI). In addition, it was determined that income equality, economic growth and corruption control variables also have positive effects on the HDI. In contrast, the effect of the globalization variable on the HDI was found to be negative and significant. The findings point to the importance of restructuring public policies in line with human-centered development goals.

This study empirically reveals the relationship between human development and fiscal policy in the context of OECD countries and emphasizes that the social aspect of public expenditures should be taken into consideration by policy makers.

Keywords: Public Expenditures, Human Development, Fiscal Policy, OECD, Dynamic Panel Data Analysis.

*Sevgili Eşim RUMEYSA'ya,
Hayatıma Neşe ve İlham Katan Canım Kızım AYBÜKE NUR'a....*

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖNSÖZ	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ	x
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Problemi	2
1.2. Araştırmanın Amacı	2
1.3. Araştırmanın Önemi	3
1.4. Araştırmanın Varsayımları	3
1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları	4
1.6. Tanımlar	4
2. İLGİLİ ALANYAZIN	6
2.1. Kuramsal Çerçeve	6
2.1.1. Devlet ve Kalkınma Kavramlarına İlişkin Genel Bilgiler	6
2.1.1.1. Kalkınmanın Boyutları.....	8
2.1.1.2. Devletin Ekonomideki Rolü: Liberal, Müdahaleci ve Kalkınmacı Yaklaşımlar	9
2.1.2. Kalkınmacı Devlet Yaklaşımı.....	10
2.1.2.1. Kalkınmacı Devlet Yaklaşımını Gerekli Kılan Sebepler.....	12
2.1.2.1.1. Piyasa Başarısızlıkları	13
2.1.2.1.2. Özel Sektörün Yetersizliği ve Tasarruf Açığı.....	19
2.1.2.1.3. Ekonomik İstikrar ve Büyümenin Sağlanması.....	20
2.1.2.1.4. Kaynakların Verimli ve Etkin Kullanımı	21
2.1.2.1.5. Gelir Dağılımında Adalet	22
2.1.2.1.6. Ekonomik Dalgalanmalar ve Krizlerle Mücadele.....	23
2.1.2.2. Kalkınmacı Devlet Yaklaşımına Dünyadan Örnekler (Japonya, Güney Kore)	24

2.1.2.2.1. Japonya Örneği.....	24
2.1.2.2.2. Güney Kore Örneği	27
2.1.3. Maliye Politikası İçerisinde Kalkınmanın Yeri ve Önemi	30
2.1.4. Kamu Harcamaları Politikası ve Kalkınma İlişkisi	31
2.1.4.1. Cari Harcamalar ve Kalkınma İlişkisi.....	33
2.1.4.2. Yatırım Harcamaları ve Kalkınma İlişkisi	34
2.1.4.3. Transfer Harcamaları ve Kalkınma İlişkisi.....	35
2.1.5. İnsani Kalkınmanın Teorik Çerçevesi	36
2.1.5.1. İnsani Kalkınmanın Tarihsel Gelişimi	36
2.1.5.2. İnsani Kalkınmanın Boyutları.....	38
2.1.5.2.1. Sağlık: Doğumda Yaşam Beklentisi	38
2.1.5.2.2. Eğitim: Okur Yazarlık ve Okullaşma.....	39
2.1.5.2.3. Gelir Düzeyi	40
2.1.5.3. İnsani Kalkınmanın Ölçümü	41
2.1.5.3.1. İnsani Gelişme Endeksi.....	42
2.1.5.3.2. İnsani Kalkınma ile İlişkili Diğer Endeksler.....	45
2.1.5.3.2.1. Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksi.....	46
2.1.5.3.2.2. Toplumsal Cinsiyete Dayalı Eşitsizlik Endeksi	48
2.1.5.3.2.3. Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi.....	49
2.2. İlgili Araştırmalar	50
3. YÖNTEM.....	57
3.1. Araştırmanın Modeli	57
3.2. Evren ve Örneklem.....	57
3.3. Veri Toplama Araçları ve Teknikleri	58
3.4. Verilerin Toplanma Süreci	58
3.5. Verilerin Analizi.....	59
4. BULGULAR VE YORUMLAR	60
5. SONUÇVE ÖNERİLER.....	70
5.1. Sonuçlar.....	70
5.2. Öneriler.....	71
KAYNAKÇA	73

TABLÖLAR LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 1. İnsani Gelişme Endeksi'nin Boyut ve Göstergeleri	43
Tablo 2. İnsani Gelişme Endeksi Değerlerine Göre Sınıflandırılma.....	44
Tablo 3. Veri Bilgisi	58
Tablo 4. Tanımlayıcı İstatistikler	62
Tablo 5. Korelasyon Analizi Bulguları	65
Tablo 6. Dinamik Panel Veri Tahmin Bulguları	66

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa
Şekil 1. İnsani Gelişme Endeksinin Unsurları	43
Şekil 2. Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi	48

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ÇBYE	: Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi
EUİGE	: Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksi
FAO	: Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (Food and Agriculture Organization of the United Nations)
FMOLS	: Tam Düzeltilmiş En Küçük Kareler (Fully Modified Ordinary Least Squares)
GNI	: Gayrisafi Milli Gelir Endeksi (Gross National Income)
GSMG	: Gayri Safi Milli Gelir
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
HDI	: Human Development Index (İnsani Gelişme Endeksi)
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization)
IMF	: Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
İGE	: İnsani Gelişme Endeksi
KOF	: Küreselleşme Endeksi
METİ	: Japonya Ekonomi Ticaret ve Sanayi Bakanlığı (Ministry of Economy Trade and Industry)
MITI	: Japonya Uluslararası Ticaret ve Sanayi Bakanlığı (Ministry of International Trade and Industry)
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (Organisation for Economic Co-Operation and Development)
OPHI	: Oxford Yoksulluk ve İnsani Gelişme Girişimi (The Oxford Poverty and Human Development Initiative)
S-GMM	: Sistem Genelleştirilmiş Momentler
SMH	: Safi Milli Hasıla
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SWIID	: Standartlaştırılmış Küresel Gelir Eşitsizliği Veri tabanı
TCEE	: Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi
UN	: Birleşmiş Milletler (United Nations)

- UNDP** : Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
(United Nations Development Programme)
- UNESCO** : Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
(United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization)
- UNICEF** : Dünya Çocuklarını Koruma Örgütü
(United Nations International Children's Emergency Fund)
- VAR** : Vektör Otoegresyon (Vector Autoregression)
- VEC** : Vektör Hata Düzeltme (Vector Error Correction)
- WGI** : Dünya çapında Yönetim Göstergeleri
(The Worldwide Governance Indicators)
- WHO** : Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization)

1. GİRİŞ

Kalkınma olgusu, klasik anlamda ekonomik büyüme göstergeleriyle ölçülse de günümüzde çok boyutlu bir yapıya evrilmiş ve insani yaşam koşullarını iyileştirmeyi merkeze alan bir yaklaşıma dönüşmüştür. Eğitim, sağlık ve yaşam standardı gibi alanlarda bireylerin erişim düzeyini temel alan insani kalkınma göstergeleri, bu dönüşümün önemli araçlarından biri haline gelmiştir. Bu bağlamda kalkınma, yalnızca makroekonomik performansın değil, aynı zamanda toplumsal refahın sürdürülebilirliğinin de bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

Kamu harcamaları, devletin iktisadi ve sosyal hedeflerine ulaşmak için kullandığı temel mali araçlardan biridir. Kamu bütçesinden yapılan harcamaların bileşimi, sadece kaynak tahsisi açısından değil; aynı zamanda refahın dağılımı, fırsat eşitliği ve beşeri sermayenin güçlendirilmesi açısından da stratejik öneme sahiptir. Özellikle sosyal harcama niteliği taşıyan eğitim, sağlık ve sosyal koruma harcamaları, doğrudan bireylerin yaşam kalitesine etki etmekte ve bu yolla insani kalkınma düzeyini belirleyen kritik faktörler arasında yer almaktadır.

Kalkınma politikalarının etkinliğini ölçmek amacıyla kamu harcamalarının insan gelişimi üzerindeki etkilerinin ampirik olarak incelenmesi, politika yapım süreçleri açısından karar destek mekanizmalarına veri sağlamaktadır. Kamu harcamalarının insani kalkınmaya olan etkisinin analiz edilmesi, maliye politikalarının etkinliğinin ölçülmesi ve kamu kaynaklarının optimal biçimde tahsisi için stratejik bir öneme sahiptir.

OECD ülkeleri, gelişmiş kurumsal altyapı ve istatistiksel veri güvenilirliği bakımından ampirik analizler için elverişli bir örneklem oluşturmaktadır. Söz konusu ülkelerin kamu harcama kalıpları ile insani kalkınma düzeyleri arasında gözlemlenen varyasyon, bu ülkelerde uygulanan maliye politikalarının etkisini karşılaştırmalı olarak değerlendirme imkanı sunmaktadır.

Bu tez çalışmasında, seçilmiş OECD ülkelerinde kamu harcamalarının insani kalkınma üzerindeki etkisi, 2000–2020 dönemi verileri kullanılarak dinamik panel veri analizi yöntemiyle incelenmektedir. Çalışmada, özellikle eğitim ve sağlık gibi

sosyal harcamaların İnsani Gelişme Endeksi (HDI) üzerindeki etkileri değerlendirilerek kamu maliyesi politikalarının insani kalkınma odaklı yönü analiz edilecektir.

Giriş bölümünü takiben araştırmanın problemi, amacı, önemi, varsayımları, sınırlılıkları ve kavramsal çerçevesi alt başlıklar halinde sunularak çalışmanın teorik ve metodolojik altyapısı yapılandırılmıştır.

1.1. Araştırmanın Problemi

Kalkınma anlayışının sadece ekonomik büyüme ile tanımlanması, günümüz koşullarında yetersiz bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Bireylerin yaşam süresi, eğitim düzeyi ve yaşam standardı gibi sosyal göstergeleri merkeze alan insani kalkınma kavramı, kalkınmanın çok boyutlu niteliğini ortaya koymakta ve devlet politikalarının bu doğrultuda yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

Kamu harcamaları, devletin sosyal, ekonomik ve idari sorumluluklarını yerine getirirken kullandığı en temel mali araçlardan biridir. Bu harcamaların özellikle eğitim, sağlık ve sosyal koruma gibi insani gelişme ile doğrudan ilişkili alanlara yönlendirilmesi, toplumun genel refah seviyesini artırma potansiyeline sahiptir. Ancak kamu harcamalarının bileşenleriyle insani kalkınma düzeyi arasındaki ilişkinin ampirik olarak yeterince incelenmemesi, bu alandaki teorik varsayımların politika yapıcılar açısından sınırlı fayda üretmesine neden olmaktadır.

Bu çerçevede araştırmanın temel problemi, seçilmiş OECD ülkeleri örnekleminde kamu harcamalarının insani kalkınma üzerindeki etkisinin ampirik bir analizle ortaya konması gerekliliğidir. Kamu harcamalarının hangi alanlarda daha etkili sonuçlar doğurduğunun tespit edilmesi, mali kaynakların etkin ve adaletli biçimde kullanılabilmesi açısından kritik bir öneme sahiptir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın temel amacı, seçilmiş OECD ülkelerinde kamu harcamalarının insani kalkınma üzerindeki etkilerini dinamik panel veri analizi yöntemiyle ampirik olarak incelemektir.

Bu amaç doğrultusunda, kamu harcamalarının HDI üzerindeki etkisi analiz edilerek, devletlerin mali kaynaklarını hangi alanlara yönlendirdiklerinde daha yüksek insani kalkınma düzeyine ulaşabilecekleri ortaya konulacaktır. Elde edilecek bulgular, kamu maliyesi uygulamalarının insan odaklı kalkınma stratejileriyle ne ölçüde örtüşüğünü değerlendirme fırsatı sunacak ve politika yapıcılar açısından yol gösterici öneriler üretecektir.

1.3. Araştırmanın Önemi

Sürdürülebilir kalkınmanın en önemli aktörü devlettir. Bu süreçte, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları da kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesinde tamamlayıcı roller üstlenmektedir. Devlet, mali kaynaklar ile sürdürülebilir kalkınma sürecine etkide bulunabilmektedir. Böylece devlet, elindeki mali araçlardan kamu harcamalarını kullanarak insani kalkınmanın olumlu yönde gelişmesini sağlayabilmektedir. Bu bağlamda, kamu harcamalarının hangi alanlarda yoğunlaştığı ve bu harcamaların insani kalkınmayı ne ölçüde etkilediği sorusu, kalkınma politikalarının etkinliği açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü kamu kaynaklarının hangi alanlara yönlendirildiği, bireylerin eğitim, sağlık ve yaşam standardı gibi temel hizmetlere erişimini doğrudan etkileyerek toplumsal refah düzeyini şekillendirmektedir. Araştırma, kamu kaynaklarının insani gelişme düzeyine etkisini seçilmiş OECD ülkeleri örneğiyle ortaya koyarak, kamu politikalarının yeniden yapılandırılması yönünde katkı sağlamaktadır.

1.4. Araştırmanın Varsayımları

Bu çalışmada gerçekleştirilen analizler belirli bilimsel varsayımlar çerçevesinde yapılandırılmıştır. Öncelikle, kullanılan verilerin güvenilirliği ve geçerliliği, verilerin alındığı kurumların sağladığı uluslararası standartlara uygun istatistiksel raporlara dayanmaktadır. Modelde yer alan değişkenlerin, insani kalkınmanın belirleyici unsurlarını temsil ettiği kabul edilmiştir. Panel veri analizine uygun biçimde, ülkeler arasında yapısal çeşitlilik bulunmasına rağmen, belirli düzeyde homojenlik varsayımı esas alınmıştır. Ayrıca, bağımsız değişkenler ile hata terimleri arasında ilişki bulunmadığı, hata terimlerinin ortalamasının sıfır olduğu ve varyanslarının sabit olduğu varsayılmıştır. Dinamik panel veri analizinde kullanılan

Sistem Genelleştirilmiş Momentler (S-GMM) yöntemi, potansiyel içsellik sorunlarını minimize etme açısından tercih edilmiştir ve modelin güvenilirliğini güçlendiren bir yaklaşım sunmaktadır.

1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırma, belirli bilimsel çerçeveler ve metodolojik tercihler doğrultusunda yapılandırılmış olup, analiz kapsamını tanımlayan sınırlara sahiptir. Çalışma, kamu harcamalarının insani kalkınma üzerindeki etkisini değerlendirmek amacıyla 26 OECD ülkesine odaklanmakta ve 2000-2020 dönemini kapsamaktadır. Ülkelerin seçiminde, veri erişilebilirliği ve karşılaştırılabilirlik gibi bilimsel kriterler esas alınmıştır. Analizde kullanılan bileşik endekslerin uluslararası karşılaştırmaya uygun biçimde tanımlanmış olması, bulguların geçerliliğini artırmaktadır. Bununla birlikte, çalışma amacına uygun olarak belirlenen değişkenler dışında kalan bazı sosyo-kültürel ve kurumsal faktörler model dışında bırakılmıştır. Bu durum, araştırma kapsamının bilimsellik çerçevesinde sınırlandırılması gerekliliğinden kaynaklanmakta olup, modelin odaklandığı ilişkileri daha tutarlı şekilde analiz etme imkanı sunmaktadır.

1.6. Tanımlar

İnsani Kalkınma: Bireylerin eğitim, sağlık ve gelir gibi temel alanlarda daha iyi yaşam koşullarına kavuşmalarını hedefleyen kalkınma anlayışıdır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından geliştirilen HDI ile ölçülmektedir.

Kamu Harcamaları: Devletin, toplumsal ihtiyaçları karşılamak amacıyla yaptığı tüm harcamaları ifade eder. Eğitim, sağlık, altyapı ve sosyal transferler gibi alanlara yönelik harcamalar bu kapsamda değerlendirilir.

OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü): Piyasa ekonomisine sahip ülkelerin ekonomik ve sosyal politikalar geliştirmek amacıyla oluşturduğu uluslararası bir organizasyondur.

Dinamik Panel Veri Analizi: Zaman ve birim boyutunda değişkenlik gösteren veriler üzerinde yapılan istatistiksel analiz tekniğidir. Bu yöntem, geçmiş değerlerin etkisini de model içine katarak daha güvenilir sonuçlar elde etmeyi amaçlar.

2. İLGİLİ ALANYAZIN

2.1. Kuramsal Çerçeve

Bu bölümde, kamu harcamalarının kalkınma süreciyle olan ilişkisini açıklamaya yönelik teorik yaklaşımlar ve ampirik çalışmalar sistematik bir şekilde ele alınmaktadır. Öncelikle devletin kalkınma sürecindeki rolünü belirleyen temel iktisadi yaklaşımlar incelenmiş, ardından kalkınmacı devlet modeli çerçevesinde kamu müdahalesinin gerekçeleri değerlendirilmiştir. Devamında, maliye politikası içerisinde kalkınmanın yeri ve kamu harcamalarının bileşenleriyle kalkınma göstergeleri arasındaki etkileşim kuramsal olarak analiz edilmiştir.

Ayrıca, insani kalkınma kavramının tarihsel gelişimi ve bu alanda kullanılan ölçüm endeksleri tanıtılarak, kamu harcamalarının bu göstergeler üzerindeki muhtemel etkilerini değerlendirmeye olanak sağlayacak kavramsal altyapı oluşturulmuştur. Bölümün son kısmında ise konuya ilişkin ulusal ve uluslararası literatürde yer alan seçilmiş ampirik çalışmalar incelenmiş ve mevcut çalışmanın literatürdeki yeri ortaya konulmuştur.

2.1.1. Devlet ve Kalkınma Kavramlarına İlişkin Genel Bilgiler

Geçmişten günümüze kadar gelen süreçte birçok devlet tanımlaması yapılmış olmasına rağmen günümüze geldiğimizde net olarak üzerinde uzlaşmış bir devlet tanımı bulunmamaktadır (Kazgan, 2002, s. 54). Devlet kavramı, insanlığın varoluşuyla birlikte karşımıza çıkmış ve günümüze gelene kadar da pek çok evreden geçmiştir. Genel anlamıyla devlet, bir topluluğun belirli bir coğrafi sınır içinde yaşayan insanları yönetmek için oluşturduğu en üst düzeydeki örgütlenme biçimidir. Devletin varlığı, toplumun bir düzen ve güvenlik içinde yaşamasını sağlamak, adalet tesis etmek, ekonomiyi ve toplum refahını korumak ve ulusal çıkarları gözetmek gibi işlevlerle ilişkilidir. Devlet, bu görevleri gerçekleştirebilmek için bir egemenlik yetkisine sahiptir ve bu yetkiyi genellikle yasama, yürütme ve yargı erkleri aracılığıyla kullanmaktadır. Demir (2003: 12)' e göre devlet, toprak bütünlüğü olan ve siyasal açıdan örgütlenmiş milletlerin oluşturduğu tüzel varlıklardır. Bir diğer

tanımlamaya göre devlet, inkar edilmesi imkansız olan önemli bir toplumsal örgüttür (Doehring, 2015, s. 8). Yine devleti, belirli bir büyüklükteki toprak bütünlüğüne dayalı olarak siyasi bir yapısı olan ve bu yapı içerisinde bir ya da birden fazla milletin örgütlendiği topluluk olarak tanımlamak da mümkündür (Açıköz, 2009, s. 19). İçinde yaşadığımız bilim ve teknoloji çağı ve sosyo-ekonomik yapılarda sürekli olarak değişime sebebiyet veren ekonomik ve toplumsal göstergeler, devletin işlevlerinin nasıl olması gerektiğine yönelik tartışmalarla birlikte devlet hakkında ortaya atılan paradigmaların temelinde de yepyeni tartışma konularını gündeme getirmiştir. Literatürde kavramsal olarak “*en iyi devleti*” aramak mümkün olsa da bu araştırmanın ucu açık bir sorunsaldan öteye geçmeyeceği ortadadır. Zira bu alanda yapılmış olan çalışmaların genelinde ideal bir devlet biçiminin olmadığı ifade edilmektedir (Öztürk, 2013, s. 9).

Devlet, yönetim biçimine göre monarşi, demokrasi, oligarşi gibi farklı türlerde olabilmektedir. Ayrıca devletin yapısına göre üniter devlet, federal devlet gibi ayrımlar da yapılabilir. Üniter devletlerde tüm yetkiler merkezde toplanırken, federal devletlerde merkez ve eyaletler arasında yetki paylaşımı söz konusudur. Sonuç olarak devlet, insanların bir arada yaşadığı toplumlarda düzenin ve adaletin korunması, ekonomik gelişimin sağlanması ve güvenliğin temini gibi önemli görevleri üstlenen karmaşık bir yapı olarak ortaya çıkmıştır. Devletin bu rolü, tarih boyunca farklı düşünce sistemlerinde çeşitlenerek değişen koşullar ve toplum ihtiyaçları göz önünde bulundurularak şekillenmiştir.

Kalkınma ise yalnızca ekonomik büyümeyle sınırlı olmayan, sosyal refah, yaşam kalitesi, gelir dağılımı adaleti, sağlık, eğitim ve çevresel sürdürülebilirliği de kapsayan geniş bir anlam taşımaktadır. Bu kapsamda kalkınma, ekonomik büyümenin yanında sosyal adaleti sağlamak ve insan yaşamının tüm yönlerinde ilerlemeler elde etmek anlamına gelmektedir. Todaro ve Smith (2015), kalkınmayı “*insanların yaşam koşullarını iyileştiren, yoksulluğu azaltan ve sosyal refahı artıran bir süreç*” olarak tanımlamaktadır. Bu anlayışa göre, kalkınma süreci, toplumun bütün kesimlerine fayda sağlayan, sürdürülebilir bir ekonomik ve sosyal yapı kurmayı hedeflemektedir. Bir ülkenin kalkınma aşamalarını tamamlayıp kalkınmış ülke konumuna gelebilmesi için öncelikle ekonomik büyümeyi sağlaması gerekmekte ise de sadece ekonomik büyümenin gerçekleşmesi, kalkınma açısından tek başına yeterli görülmemektedir (Çütçü, Atay ve Akkurt, 2020, s. 448). Çünkü

kalkınmada ekonomik performansın yanında insanların yaşam standartlarına ilişkin ölçütler de yer almaktadır (Tokatlıoğlu ve Selen, 2019, s. 25).

Kalkınma kavramı içerisinde birçok ölçüt yer aldığından kalkınmanın hesaplanmasında bazı zorluklar ortaya çıkmaktadır. İlk olarak kalkınma, kişi başına düşen gelir durumuna göre hesaplanmaktayken daha sonraları bu hesaplama HDI adı verilen yöntemle hesaplanmaya başlanmıştır.

2.1.1.1. Kalkınmanın Boyutları

Kalkınma, yalnızca ekonomik büyümeyi değil, aynı zamanda toplumların refahını artırmayı, sosyal eşitsizlikleri azaltmayı ve bireylerin yaşam kalitesini yükseltmeyi amaçlayan çok boyutlu bir süreçtir. Bu bağlamda, kalkınma genel olarak ekonomik kalkınma, sosyal kalkınma ve insani kalkınma olmak üzere üç ana boyutta ele alınmaktadır.

Ekonomik kalkınma, bir ülkenin ekonomik kapasitesinin artması ve bu kapasitenin toplumun refahını artıracak şekilde kullanılmasını ifade etmektedir. Bu süreç, sanayileşme, üretim artışı, teknoloji transferi ve altyapı yatırımları gibi unsurları içermektedir. Ekonomik kalkınma, kişi başına düşen gelir artışı ve ekonomik büyüme oranlarının yükselmesi ile ölçülmektedir. Ancak ekonomik kalkınmanın sadece gelir artışı ile sınırlı kalmadığı, aynı zamanda gelir dağılımındaki adaletin sağlanması, iş gücü piyasasının iyileştirilmesi ve üretkenlik artışı gibi unsurları da kapsadığı unutulmamalıdır (Todaro ve Smith, 2020, s. 263).

Sosyal kalkınma, toplumun sağlık, eğitim, barınma ve sosyal güvenlik gibi zorunlu ihtiyaçların karşılanması ve sosyal eşitsizliklerin azaltılması sürecini ifade etmektedir. Kalkınmanın bu boyutu, bireylerin topluma daha etkin bir şekilde katılımını sağlamayı ve sosyal adaleti teşvik etmeyi hedeflemektedir. Eğitim olanaklarının artırılması, sağlık hizmetlerine erişimin kolaylaştırılması ve cinsiyet eşitliğinin sağlanması, sosyal kalkınmanın temel unsurlarındandır. Sosyal kalkınma, toplumların sosyal dayanışma ve bütünleşme seviyesini artırarak toplumsal huzurun korunmasına katkı sağlamaktadır. (Sen, 1999, s. 11).

İnsani kalkınma, bireylerin yaşam kalitesini artırmayı ve insanların yaşamlarında daha fazla fırsat ve özgürlük elde etmelerini sağlamayı hedeflemektedir. Bu kavram, yalnızca ekonomik ve sosyal göstergelere odaklanmak

yerine bireylerin potansiyellerini gerçekleştirebilmesine ve refah içinde yaşayabilmesine önem vermektedir. İnsani Gelişme Endeksi, insani kalkınmanın temel boyutlarında elde edilen ortalama başarı düzeyini özetleyen bir ölçüttür. Bu boyutlar; uzun ve sağlıklı bir yaşam, bilgiye erişim ve makul bir yaşam standardına sahip olma şeklinde özetlenebilir. HDI, her bir boyut için normalize edilmiş endekslerin geometrik ortalaması alınarak hesaplanmaktadır (UNDP, 2022). İnsani kalkınma yaklaşımı, bireylerin hem ekonomik hem de sosyal alanlarda daha fazla seçeneğe sahip olmasını sağlayarak sürdürülebilir kalkınmayı desteklemektedir.

Kalkınmanın bu üç boyutu, birbirini tamamlayıcı nitelikte olup, toplumsal refahın bütüncül bir yaklaşımla artırılmasını sağlamaktadır. Ekonomik kalkınma, üretim ve gelir artışını hedeflerken; sosyal kalkınma, bireylerin temel ihtiyaçlarına erişimini ve toplumsal eşitliği sağlamaktadır. İnsani kalkınma ise bireylerin yaşam kalitesini ve özgürlüklerini artırmayı amaçlayarak kalkınma sürecine daha geniş bir perspektif sunmaktadır.

2.1.1.2. Devletin Ekonomideki Rolü: Liberal, Müdahaleci ve Kalkınmacı Yaklaşımlar

Devlet, bireylerin birlikte yaşamasından kaynaklı müşterek ihtiyaçların karşılanması amacıyla ortaya çıkmıştır. Yine devlet, bünyesinde yaşayan vatandaşlarının çıkarlarını koruyarak ihtiyaçlarını karşılama görevini merkezi yönetim adı verilen örgütle yerine getirmekte ve ülkenin her noktasında hizmet sağlamak amacıyla belirli bir hiyerarşik düzen içerisinde hizmet birimleri oluşturarak görevini ifa etmektedir (Tüleykan, 2010, s. 87). Devleti oluşturan temel unsurların yasa yapma yetkisi, güç kullanma kapasitesi ve meşruiyet ilkesine dayandığı bilinmektedir. Devlet, ülkesi üzerindeki yetkilerinin bütünü ifade eden egemenlik hakkını ise bu üç kaynaktan almaktadır.

Toplumların gelişim süreci boyunca toplumsal ihtiyaçların karşılanması için bir araya gelen tüm toplumlar siyasi bir otoriteye ihtiyaç duymuştur. Çünkü belirli bir düzenin olmadığı toplumlarda siyasi iktidarsızlık, güvensizlik, kanunsuzluk ve ekonomik anlamda refah seviyesine ulaşamama sorunları gibi birçok olumsuz durum baş gösterecektir. Ülkelerin kalkınmışlık seviyeleri ve kendilerine özgü özellikleri nedeniyle devlet anlayışlarında farklılıklar meydana gelmekte ve bu farklılıklar

nedeniyle de kamu otoritesinin ülkenin ekonomik yapısı içerisindeki rolü değişiklik göstermektedir. Devletin ekonomideki rolünün nasıl olması gerektiği konusunda şimdiye kadar birçok görüş ortaya atılmıştır. İktisadi düşüncelerin ortaya çıkma nedenlerinden en önemlisi de devletin ekonomi içerisindeki rolünün nasıl olması gerektiği konusundaki anlayış farklılıklarıdır.

Tarihsel çerçevede baktığımızda, devletin ekonomideki rolünün büyük ölçüde değişmiş olduğu görülecektir. Eski çağlarda devlet, daha çok askeri ve siyasi güce odaklanıp ekonomik faaliyetlerin düzeni ve denetimi konusunda aktif rol almamıştır. 20. yüzyılın başlarına geldiğimizde ise devletin ekonomiye müdahalesini esas alan müdahaleci devlet yaklaşımının ön plana çıktığı gözlemlenmektedir. Bu durumun meydana gelmesinde başta dünya genelinde etkili olan ve “*Büyük Buhran*” olarak adlandırılan 1929 ekonomik krizi ve özellikle 2. Dünya Savaşı’ndan sonra dünyada etkisini gösteren Keynesyen politikaların etkili olduğunu söylemek mümkündür. 1945 sonrasında ise özellikle gelişmekte olan ülkelerde, ekonomik kalkınmayı hızlandırma hedefiyle kalkınmacı devlet yaklaşımı benimsenmiş, sanayileşme ve altyapı yatırımları devlet eliyle yönlendirilmiştir. 1970’li yıllardan itibaren ise neoliberal düşüncenin etkisiyle liberal devlet yaklaşımı benimsenmeye başlanmıştır; piyasaların serbestleşmesi, özelleştirme uygulamaları ve kamu harcamalarının azaltılması ön plana çıkmıştır. Ancak bu dönemde bile devletin ekonomideki rolü tamamen ortadan kalkmamış; sosyal refah, düzenleyici kurumlar ve stratejik yatırımlar gibi alanlarda devletin varlığını sürdürdüğü gözlemlenmiştir.

2.1.2. Kalkınmacı Devlet Yaklaşımı

Devletin, kalkınma sürecinde nasıl rol alması gerektiği konusunda şimdiye kadar birçok görüş bulunmaktadır. Kalkınmada önemli başarılar elde eden Güney Kore ve Japonya gibi ülkelerin gelişimlerini açıklamaya yönelik ortaya atılan yaklaşımların başında kalkınmacı devlet modeli yaklaşımı gelmektedir. Modelin temelinde, devletin sanayileşme süreçlerine aktif katılımı, piyasa kontrolü ve teknolojik yeniliklerin desteklenmesi bulunmaktadır. Kalkınmacı devlet yaklaşımına ilk olarak List (1956) ve Gerschenkron’un (1962) çalışmalarında rastlamaktayız. List ve Gerschenkron, sanayileşme anlamında geride kalmış ülkelerin hızlı bir şekilde bu süreci atlatıp yapısal dönüşümlerini gerçekleştirebilmek için devletin rolüne vurgu

yaparak, bu konuda devlete önemli bir rol yüklemiştir. “*Kalkınmacı Devlet*” kavramı ilk olarak 1982 yılında yayımlanan kitabında Chalmers Johnson tarafından kullanılmıştır. Bu kavram, Japonya’nın kalkınma sürecinde devletin sahip olduğu organizasyon yapısını anlatmak için kullanılmıştır. Akabindeki süreçte ise Güney Kore, Singapur ve Tayvan gibi diğer uzak doğu ülkelerini de içerisine dahil edecek şekilde bu kavram genişletilmiştir. Kalkınmacı devlet modeli, ekonomik kalkınmayı yönlendirmek amacıyla devletin piyasa mekanizmalarına aktif müdahalesini içeren bir anlayıştır. Bu model, özellikle piyasa yetersizliklerinin olduğu durumlarda devletin stratejik bir rol üstlenerek ekonomik büyümeyi desteklemesini savunmaktadır. Kalkınmacı devlet, uzun vadeli hedefler belirleyerek sanayileşme, teknoloji geliştirme ve beşeri sermayenin artırılması gibi alanlarda özel sektörle iş birliği yapmaktadır. Devletin bu modeldeki temel işlevi, sadece düzenleyici bir aktör olmakla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda kalkınmanın ana itici gücü olarak hareket etmektir (Evans, 1995, s. 11).

Kalkınmacı devletler, genellikle ekonominin öncelikli sektörlerini belirler ve bu alanlarda kamu politikaları yoluyla özel sektör yatırımlarını teşvik etmektedir. Örneğin, Japonya’da İkinci Dünya Savaşı sonrasında Uluslararası Ticaret ve Sanayi Bakanlığı (MITI), sanayileşmeyi destekleyen politikalar geliştirerek ülkenin kalkınmasında kritik bir rol oynamıştır. Benzer şekilde Güney Kore, 1960’lı yıllardan itibaren ihracata dayalı büyüme stratejileri uygulayarak büyük şirketlerin küresel ölçekte rekabetçi hale gelmesine katkı sağlamıştır (Amsden, 1989, s. 4). Johnson (1982: 10)’a göre kalkınmacı devletler, ekonomik kalkınma ve sanayileşme üzerine yoğunlaşan ve bu hedefler doğrultusunda devlet politikası oluşturarak önlem alan devletlerdir. Devletin ekonomideki varlığının minimum seviyede olmasını savunan neoliberal anlayışın aksine kalkınmacı devlet, devletin aktif bir rol alarak ekonomiye direkt olarak müdahalede bulunmasını ve gerekmesi durumunda özel sektör ile iş birliği yaparak temel endüstrilerin kurulumunda görev almasını savunmaktadır.

Peter Evans (1995), kalkınmacı devletlerin başarısını “*gömülü özerklik*” kavramıyla açıklamaktadır. Bu kavrama göre, devlet, özel sektörle yakın bir ilişki içinde çalışırken aynı zamanda bağımsızlığını korumakta ve uzun vadeli kalkınma hedeflerine odaklanmaktadır. Bu durum, devletin özel sektörün ihtiyaçlarını anlayarak ekonomik politikalar geliştirmesini, ancak bu süreçte piyasa disiplini sağlamasını mümkün kılmaktadır. Bu model, yalnızca ekonomik büyümeye

odaklanmaz; aynı zamanda sosyal kalkınmayı ve toplumsal refahı da hedeflemektedir. Eğitim, sağlık ve altyapı yatırımları, kalkınmacı devletin sosyal politikalarının merkezinde yer almaktadır. Örneğin, Güney Kore'de eğitim reformları, nitelikli insan kaynağının yetiştirilmesinde önemli bir rol oynamış ve ekonomik kalkınmaya katkı sağlamıştır (Chang, 2003, s. 4).

Kalkınmacı devlet modeli, piyasa yetersizliklerinin olduğu durumlarda stratejik bir müdahale aracı olarak öne çıksa da, eleştirilerden tamamen muaf değildir. Özellikle devlet müdahalelerinin aşırıya kaçması durumunda yolsuzluk, rant kollama ve kaynak israfı gibi olumsuzlukların ortaya çıkabileceği belirtilmektedir. Ayrıca, küreselleşme ve serbest ticaret politikalarının ön plana çıktığı çağımızda, bu modelin uygulanabilirliği konusunda tartışmalar bulunmaktadır (Leftwich, 2001, s. 12).

Bu anlayışın devamı niteliğinde 1990'ların sonlarından itibaren "*yeni kalkınmacı devlet*" modeli ortaya çıkmış, bu modelde ekonomik politikalar sosyal politikalarla daha yakından bütünleşmiştir. 2008 finansal krizinin ardından ise devletin rolü sadece ekonomik büyümeyle sınırlı kalmayarak, sosyal refah, güvenlik ve dış politikada da kapsayıcı bir yaklaşımı benimsemeye yönelmiştir. Brezilya gibi ülkelerde sosyal politikalar, sağlık sektöründe devletin aktif rol üstlendiği yeni kalkınmacı devlet örnekleri olarak gösterilmektedir. Yeni kalkınmacı devlet modelinin üç temel niteliği olduğu görülmektedir. Bunları; üstün rekabet avantajına sahip sektörlerle odaklı stratejik planlamalar ve bunlara uygun politikaların hazırlanması, iş gücünün nitelikli hale getirilmesi ve kalkınma sürecinde sermayeyle birlikte toplumun diğer kesimleriyle olan ilişkilerin de güçlendirilerek toplumsal katılım mekanizmasının geliştirilmesi şeklinde sıralamak mümkündür (Yaşgöl, 2013, s. 125).

2.1.2.1. Kalkınmacı Devlet Yaklaşımını Gerekli Kılan Sebepler

Her devlet modelinde olduğu gibi kalkınmacı devlet anlayışında da devletin ekonomiye müdahale etmesinin bazı sebepleri bulunmaktadır. Yapılan literatür taramasında bu konunun birçok farklı başlıkta incelendiği görülmüştür. Genel anlamda kalkınmacı devlet modelini gerekli kılan sebepleri piyasa başarısızlıkları, özel sektörün yetersizliği ve tasarruf açığı, ekonomik istikrar ve büyümenin

sağlanması, kaynakların verimli ve etkin kullanımı, gelir dağılımında adalet ve ekonomik dalgalanmalar ve krizlerle mücadele şeklinde sıralayabiliriz.

2.1.2.1.1. Piyasa Başarısızlıkları

Neo-klasik iktisadi düşüncede, piyasanın tek başına optimum seviyeye ulaşamayacağından kamu ekonomisine ihtiyaç olduğu savunulmaktadır. Neo-klasik ya da bir diğer adıyla refah iktisatçılarının savundukları bu görüş literatürde piyasa başarısızlığı olarak adlandırılmaktadır (Aktan, 2006, s. 10). Piyasa başarısızlığı, piyasanın mal ve hizmet üretimini tam olarak veya ekonomik anlamda optimal düzeyde sağlayamamasıdır. Yani, piyasa mekanizmasının kendi başına işleyerek verimli sonuçlar doğurmadığı ya da sosyal açıdan istenmeyen sonuçlara yol açtığı durumlardır. Ekonomide tam istihdam genellikle istisnai bir durum olarak, eksik istihdam ise genel bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple, tam istihdam seviyesine gelebilmek için devletin ekonomiye müdahale etmesi gerekmektedir. Piyasa başarısızlıkları, devletin ekonomiye müdahale etmesini ve kalkınmacı devlet yaklaşımının önem kazanmasını gerektiren önemli sebeplerden biridir. Çünkü piyasa başarısızlığı mevcut olduğunda ekonomik istikrar ve tam istihdama ulaşma konusunda sıkıntılar yaşanmakta ve ülkedeki gelir dağılımında bozulmalar meydana gelmektedir. Bu sorunlar baş gösterdiğinde ise devletin ekonomiye müdahale etmesi kaçınılmaz olmaktadır. Piyasa başarısızlıkları başlıca dört ana kategoride ele alınmaktadır. Bunları kamusal mallar, dışsallıklar, eksik ve asimetrik bilgi ve doğal tekeller olarak sıralamak mümkündür. Piyasa başarısızlığının nedenleri aşağıda sırasıyla açıklanmıştır.

İnsanlar ihtiyaçlarını karşılayabilmek ve yaşamlarını sürdürebilmek için çeşitli ürün ve hizmetlere gereksinim duymaktadırlar. Bazı mal ve hizmetlerin (özellikle kamusal nitelikte olanların) yeterince kar getirmemesi nedeniyle fiyatlandırılmaması, bu tür ürünlerin piyasa mekanizması içerisinde sunulamamasına yol açmakta ve bu durum literatürde piyasa aksaklıkları olarak adlandırılmaktadır. Kamusal mal kavramı ilk kez Kıta Avrupası'nın ekonomi ve maliye alanındaki düşünürleri olan Ferrara, Maffeo, Pataleoni, Uga Mozzola ve Enrico Barone isimli ekonomistler tarafından incelenmiş olmasına karşın kamusal mallar konusunu günümüzdeki anlamıyla ele alan ilk kişi 1954 yılında yayınlamış

olduğu makalesiyle Paul A. Samuelson olmuştur (Aktan, Dileyici ve Vural, 2006, s. 18). Kamusal mallar, Samuelson'un yaklaşımına göre, bir bireyin tüketiminin diğer bireylerin tüketim düzeyini azaltmadığı ve tüm toplumun eş zamanlı olarak faydalanabildiği mal ve hizmetlerdir (Öztürk, 2007a, s. 118). Kamusal mallar ile özel mallar birbirinden çeşitli özellikler taşımaktadır. Özel malların faydası bölünebilirken kamusal mallarda böyle bir durum mümkün değildir. Yine özel malların bedelini ödemeyenler tüketimden dışlanabilmekte ise de kamusal mallarda dışlama mümkün olmamaktadır. Ayrıca özel mallara olan talebin piyasa mekanizmasında belirlenmekte olduğunu, bireysel ödeme zorunluluğu bulunmadığından kamusal malların tüketiminde ise talebin doğrudan piyasa mekanizmasında belirlenmediğini ifade edebiliriz. Toplumların ortak nitelikteki ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için kamusal mal ve hizmet üretimine ihtiyaç vardır. Bu kapsamda hangi malların ve hizmetlerin kamusal nitelikte olduğu, kamu hizmet içeriklerini nelerin oluşturduğu ve kimler tarafından bu hizmetlerin sağlanacağı günümüzde siyasal iktidarlarca kararlaştırılmaktadır. Devletin kendine yüklemiş olduğu görevlerin değişimiyle bağlantılı olarak kamusal mal ve hizmetlerde de çeşitlenme görölmektedir (Öztürk, 2007b, s. 38). Kamusal mal ve hizmetleri tam ve net bir şekilde sınıflandırılmak mümkün değildir. Bu mal ve hizmetler, piyasa koşulları ve teknolojinin durumuna bağlı olarak değişkenlik göstermektedir (Akalin, 2000, s. 54). Bu sebeple günden güne kamusal malların ve hizmetlerin yapısında değişikliklerin olduğu, bazı yeni mal ve hizmetlerin kamusal niteliğini elde ettiği, bazı mal ve hizmetlerin ise farklı nedenlerden dolayı bu niteliğini kaybettiği görölmektedir. Kamusal malları kendi içerisinde tam kamusal mallar, yarı kamusal mallar, erdemli mallar, kulüp malları ve küresel kamusal mallar şeklinde sınıflandırmak mümkündür.

Devlet tarafından üretilmediği takdirde piyasa mekanizması tarafından üretilmeyecek nitelikteki mal ve hizmetlere tam kamusal mallar denilmektedir (Akdoğan, 2009, s. 41). Devletin ekonomik ve sosyal hayata müdahalesine kesin olarak karşı çıkan liberal görüşte bile tam kamusal mal ve hizmetlerin devlet tarafından üretilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Güvenlik, adalet, diplomasi ve ulusal savunma gibi hizmetler, tam kamusal mal ve hizmet niteliği taşıdıkları için doğrudan devlet eliyle sunulmaktadır. Bu mallar toplumun tüm kesimleri tarafından eşit olarak tüketildiğinden ve herhangi bir ödeme yapmayanların da dışlanmadığından insanlar

bu malların finansmanına gönüllü olarak katılma konusunda isteksiz davranabilmektedir. Bu sebeple piyasa bu tarz malların üretim sürecinde başarısız olmaktadır. Tam kamusal mallar bu özellikleri dolayısıyla devlet bütçesiyle finanse edilmektedir.

Yarı kamusal mallar, hem kamusal hem de özel malların özelliklerini taşıyan mallardır. Bu yüzden yarı kamusal malları özel mallardan ayırt etmek bazı durumlarda zorlayıcı olabilmektedir. Yarı kamusal mallar, tüketicilere sağladığı özel faydaların yanında toplumun geneline de dışsal fayda sağlayan mallardır. Bu tür mallar, özel mallar gibi piyasaya sunulabilir ve parçalanabilir olmalarına rağmen, ortak tüketim imkanı sunmaları ve dışsallıklara yol açmaları nedeniyle tam kamusal mal özellikleri taşımaktadır (Şener, 2008, s. 59). Hem kamusal mal ve hizmetlerin hem de özel malların özelliklerine sahip olmaları sebebiyle literatürde yarı kamusal mallar, karma mallar olarak da adlandırılmaktadır. Yarı kamusal mallar piyasada üretilebilecek nitelikte olmalarına karşın taşıdığı önem, topluma sağladığı yararlar ve yeterli seviyede üretilmemesi durumunda oluşturacağı toplumsal maliyetler sebebiyle piyasa mekanizmasının yanında devletin üretmesini de zorunlu kılmaktadır. Sağlık ve eğitim hizmetleri yarı kamusal mallara en iyi örneklerdir. Çünkü eğitim ve sağlık hizmetleri özleri itibarıyla bölünüp pazarlanabilir ve bedelini ödemeyen kişilerin de tüketimden dışlanabildiği bir yapıya sahiptir. Tabi bu türdeki hizmetlerin kişilere sağladığı bireysel faydaların yanında topluma da fayda sağladığı söylenebilmektedir. Bu yönüyle de bu tür hizmetler pozitif dışsallığa sahiptir. Bununla birlikte bu tür hizmetlerin yeterli seviyede üretilmemeleri durumunda da toplumsal maliyete sebep olmaktadır. Eğitim ve sağlık hizmetlerinin yanında ulaştırma, sosyal yardım, park ve rekreasyon alanları ve sosyal güvenlik hizmetleri de yarı kamusal mallara örnek teşkil eden diğer hizmetlerdir (Pehlivan, 2006, s. 46).

Erdemli mallar, hem bireysel hem de toplumsal açıdan öncelikli, özellikli veya vazgeçilmez nitelik taşıyan mal ve hizmetler bütünüdür. Bu mallar, topluma ücretsiz olarak sunulabileceği gibi, piyasa fiyatının oldukça altında bir bedelle de sağlanabilmektedir (Akdoğan, 2009, s. 50). Erdemli mallar bölünebilir niteliğinde ve dışlama ilkesi uygulanabilirliği nedeniyle piyasada üretilebilecek yapıya sahiptir. Ancak ekonomiden ziyade insani nedenlerden dolayı bu tarz mal ve hizmetler ya devletin kendisi tarafından üretilmekte ya da devlet tarafından sağlanan teşviklerle özel kişi veya kuruluşlarca bu hizmetler sunulmaktadır. Erdemli mallara; akıl sağlığı

merkezleri, ilköğretim hizmetleri, kimsesiz çocuklara yönelik bakım ve yetiştirme kurumları ile huzurevleri gibi hizmetler örnek olarak gösterilebilir (Aktan vd., 2006, s. 22). Pozitif dışsallık oluşturan mallar "*erdemli (merit) mallar*", buna karşılık negatif dışsallığa yol açan mallar ise "*erdemsiz (demerit) mallar*" olarak adlandırılmaktadır. Devlet pozitif dışsallık yayan erdemli malların üretim sürecinde bizzat kendisi aktif rol oynamakta veya çeşitli teşvikler uygulayarak üretimini yapmakta iken alkol, uyuşturucu ve sigara örneklerindeki gibi negatif dışsallık yayan erdemsiz malların kullanımını kısıtlamak için çeşitli kısıtlamalar getirerek piyasada üretimine müdahale etmektedir.

Sanayi ve Ticaret Odaları, Tabipler Birliği, Barolar, Sosyal Güvenlik Kurumu vb. kurumların sunmuş oldukları hizmetler kulüp malı özelliği taşımaktadır. Kamu tüzel kişiliği ile özel sektör niteliğini bir arada taşıyan meslek kuruluşları ve sosyal güvenlik kurumlarının kendi üyelerine sunduğu mal ve hizmetler, literatürde kulüp malları olarak tanımlanmaktadır. Bunlar, üretmiş oldukları ürün ve hizmetlerin finansmanını üyelere toplanan aidat ve primlerden karşılamaktadır (Işık vd., 2005, s. 56-57). Kulüp malları, benzer zevklere sahip kişilerin oluşturduğu gönüllü oluşumlar tarafından sunulmakta olan ürün ve hizmetleri de kapsam içine almaktadır. Yarı kamusal mal özelliklerine sahip kulüp mallarından üyelerin kolaylıkla dışlanabilmesi sebebiyle ücretsiz faydalanma gibi bir durum söz konusu olmamaktadır. Bu tür mallara golf, tenis, üretim, tüketim, yapı kooperatifleri ve su spor kulüpleri örnek olarak gösterilebilir (Öztürk, 2007b, s. 50-51).

Küresel mallar ise nitelikleri itibarıyla tüketiminde rekabetin ve tüketimden dışlanmanın olmadığı, küresel anlamda dışsallığa sahip mallardır. Bu malların etkisi ülke sınırlarını aşarak dünyanın belirli bölgelerine ve hatta bütün dünyaya yayılmaktadır (Kirmanoğlu, 2007, s. 132-133) Bu mallar; iklim değişikliğiyle mücadele, salgın hastalıkların kontrolü, küresel barış ve güvenliğin sağlanması, uluslararası finansal istikrar ve bilgiye erişim gibi çok çeşitli alanlarda ortaya çıkmaktadır. Birleşmiş Milletler (UN) bünyesinde yer alan oluşumlar tarafından üye olan ülkelere sunulmuş olan hizmetler; Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) aracılığıyla üye olan ülkelere bilim, sanat, eğitim ve kültür alanındaki hizmetler; Dünya Sağlık Örgütü (WHO) aracılığıyla üye ülkelerin sağlık koşullarının iyileştirilmesi ile dünya çapında bulaşıcı olan hastalıklarla mücadele alanındaki hizmetler; Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) tarafından

tarımsal üretimin artırılması ve açlık ve kıtlığa yönelik sorunların giderilmesine yönelik hizmetler; Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından çalışma hayatındaki koşulların iyileştirilmesine yönelik hizmetler; Kızıl Haç (Red Cross) isimli örgütün deprem, savaş ve bunun gibi doğal afetlerin sebep olduğu sorunların çözümüne yönelik üye ülkelere sunmuş olduğu hizmetler; Dünya Çocuklarını Koruma Örgütü (UNICEF)'in çocuk haklarını korumak amacıyla sunduğu ve yardıma muhtaç çocuklara yapılan hizmetler küresel kamusal mal ve hizmet niteliğindedir (Şener, 2008, s. 58-59).

Görüleceği üzere kamusal mal ve hizmetlerin, piyasa başarısızlıklarının en belirgin örneklerinden biri olarak karşımıza çıktığını söylemek mümkündür. Bu mallar, genellikle tüketimden dışlanamayan ve rekabet içermeyen mallardır. Dolayısıyla bu malların piyasa tarafından üretilmesi ekonomik olarak cazip değildir. Bu nedenle devletin, kamusal malları sağlaması için piyasaya müdahale etmesi gerekebilir. Ayrıca bu tür mal ve hizmetler çeşitli nedenlerle piyasa tarafından etkin bir şekilde sağlanamadığından devlet tarafından bizzat sunulmaktadır.

Piyasa başarısızlıklarının önemli bir nedeni de dışsallıkların varlığıdır. Dışsallıklar, bir bireyin veya firmanın faaliyeti nedeniyle üçüncü tarafların olumlu ya da olumsuz etkilenmesidir. Örneğin, hava kirliliği gibi negatif dışsallıklar, toplum üzerinde maliyet yaratır ancak bunu yapan firma, bu maliyetleri dikkate almaz. Dışsallıkların varlığı, devlet müdahalesi gerekliliğini doğuran önemli nedenlerden biridir. Devlet, dışsallıkları içselleştirmek amacıyla çeşitli politikalar uygulayabilir. Olumsuz dışsallıkların etkisini azaltmak için karbon vergisi veya çevre düzenlemeleri gibi müdahalelerde bulunabilirken, olumlu dışsallıkları teşvik etmek amacıyla eğitim ve araştırma-geliştirme faaliyetlerine sübvansiyonlar sağlayabilir (Stiglitz, 2000, s. 87).

Dışsallıklar pozitif ya da negatif olabilir: Pozitif dışsallıklar toplumun geneli için fayda sağlarken, negatif dışsallıklar zarar vermektedir. Örneğin, eğitim bireyin yanı sıra topluma ekonomik büyüme ve inovasyon açısından pozitif dışsallık sağlamaktadır. Öte yandan, fosil yakıt kullanımı çevreye zarar vererek negatif bir dışsallık yaratır. Negatif dışsallıkların çözümünde devlet müdahalesi, etkili bir politika aracı olabilmektedir. Örneğin, karbon emisyonları gibi çevresel dışsallıkların düzenlenmesinde karbon vergileri ya da emisyon ticareti sistemleri sıklıkla önerilir.

Piyasa başarısızlıklarının önemli nedenlerinden biri de eksik ve asimetrik bilginin varlığıdır. Bu kavram, ekonomik aktörlerin sahip olduğu bilginin doğruluğu ve miktarı açısından eşit olmadığı ya da bilgiye erişimin yetersiz düzeyde kaldığı durumları ifade etmektedir. Ekonomi, özünde belirsiz bir yapıdadır ve piyasa katılımcıları karar verirken bilgilere tam anlamıyla erişemezler. Asimetrik bilgi, alıcı veya satıcının karşı tarafın erişemediği bilgilere sahip olduğu durumlarda ortaya çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle, bu durum birinin bildiği bilgiyi başkasının bilememe durumudur (Afşar, 2018, s. 3). Piyasa içerisinde asimetrik bilgi, bazı durumlarda arz edenler bazı durumlarda ise talep edenler lehine olmaktadır. Özellikle mal ve hizmet alım-satımında, taraflar arasında bilgiye erişim noktasındaki dengesizlikler, piyasa işlemlerinin etkinliğini olumsuz anlamda etkilemektedir. Bu durum, kaynak tahsisini bozarak tüketici ve üretici refahını olumsuz yönde etkiler. İktisadi süreçte iki bilginin asimetrisi bulunmaktadır (Paya, 2013, s. 103). Özellikle firmalar kendi maliyetleri hakkında tüketicilerden veya rakip firmalardan çok daha iyi bilgilere sahiptir. Tüketiciler de kamusal bir mala ödeme yapma isteği hakkında merkezi karar verici konumundakilerden daha iyi bilgiye sahiptir. Asimetrik bilgi kavramı birçok alanda karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle sermaye piyasası, iş gücü piyasası, kredi piyasası ve ürün piyasası gibi birçok piyasayı da etkileyebilmektedir (Bloch ve Caillaud, 2017, s. 2). Asimetrik bilginin söz konusu olduğu durumlarda, piyasanın hiç oluşmaması ya da oluşan piyasalarda ters seçim ve ahlaki riziko gibi etkinsizlik problemlerinin yaşanması mümkündür. Bu iki durum mevcut olduğunda devletin piyasaya müdahale etme durumu ortaya çıkmaktadır. Serbest piyasa koşullarında bir malın piyasasının olmaması durumunda asgari düzeyde de olsa devletin bu malı üretmesi gerekecektir. Diğer durumun varlığında ise eksik bilgi olsa bile üretilen malın piyasası oluşacaktır. Devlet, düzenleme ve denetleme yoluyla piyasanın etkin bir şekilde çalışmasına yardımcı olmaktadır (Leba, 2018, s. 38).

Piyasa başarısızlığına sebebiyet veren durumlardan sonuncusu doğal tekellerdir. Doğal tekeller, piyasa başarısızlıklarının en belirgin özelliklerinden biridir. Bunun nedeni, bu piyasalarda rekabet oluşumunun genellikle mümkün olmamasıdır. Doğal tekeller, belirli sektör özelinde ölçek ekonomilerin etkili olduğu, tek bir firmanın piyasaya mal veya hizmet üretimi sağlamanın maliyet avantajı oluşturduğu durumlardır. Bu durum özellikle enerji, altyapı hizmetleri, su ve iletişim gibi temel hizmetlerde kendini göstermektedir. Bu sektörlerde, yüksek sabit

maliyetlere karşın düşük değişken maliyetlerin bulunması nedeniyle piyasada birden çok firmanın faaliyet göstermesini ekonomik anlamda verimsiz hale getirmektedir. Doğal tekeller piyasa başarısızlıklarına neden olduğundan bu durumlarda devletin düzenleyici rolünün devreye girmesi gerekmektedir. Türkiye’de iletişim ve enerji sektörleri gibi doğal tekelin mevcut olduğu alanlarda bağımsız düzenleyici ve denetleyici kurumlar kurulmuş ve bu sektörlerdeki etkinliğin sağlanması hedeflenmiştir. Bu düzenlemelerle birlikte kamu yararı gözetilerek doğal tekellerin meydana getirdiği olumsuzlukların azaltılması amaçlanmıştır (Akbaş Akdoğan, 2011, s. 11).

2.1.2.1.2. Özel Sektörün Yetersizliği ve Tasarruf Açığı

Piyasa mekanizması içerisinde kaynak tahsisinde etkinliğin sağlanması ve ekonomik büyümenin gerçekleşmesinde özel sektörün önemli rolü bulunmaktadır. Ancak, piyasanın tam olarak etkin olmadığı durumlarda, özel sektörün belli alanlarda yetersiz kaldığı görülmektedir. Bu yetersizlikler genel olarak aşağıda belirtilen faktörlere bağlıdır (Aktan vd., 2006, s. 27):

1. Risk Alabilme Kapasitesi: Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, özel sektör tarafı, uzun vadeli projelere yatırım yapma konusunda isteksizlik olabilmektedir. Bu durum, eğitim, altyapı projeleri ve teknoloji geliştirme gibi yüksek maliyetli ve kısa vadede düşük getiriye sahip olan alanlarda boşluklar oluşturmaktadır.

2. Finansman Sıkıntıları: Özel sektörün büyüyerek yatırım yapabilmesi için uygun finansman kaynaklarına ihtiyaç vardır. Ancak sermaye piyasalarının sınırlı sayıda olduğu ülkelerde özel sektör, yatırım yapmak için gerekli olan fonlara erişim noktasında zorluklar yaşamaktadır (Yeldan, 2021, s. 113).

3. Bilgi ve Teknoloji Yetersizliği: Özel sektör, özellikle bilgi ve ileri teknoloji gerektiren sektörlerde kamunun desteği olmadan yeteri kadar etkin olmayabilir.

Bu bağlamda, kalkınmacı devlet yaklaşımı, özel sektörün yetersiz olduğu noktada tamamlayıcı bir mekanizma olarak devreye girerek uyguladığı teşvik mekanizmaları ve sanayi politikaları ile özel sektörün yatırımlarını desteklemektedir (Evans, 1995, s. 11).

Tasarruf açığı, bir ekonomide toplam tasarrufların toplam yatırımları karşılayacak seviyede olmaması şeklinde tanımlanabilir. Tasarruf açığı, özellikle gelişmekte olan ülkelerde çok sık rastlanan bir durumdur. Tasarruf açığının oluşmasında ise aşağıda belirtilen faktörler etkili olmaktadır (Dinler, 2020, s. 312):

1. Düşük Gelir Düzeyi: Düşük gelir düzeyine sahip hane halkı, tasarruf edemediği için genellikle tüketim yapmayı tercih eder. Bu durum ise ülke genelinde tasarruf oranlarının çok düşük kalmasına yol açmaktadır.

2. Mali Disiplin Eksikliği: Kamu sektöründeki açıkların yüksek seviyelerde olması, ulusal tasarruf oranlarını da olumsuz etkilemektedir. Kamu harcamalarının finansmanında kullanılan kaynaklar, tasarrufların yatırım için kullanılmasını engellemektedir.

3. Yatırım İhtiyacının Fazlalığı: Gelişmekte olan ülkelerde yapılması planlanan altyapı, sanayi ve teknoloji yatırımları gibi büyük ölçekli projelerin hayata geçirilmesi için yüksek miktarda sermayeye ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak, yetersiz olan iç tasarruflar bu büyük projelerin gerçekleştirilmesini zorlaştırmaktadır.

Tasarruf açığının olduğu ekonomiler, yatırımların finansmanını sağlayabilmek için genellikle yabancı sermayeye veya dış borçlanmaya yönelmektedir. Ancak, bu durum uzun vadede dışa olan bağımlılığı artırarak ekonomik kırılganlık yaratabilmektedir (Stiglitz, 2000, s. 104).

Özel sektör yetersizliği ve tasarruf açığı, ekonomik kalkınmanın önünde önemli bir engel oluşturmaktadır. Kalkınmacı devlet yaklaşımı, bu sorunların çözümünde devlete stratejik bir görev yüklemekte ve ayrıca kamu-özel sektör iş birliğini de teşvik etmektedir.

2.1.2.1.3. Ekonomik İstikrar ve Büyümenin Sağlanması

Ekonomik istikrar ve büyüme, kalkınmacı devlet modelinin gerekliliğini açıklayan en temel unsurlardan biridir. Kalkınmacı devlet, ekonomik istikrarı sağlamayı ve sürdürülebilir büyümeyi teşvik etmeyi amaçlayan politikalarıyla, piyasa yetersizliklerinin üstesinden gelmek ve sosyal refahı artırmak için devreye girmektedir. Günümüzde bütün devletler, vatandaşlarının yüksek hayat standartlarına ulaşmasını ve aynı zamanda refah seviyelerinin de artmasını istemektedir. Bu nedenle devletler, sürdürülebilir bir ekonomik büyümeyi amaçlamaktadırlar. Bununla

birlikte bu süreçte toplumun yüksek enflasyona maruz kalmaması için ücret ve fiyat istikrarının da sağlanması istenen bir durumdur. Serbest piyasa koşullarında ekonomik istikrar ve büyümenin devlet müdahalesi olmadan gerçekleşmeyeceğinden bu hedeflerin gerçekleşebilmesi için devletin aktif bir şekilde ekonomiye müdahale etmesi söz konusu olmaktadır. Devletin ekonomik anlamdaki görevleri arasında geri kalmış bölgelerin kalkınması, ekonomik istikrarın sağlanması ve bilanço dengeliği gösterilmektedir. Gelir durumu çok kötü durumda olan vatandaşların asgari düzeyde geçinebilmelerini sağlamak ve ülkedeki işsizliği kabul edilebilir bir seviyeye indirmek için de devletin görevli olduğu kabul edilmektedir (Demir, 1997, s. 215).

2.1.2.1.4. Kaynakların Verimli ve Etkin Kullanımı

Kaynakların verimli ve etkin kullanımı, ekonomik kalkınmanın temel unsurlarından biridir. Bu kavram, sınırlı olan kaynakların en yüksek faydayı elde edecek şekilde tahsis edilerek kullanılmasını ifade etmektedir. Bu yaklaşım, gerek kamu sektöründe gerekse özel sektörde, kaynak israfının önlenmesi ve maksimum ekonomik çıktının sağlanmasında kritik bir rol oynamaktadır (Dinler, 2020, s. 312).

Kaynakların etkin kullanımında, ekonomi genelindeki üretim faktörlerinin (iş gücü, sermaye, doğal kaynaklar) optimum şekilde dağıtılarak kullanılması hedeflenmektedir. Verimli kullanımın odak noktası ise mevcut kaynaklardan en düşük maliyetle en yüksek faydayı elde etmektir (Aktan vd., 2006, s. 28). Kalkınmacı devlet yaklaşımında, devletin bu süreçteki rolü, kaynak tahsisini düzenleyerek stratejik sektörler için teşvik programları oluşturmak şeklinde özetlenebilir. Özellikle altyapı, enerji, eğitim ve sağlık gibi stratejik öneme sahip sektörlerde kaynakların etkin bir şekilde kullanımı, uzun vadeli kalkınma hedeflerine ulaşmada kritik öneme sahiptir. Örneğin, Güney Kore'nin kalkınma stratejisinde devlet, eğitim yatırımları ve teknoloji geliştirme konusunda kaynakların yüksek katma değer oluşturacak alanlara sevk edilmesinde aktif bir rol oynamıştır (Chang, 2003, s. 4).

Kaynakların verimli ve etkin kullanımı, sürdürülebilir kalkınmanın temel taşlarından birini oluşturmaktadır. Kalkınmacı devlet yaklaşımı, bu süreçte destek olarak hem ekonomik büyümenin sağlanmasını hem de sosyal refahın artırılmasını

hedeflemektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için, eğitim, sağlık ve enerji gibi stratejik öneme sahip alanlara odaklanarak kaynakların etkin kullanımını sağlamak, ekonomik kalkınmanın gerçekleşebilmesi için kritik öneme sahiptir.

2.1.2.1.5. Gelir Dağılımında Adalet

Gelir dağılımında adalet, kapsayıcı ve sürdürülebilir bir ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesi için çok ciddi bir öneme sahiptir. Adil bir gelir dağılımının varlığı, ülke olarak ekonomik büyümeden elde edilecek faydaların toplumun tümüne ulaşmasını sağlayarak sosyal istikrarı güçlendirmektedir. Ancak bu adaletin sağlanmasında serbest piyasa mekanizmaları genellikle eksik kalmaktadır. Gelir eşitsizliğinin yüksek seviyelerde olduğu toplumlarda, toplumsal kutuplaşma ve yoksulluk gibi sorunlar ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesini engelleyebilmektedir (Kazgan, 2002, s. 54).

Bu bağlamda, kalkınmacı devlet yaklaşımı, gelir dağılımındaki adaletsizliklerin düzeltilmesi ve toplumsal refahın artırılması için devlete müdahaleci bir rol yüklemektedir. Devlet, gelir eşitsizliğini azaltıcı politikaları uygulamaya koyarak hem ekonomik kalkınmayı hızlandırabilecek hem de toplumsal dayanışmayı artırabilecektir (Evans, 1995, s. 11).

Gelir dağılımında adaletin sağlanabilmesi için kalkınmacı devlet anlayışının benimsemiş olduğu başlıca politikalar şunlardır:

1. Vergi Politikaları: Artan oranlı vergilendirme, yüksek gelir grubunda bulunan kişilerden daha fazla vergi alınarak gelir eşitsizliğinin azaltılması hedeflenmektedir. Ayrıca, dolaylı vergilerin de yükünü hafifletmek suretiyle düşük gelirli grupların desteklenmesi sağlanmalıdır (Stiglitz, 2000, s. 90).

2. Sosyal Harcamalar: Bazı alanlarda (Eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik alanlarındaki gibi) yapılan kamu harcamaları, gelir dağılımındaki eşitsizliği azaltmada etkilidir. Örneğin, Japonya ve Güney Kore gibi kalkınmacı devlet modelini benimseyen ülkeler, bu alanlara yoğun yatırım yaparak başarılı olmuşlardır (Evans, 1995, s. 11).

3. İstihdam Politikaları: Asgari ücret uygulamaları ile işsizliği azaltmaya yönelik uygulanan aktif istihdam politikaları, gelir eşitsizliğini azaltarak toplumsal refahı artırmaktadır (Akalin, 2016, s. 143).

2.1.2.1.6. Ekonomik Dalgalanmalar ve Krizlerle Mücadele

Ekonomik dalgalanmalar, ekonomik faaliyetlerdeki iniş ve çıkışları ifade etmekte olup, genellikle dört temel aşamadan oluşan iş döngüsü çerçevesinde incelenmektedir. Bu aşamalar; genişleme, zirve, daralma ve dip noktasıdır. Bu süreç, daralma ve büyüme dönemlerinin ardışık olarak yaşanmasıyla karakterizedir. Dalgalanmaların arkasındaki temel nedenler arasında toplam talep ve toplam arz arasındaki dengesizlikler, dış ticaret dengeleri, finansal piyasalardaki değişiklikler ve uluslararası ekonomik şoklar bulunmaktadır (Mankiw, 2019, s. 33). Ekonomik dalgalanmalar, genellikle gayri safi yurt içi hasıla (GSYH), enflasyon ve işsizlik oranı gibi makroekonomik göstergelerdeki değişimlerle ölçülür. Ekonomik dalgalanmalar özetle; toplam talep, toplam arz, enflasyon, istihdam ve dış ticaret dengesindeki değişimlerle ilişkilidir (Dinler, 2020, s. 313).

Ekonomik krizler ise dalgalanmaların yoğunlaştığı ve ekonomik yapının ciddi şekilde bozulduğu durumlar olarak tanımlanabilir. Bu tür krizler, finansal sistemlerde çöküşe, yüksek işsizlik oranlarına, gelir dağılımında bozulmalara ve toplumsal refah kaybına yol açabilir. Özellikle 1929 Büyük Buhran ve 2008 Küresel Finansal Krizi gibi örnekler, krizlerin yalnızca yerel değil, küresel ölçekte etkiler yaratabileceğini göstermiştir (Stiglitz, 2000, s. 92).

Kalkınmacı devlet yaklaşımı, bu tür dalgalanma ve krizlerle başa çıkmak için devlete önemli roller yüklemektedir. Bu bağlamda devlet, ekonomik istikrarı sağlamak ve büyümeyi desteklemek amacıyla piyasaya birtakım müdahalelerde bulunabilir. Örneğin, maliye politikaları kapsamında kamu harcamalarının artırılması ya da vergilerin düşürülmesi ile toplam talep artırılabilir. Aynı şekilde, para politikaları aracılığıyla faiz oranlarının düşürülmesi veya likiditenin artırılması yoluyla piyasalara destek olunabilir (Evans, 1995, s. 11).

Kriz dönemlerinde devletin rolü sadece ekonomik müdahalelerle sınırlı kalmaz; aynı zamanda sosyal politikalarla da genişlemesi sağlanabilmektedir. Sosyal yardımlar, işsizlik ödeneği ve sağlık hizmetleri gibi alanlara yapılan yatırım faaliyetleri, ekonomik toparlanmayı hızlandırmada ve toplumsal dayanışmayı güçlendirmede kritik önem taşımaktadır. Güney Kore ve Japonya gibi kalkınmacı devlet modelini benimseyen ülkeler, kriz dönemlerinde bu tür politikaların başarıyla uygulanmasına örnek teşkil etmektedir (Chang, 2003, s. 4).

2.1.2.2. Kalkınmacı Devlet Yaklaşımına Dünyadan Örnekler (Japonya, Güney Kore)

Kalkınmacı devlet yaklaşımı, devletin ekonomik büyümeyi teşvik etme konusunda aktif bir rol oynadığı, piyasa mekanizmalarını ise stratejik planlamalar ve müdahalelerle desteklediği bir modeldir. Bu model, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında birçok ülkenin kalkınma stratejilerinde önemli rol oynamış ve bu yaklaşımla birlikte özellikle Asya’da sanayileşmeyi çok hızlı bir şekilde tamamlayan ülkeler dikkatleri üzerine çekmiştir. Kalkınmacı devlet yaklaşımının şekillendiği bölgede birçok ülke örneği karşımıza çıksa da literatürde öne çıkan en önemli iki örnek olarak Güney Kore ve Japonya ülkeleri incelenmiş ve bu iki ülke üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır.

2.1.2.2.1. Japonya Örneği

Japonya’nın bilgi ve teknoloji temelli bir toplum yapısına kavuşması her ne kadar 2. Dünya Savaşı sonrasına denk gelse de, bu dönüşüm uzun soluklu bir birikim sürecinin sonucudur. Japonlar bu süreçte ilk olarak ulusal birliklerini oluşturup akabinde sanayileşme sürecini tamamlamış ve nihayetinde bilgi toplumu hüviyetine bürünmüşlerdir. Bu süreç, kalkınmacı devlet anlayışının en önemli unsurlarından biri olan devlet öncülüğündeki planlı dönüşümün bir göstergesidir.

19. yüzyıldan itibaren Japonların, nüfusunun büyük bir kısmının eğitimli olmasıyla öne çıkan tek millet olduğu ve Batılı devletlerle karşılaştırıldığında beşeri sermayesini büyük oranda oluşturduğu ifade edilebilir (Acar, 2008, s. 128). Devletin eğitim politikalarına yaptığı bu uzun vadeli yatırımlar, kalkınmacı devletin temel ilkelerinden biri olan insan sermayesini geliştirme amacı ile açıkça örtüşmektedir. Japonya’da ortaya çıkan kalkınmacı devlet anlayışı aslında belirli bir tarihsel süreç sonucunda ortaya çıkmıştır. Japonlar 17. yüzyılın başlarına kadar kendi içlerinde “*daimyo*” olarak adlandırılan derebeylerin birbiriyle savaştığı bir yapıya sahipken, 1603 yılında Tokugawa, ülkedeki feodal düzeni birleştirerek siyasi birliği tesis etmiştir (Ohno, 2006, s. 22). Edo dönemi diye bilinen ve 1867 yılında sona erecek olan bu dönem batılı ülkelerin sömürge süreçlerinden etkilenmemelerini ve dış dünyaya karşı birlik olan Japonların kendilerini izole etmelerine olanak tanımıştır (Esenbel, 1999, s. 9). Bu izolasyon politikası, kalkınmacı devlet anlayışının dış

müdahalelere karşı ekonomik ve siyasi bağımsızlığı koruma hedefiyle uyum içindedir.

Japonya, Edo/Tokugawa döneminde iç ticareti derebeylikler arasında gerçekleştirirken, dış ticareti yalnızca Hollandalılara serbest bırakmıştır. Bu dönem içerisinde Japonlar, kendi kendine yetebilme becerisini geliştirerek, ciddi anlamda beşeri ve sosyal sermaye birikimi sağlamışlardır (Esenbel, 1999, s. 9). Kalkınmacı devletin yerli kaynaklara dayanarak kendi kendine yeterli olma ilkesi bu dönemde güçlü bir şekilde hayata geçirilmiştir. Japonların geleneksel yapılardan ödün vermeksizin her düzeyde ve toplumun tüm kesimlerine ulaşan bir eğitim sistemi benimsemesi, bu sermayenin oluşumunda önemli bir rol oynamıştır (Cihan, 2016, s. 16). Eğitimde bu kapsayıcı yaklaşım, kalkınmacı devletin toplumsal bütünleşme ve insan kaynağı gelişimini önceliklendirme stratejisine örnek teşkil etmektedir. Bu eğitim anlayışı sayesinde, Japonya'nın o dönemdeki eğitim seviyesi Avrupa'dan daha ileri bir seviyeye ulaşmıştır.

1868 yılında başlayan Meiji Dönemi, Japonya'nın köklü bir dönüşüm yaşamasını sağlamıştır. Bu dönemde, Meiji yönetimi Japonya'nın gelişmiş batılı ülkeler seviyesine ulaşması amacıyla ordu, sanayi ve ekonomik zenginlik alanında bir dizi reform gerçekleştirmiştir (Yoshida, 2010, s. 34). Bu reformlar, kalkınmacı devletin devlet eliyle sanayi ve ekonomik gelişim süreçlerini şekillendirme ilkesine uygun bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Bu reformlar kapsamında, sermaye yetersizliği olan özel sektörü desteklemek amacıyla devlet, şirketlerin kurulmasına ve işletilmesine aktif bir şekilde katılmış ve gelişen sanayi dallarını Mitsui, Mitsubishi ve Kawasaki örneklerinde olduğu gibi özel sektöre devretmiştir (Özdemir, 2005, s. 100). Devletin özel sektörü destekleyerek sermaye birikimini teşvik etmesi, kalkınmacı devlet anlayışının karakteristik bir uygulamasıdır. Sanayi alanındaki ilerlemeyi desteklemek amacıyla, yurt dışından uzmanlar getirilmiş veya Japon öğrenciler yurt dışına eğitim almaya gönderilmiştir. Bu tür politikalar, devletin teknoloji transferini teşvik ederek rekabet gücünü artırma amacına hizmet etmiştir. Bu çabaların sonucunda Japonya, 1905 yılında Rusya ile yaptığı savaşı kazanarak sanayileşmiş bir devlet olarak uluslararası arenada kendine yer edinmiştir (Kıncal, 2016, s. 6).

İkinci Dünya Savaşı Japonya için hem ekonomik anlamda hem de toplumsal açıdan büyük bir yıkım olmuştur. Savaş boyunca Japonya, nüfusunun yaklaşık 3

milyonunu kaybetmiş, sanayi üretiminin %90'ını ve milli gelirinin yarıya yakını yitirmiştir (Otsubo, 2007, s. 1). Hiroşima ve Nagazaki'ye düşen atom bombaları, bölgelerdeki altyapının yıkılmasına ve halkın radyasyon hastalıklarına maruz kalmasına neden olmuştur. Savaş sonrası dönemde ABD, Japonya'yı sanayiden tarıma yönlendirmek ve askeri gücünü sınırlandırmak için çeşitli reformlar yapmış ve zaibatsuları (sanayi kartelleri) dağıtmaya çalışmıştır (Takada, 1999, s. 1). Ancak Kore Savaşı sırasında, Japonya'nın sanayi mallarına olan talep artmış; bu durum Japonya'nın savaş sonrası toparlanma sürecini hızlandırmıştır (Kıncal, 2016). Kore Savaşı'nın oluşturduğu ekonomik fırsatların devlet tarafından stratejik bir şekilde değerlendirilmesi, kalkınmacı devlet anlayışının esnek ve pragmatik yapısına işaret etmektedir.

Japonya'nın savaş sonrası kalkınmasında Japon Uluslararası Sanayi ve Ticaret Bakanlığının (MITI) oynadığı rol büyüktür. MITI, stratejik sanayi dallarına yönelik politikalar geliştirerek, bu alanlardaki özel sektör faaliyetlerini desteklemiş, dış rekabetten koruma ve ihracat teşviki sağlamıştır (Uzun, 2010, s. 64). Bu bakanlık günümüzde MITI'nin devamı niteliğinde Japonya Ekonomi, Ticaret ve Sanayi Bakanlığı (METI) adını almıştır. Bu yaklaşım, kalkınmacı devletin stratejik sektörleri destekleyerek uzun vadeli ekonomik hedeflere ulaşma vizyonunun başarılı bir örneğidir. Yine bu yaklaşım, Japonya'nın 1950–1973 yılları arasında yıllık ortalama %10 büyüme oranlarına ulaşmasında da etkili olmuştur (Ohno, 2006, s. 1). METI'nin başarısında, Japon kültüründe yer alan sadakat ve dayanışma anlayışı da büyük rol oynamıştır. Japon şirketleri, keiretsu adı verilen dayanışma grupları oluşturarak kriz dönemlerinde kendi çözümlerini geliştirmiştir (Zerenler ve İraz, 2006, s. 757). Japon şirketlerinin bu dayanışma kültürü, ulusal ekonominin dış etkilerden korunmasını kolaylaştırarak, kalkınmacı devletin ekonomik istikrarı sağlama hedefiyle uyum göstermiştir.

Japonya'nın savaş sonrası dönemde hızlı bir kalkınma süreci yaşamasının temelinde, Edo döneminden itibaren geliştirilen beşeri sermaye ve bu sermayenin Meiji döneminde modern bir yapıya dönüştürülmesi yatmaktadır. METI'nin stratejik yönetimi, Japonya'yı uluslararası rekabette öne çıkarmış ve Japonya'nın dünyanın en çok üreten ülkeleri arasında yer almasını sağlamıştır (Fong, 1998, s. 340). Japonya'nın bu süreçteki başarısı, kalkınmacı devlet modelinin planlama, uygulama ve kültürel unsurlarını başarıyla birleştiren dinamik yapısının etkileyici bir örneğidir.

2.1.2.2.2. Güney Kore Örneği

Güney Kore, 1960'lı yıllardan itibaren kaydettiği kalkınma süreciyle, dikkatle incelenmesi ve olumlu yönleriyle örnek alınması gereken ülkeler arasında yer almaktadır. 1960'larda Türkiye, ortalama 15 milyar ABD dolarlık GSYH ile dünyanın 12'nci büyük ekonomisi iken, Güney Kore ortalama 4 milyar ABD dolarıyla 32'nci sırada yer almaktaydı (Trading Economics, 2025). Ancak 2022 itibarıyla Güney Kore, 1,65 trilyon ABD doları ile dünyanın 10'uncu büyük ekonomisi olurken, Türkiye 906 milyar ABD doları ile 19'uncu sırada kalmıştır (TÜİK, 2022). Güney Kore'nin bu yükselişi, kalkınmacı devlet yaklaşımının başarılı bir uygulaması olarak gösterilmektedir. Bu doğrultuda, Güney Kore'de başarıyla uygulanan kalkınmacı devlet uygulamaları incelenerek bu kapsamda değerlendirme yapılmıştır.

Güney Kore ve Kuzey Kore, aynı coğrafi sınırlar içerisinde yer alan ancak ideolojik olarak farklı sistemler benimsemiş iki ayrı devlettir. Bu iki ülke, kapitalizm ve komünizmin çatışmasını sembolize etmektedir. 1950-1953 yılları arasında, Kore Yarımadası, komünist Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ve Çin ile kapitalist ABD arasında nüfuz mücadelesine sahne olmuş ve savaşın sonunda Kore halkı iki ideolojik blok tarafından ayrılmıştır. Bu ayrışma, Güney Kore'nin kalkınmacı devlet anlayışını benimsemesinde önemli bir etken olmuştur; zira ekonomik bağımsızlık ve hızlı kalkınma, bölgesel ve ideolojik rekabetin bir gerekliliği haline gelmiştir. Savaş sonrası dönemde, ABD'nin etkisiyle Güney Kore'de kapitalist bir düzen inşa edilirken, Kuzey Kore'de SSCB ve Çin'in desteğiyle komünist bir rejim kurulmuştur (Schmitz, 1996, s. 255-283).

1950'li yıllarda geri kalmış bir ülke olarak değerlendirilen Güney Kore, 1960'lardan itibaren uyguladığı bilinçli kalkınma politikaları ve ekonomi planlamaları sayesinde, ekonomik gelişimini istikrarlı bir şekilde artırmayı başarmıştır. Kalkınmacı devlet anlayışının temel prensiplerinden biri olan devlet öncülüğünde sanayi ve ekonomik kalkınma hedefi bu dönemde güçlü bir şekilde uygulanmıştır. Bu kalkınma sürecinin temel taşlarını, darbeye iktidara gelen General Park Chung-hee belirlemiştir. Park, Kuzey Kore ile olan rekabetin farkında olarak, öncelikle askeri ve ekonomik düzeyde Kuzey Kore'yi geçmeyi hedeflemiştir. Bu hedef, kalkınmacı devlet modelinin rekabetçi ve stratejik vizyonunu ortaya koymaktadır. ABD'nin desteğiyle uzun bir süre mali yardımlardan faydalanan Güney

Kore, Park hükümeti döneminde bağımlılıktan arındırılmış bir ekonomik düzen inşa etmeye yönelik ihracata dayalı bir strateji benimsemiştir (Eşiyok, 2010, s. 329). Bu ihracat odaklı kalkınma stratejisi, devletin küresel piyasalarda rekabet avantajı sağlamaya yönelik planlamacı ve müdahaleci yaklaşımını yansıtmaktadır.

Ülkede 1954-1961 yılları arasında ithal malların yerli üretimi hedeflenmiş, bu kapsamda korumacı politikalar uygulanmıştır. Korumacı politikalar, kalkınmacı devlet anlayışının yerli üretimi teşvik eden ve dışa bağımlılığı azaltmayı hedefleyen önemli bir araçtır. Bu süreçte, devletin ekonomik faaliyetleri kontrol etme ve yönlendirme yönündeki politikaları, piyasa üzerindeki etkinliğini artırmış ve toparlanma sürecine katkı sağlamıştır. Ayrıca, Güney Kore'nin sektörler arasında seçici ve destekleyici bir yaklaşım benimsemesi, kalkınma sürecindeki başarısının önemli bir unsuru olmuştur (Luther, 2000, s. 757). Bu seçici destek politikası, kalkınmacı devletin stratejik sektörlerle odaklanarak kaynakların etkin kullanımını sağlamaya yönelik bir örneğidir. Bankacılık sektörünün kamulaştırılması, özel sektörle iş birliğini desteklemiş ve ucuz kredi imkanlarıyla kalkınma hızlandırılmıştır. Devletin finansal sistemi kontrol altında tutması, kalkınmacı devlet modelinin ekonomik istikrarı sağlama ve kalkınmayı yönlendirme işlevine işaret etmektedir. Bu süreçte devlet hem destekleyici hem de denetleyici bir rol üstlenmiştir. Döviz ihtiyacını ihracat yoluyla karşılamaya öncelik veren Güney Kore, aynı zamanda sermaye çıkışını sınırlamak amacıyla çeşitli önlemler uygulamıştır (Sönmez, 1998, s. 757). Bu tür önlemler, kalkınmacı devletin dışa bağımlılığı azaltarak ulusal ekonomiyi güçlendirme hedefiyle uyumludur.

Ekonomik kalkınmayı kolaylaştıran bir diğer önemli faktör, halkın yüksek tasarruf alışkanlıklarıdır. Bu durum, yatırımlar için gerekli finansmanın iç kaynaklardan sağlanmasına olanak tanımıştır. Ayrıca, nitelikli insan sermayesi de Güney Kore'nin kısa sürede kalkınmasında etkili olmuştur. Kalkınmacı devlet anlayışında insan kaynağına yapılan yatırımlar, uzun vadeli kalkınmanın temel taşı olarak kabul edilmektedir. Bazı çevreler, bu başarının dinsel ve kültürel değerlere bağlanmasını eleştirmekte ve bunun yüzeysel bir yaklaşım olduğunu vurgulamakta ise de bunun kaba ve mesnetsiz bir değerlendirmeden öte geçemeyeceği belirtilmektedir (Chang, 2013, s. 9).

Sanayileşme sürecinde Güney Kore, Japonya'nın zaibatsu modeline benzer bir yapıyla chebol adı verilen büyük şirket gruplarını oluşturmuş ve bu gruplar aracılığıyla sanayi kümelenmesi sağlamıştır. Chebol sistemi, kalkınmacı devletin

ekonomik büyümeyi hızlandırmak için büyük ölçekli sanayi gruplarını destekleme politikasını yansıtmaktadır. Bu sistem, finansman ve üretim süreçlerini destekleyerek ekonomik gelişime katkıda bulunmuştur. Park hükümeti, iç piyasayı korumacı bir yaklaşımla uluslararası rekabete kapatırken, dış piyasalarda ise rekabet gücünü artırmayı hedefleyen liberal politikalar benimsemiştir. Bu denge, kalkınmacı devlet modelinin yerli sanayiye koruma ve uluslararası rekabette etkin olma stratejilerini bir araya getirme becerisini göstermektedir. Hükümet, düşük katma değerli ürünler yerine yüksek katma değerli ürünlerin üretimine odaklanmış ve özellikle elektronik, otomotiv ve çelik sektörlerini kapsayan politikaları öne çıkararak bu sektörlerle öncelik vermiştir. Bununla birlikte devlet, bankaların kamulaştırılması, stratejik alanlara özel destek verilmesini sağlamış ve bu alanlara yönelik yatırımları teşvik etmiştir (Lall, 2009, s. 459). Bu yatırımlar, kalkınmacı devletin ekonomik kalkınmayı hızlandırmaya yönelik seçici müdahalelerinin etkili bir örneğidir.

Güney Kore'nin günümüzde ulaştığı olduğu teknoloji seviyesine gelmesini sağlayan süreç üç aşamada gerçekleşmiştir: 1960'larda teknolojik ürünlerin taklit edildiği "*imitasyon dönemi*", 1970'lerde taklit ürünlerin özgünleştirildiği "*özgün imitasyon dönemi*" ve 1980'lerden itibaren yaratıcılığa odaklanılan "*yenilik dönemi*" (Kim, 2001, s. 11). Bu aşamalar, kalkınmacı devlet anlayışının teknoloji transferi ve yerli inovasyonu destekleyen politikalarının başarısını ortaya koymaktadır. Bu süreç, birçok gelişmekte olan ülke için kalkınma yolunda örnek bir model teşkil etmektedir. İngiltere'den sonra gelişen Almanya'nın teknoloji transfer süreci, Güney Kore'nin ABD teknolojisini taklit ederek ilerlemesiyle benzerlik göstermektedir. Her iki ülke de gelişmiş teknolojileri öğrenip özümseyerek kendi teknolojilerini geliştirmiş ve zamanla küresel aktörler haline gelmiştir (Amsden, 1992, s. 11). Bu stratejik öğrenme süreci, kalkınmacı devletin bilgi ve teknolojiye dayalı kalkınma hedefinin bir sonucudur.

Sonuç olarak, Güney Kore'nin kalkınmacı devlet modeli, müdahaleci ve stratejik politikalarla ekonomik büyümeyi ve sanayileşmeyi hızlandırmada etkin bir araç olduğunu kanıtlamış ve devletin ekonomideki öncü rolünün kalkınma sürecinde kritik bir faktör olduğunu tüm dünyaya göstermiştir. Dolayısıyla bu model, hem iç piyasayı koruma hem de dış piyasalarda rekabetçi olma hedefleriyle başarıya ulaşarak kalkınma literatüründe önemli bir örnek haline gelmiştir.

2.1.3. Maliye Politikası İçerisinde Kalkınmanın Yeri ve Önemi

Maliye politikası, devletin ekonomik hedeflere ulaşmak için gelir ve gider araçlarını kullandığı bir politika setidir. Kalkınmanın sadece ekonomik büyümeden ibaret olmayan; sosyal, kültürel ve çevresel boyutları da içeren bir süreç olduğu göz önüne alındığında, maliye politikasının bu kapsamlı hedeflere ulaşmada önemli bir araç olduğu görülmektedir. Maliye politikasının kalkınma sürecindeki yeri, kaynakların etkin bir şekilde dağılımını sağlama, gelir dağılımında adalet oluşturma, ekonomik büyümeyi destekleme ve piyasa başarısızlıklarını gidermeye yönelik işlevleriyle açıklanabilir (Musgrave ve Musgrave, 1989, s. 6).

Kamu harcamaları, maliye politikasının kalkınma üzerindeki en temel araçlarından birini oluşturmaktadır. Devlet, kamu harcamaları yoluyla fiziki ve beşeri altyapı yatırımlarını desteklemektedir. Örneğin, eğitim ve sağlık hizmetlerine yapılan yatırımlar, beşeri sermayenin kalitesini artırarak uzun vadede ekonomik verimliliği yükseltmektedir. Altyapı projeleri ise özel sektör yatırımlarını teşvik ederek üretim kapasitesini artırmakta ve ekonomik büyümeye doğrudan katkı sağlamaktadır (Musgrave ve Musgrave, 1989, s. 606). Özellikle az gelişmiş ülkelerde, kamu harcamalarının büyük bir bölümü sosyal hizmetlere yönlendirilmektedir. Bu harcamalar, gelir eşitsizliğinin azaltılması ve sosyal refahın artırılması amacını taşımaktadır. Ancak, bu süreçte mali disiplinden uzaklaşmamak da bir o kadar önemlidir. Kamu gelirleri ile harcamaları arasındaki denge, ekonomik büyümenin gerçekleşebilmesi için hayati öneme sahiptir (Todaro ve Smith, 2020, s. 263). Dolayısıyla, devletin ekonomik faaliyetlere müdahalesi, kalkınmanın sürdürülebilirliğini sağlamak adına önem arz etmektedir.

Vergilendirme politikaları, maliye politikası aracılığıyla kalkınmayı desteklemenin bir diğer önemli yoludur. Adil ve etkin bir vergi sistemi, hem gelir dağılımında adaleti sağlamak hem de ekonomik faaliyetlerin yönlendirilmesine katkıda bulunmak için kullanılmaktadır. Özellikle artan oranlı gelir vergisi gibi mekanizmalar, gelir eşitsizliğini azaltarak sosyal dengeyi sağlamaktadır. Ayrıca, çevresel vergiler veya teşvikler gibi uygulamalar, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılmasını kolaylaştırmaktadır (Stiglitz ve Rosengard, 2015, s. 459). Vergilendirme yoluyla elde edilen gelirlerin sosyal transfer programları ve kamu yatırımlarına yönlendirilmesi, toplumsal kalkınmayı güçlendiren bir unsurdur.

Maliye politikası, piyasa ekonomisinin doğal olarak çözüm sağlayamadığı alanlarda devreye girerek kalkınmayı desteklemektedir. Piyasa başarısızlıkları, özellikle eğitim, sağlık, çevre ve Ar-Ge gibi alanlarda sıklıkla ortaya çıkar. Örneğin, çevresel bozulmanın önlenmesi için devletin karbon emisyonlarını sınırlayan düzenlemeler getirmesi veya yenilenebilir enerji yatırımlarını teşvik etmesi, kalkınma sürecinin çevresel boyutuna katkı sağlamaktadır (Arrow, 1962, s. 155). Aynı şekilde, Ar-Ge faaliyetlerinin desteklenmesi, uzun vadede teknolojik yenilikleri teşvik ederek ekonomik büyümeyi sürdürülebilir hale getirmektedir.

Maliye politikası, yalnızca ekonomik büyümeyi değil, aynı zamanda sosyal adaleti ve toplumsal istikrarı da sağlamayı amaçlamaktadır. Gelir dağılımındaki dengesizlikler, toplumsal huzursuzluklara yol açarak ekonomik kalkınmayı sekteye uğratabilir. Bu nedenle, sosyal transferler, işsizlik yardımları ve düşük gelirli gruplara yönelik vergi muafiyetleri gibi politikalar, hem toplumsal refahı artırır hem de kalkınma sürecine katkı sağlamaktadır. Ayrıca maliye politikası, ekonomik dalgalanmaları azaltarak uzun vadeli istikrarın tesis edilmesinde de önemli bir role sahiptir (Musgrave ve Musgrave, 1989, s. 11-13, 75-76, 505).

Son yıllarda kalkınma kavramı, sürdürülebilirlik ile daha fazla ilişkilendirilmektedir. Bu kapsamda, maliye politikası, ekonomik büyüme hedeflerini çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik kriterleriyle dengeleyecek şekilde yeniden yapılandırılmaktadır. Örneğin, yeşil vergi reformları ve yenilenebilir enerji yatırımlarına sağlanan teşvikler, çevresel sürdürülebilirliğin ekonomik kalkınma süreçlerine entegre edilmesini sağlamaktadır (Stiglitz ve Rosengard, 2015, s. 459).

Sonuç olarak, maliye politikası, kalkınmanın ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarını destekleyen temel bir araçtır. Kamu harcamaları yoluyla altyapı yatırımları yapılması, vergilendirme politikalarıyla gelir dağılımında adaletin sağlanması ve piyasa başarısızlıklarının giderilmesi, maliye politikasının kalkınmadaki önemini göstermektedir. Bu nedenle, maliye politikasının tasarımı ve uygulanması, kalkınma hedeflerine ulaşmada kritik bir öneme sahiptir.

2.1.4. Kamu Harcamaları Politikası ve Kalkınma İlişkisi

Kamu harcamalarının kalkınma ile ilişkisi, özellikle gelişmekte olan ülkelerde kalkınmayı hızlandırıcı bir araç olarak sıklıkla tartışılmaktadır. Kamu harcamalarının kalkınma üzerindeki etkileri farklı unsurlar üzerinden değerlendirilmektedir: altyapı

yatırımları, eğitim ve sağlık hizmetlerine yapılan harcamalar, sosyal refah projeleri ve daha birçok alanda yapılan kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi ve sosyal gelişmeyi nasıl etkilediği önemli bir araştırma konusu olmuştur.

Kamu harcamaları, hükümetlerin ekonomik büyümeyi hızlandırmak ve kalkınmayı desteklemek için kullandığı etkili bir maliye politikası aracıdır (Yıldız vd., 2023, s. 6) Kamu harcamaları, özellikle eğitim, sağlık, altyapı gibi alanlarda yapıldığında, bireylerin yaşam standartlarını artırarak toplumsal refah düzeyini yükseltir ve gelir dağılımındaki eşitsizlikleri azaltabilir. Özellikle düşük gelirli bireylere yapılan sosyal yardımlar, eğitim olanakları ve sağlık hizmetleri gibi sosyal harcamaların adaletli bir biçimde dağıtılması, toplumsal refahın daha dengeli paylaşılmasını destekleyerek toplumsal uyumu artırmaktadır (Todaro ve Smith, 2020, s. 263-264).

Hangi ideolojik yaklaşım benimsenmiş olursa olsun, az gelişmiş bir ülkenin ekonomik ve sosyal alanlarda ilerlemesi, hükümetin çoğalan temel kamu hizmetlerini finanse etmek için yeterli miktarda gelir üretebilme yeteneğine bağlıdır. Eğitim, sağlık ve ulaşım gibi gelir getirmeyen temel kamu hizmetlerinin finansmanı için kaynakların mobilizasyonu, bu bağlamda kamu harcamalarının kalkınma üzerindeki önemini açıkça ortaya koymaktadır (Todaro ve Smith, 2020, s. 826). Bu açıklamalar, kamu harcamalarının yalnızca ekonomik büyüme için değil, aynı zamanda sosyal kalkınma ve yaşam kalitesini artırma hedefleri için de ne kadar kritik bir araç olduğunu göstermektedir. Ekonomik kalkınma sürecinde kamu harcamalarının etkin bir şekilde planlanması ve uygulanması, uzun vadede sürdürülebilir bir kalkınma hedefi için temel taşlardan birini oluşturmaktadır.

Eğitim, mesleki eğitim programları ve sağlık hizmetleri gibi alanlara yapılan harcamalar, bireylerin becerilerini, yeteneklerini, sağlık düzeylerini ve toplumsal konumlarını geliştiren verimli yatırımlar olarak kabul edilir. Bu tür beşeri sermaye yatırımları, insani kalkınma düzeyinin yükselmesine önemli katkılar sağlamaktadır. Bu nedenle, kalkınma politikalarının tasarımında eğitime verilen öncelik, insani gelişme göstergelerinde sürekli bir iyileşme sağlamaktadır (Durgun, 2023, s. 90).

Kamu harcamalarının dikkatli planlanması ve uygulanması, ekonomik dalgalanmaları azaltarak makroekonomik istikrarı sağlamaktadır. Kamu maliyesinin etkili yönetimi, özellikle kriz dönemlerinde ekonomiye destek olabilecek önemli bir

araçtır. Ayrıca kamu harcamaları, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada önemli bir araçtır. Özellikle çevre dostu projeler ve yenilenebilir enerji yatırımları, ekonomik büyümeyi ekolojik sürdürülebilirlikle uyumlu hale getirebilir (Todaro ve Smith, 2020, s. 504-510).

Kamu harcamalarının kalkınma ile ilişkisi analiz edilirken, bu harcamaların ekonomik türlerine göre sınıflandırılması önemlidir. Çünkü cari harcamalar, yatırım harcamaları ve transfer harcamalarının kalkınma üzerindeki etkileri birbirinden farklı olacaktır.

2.1.4.1. Cari Harcamalar ve Kalkınma İlişkisi

Cari harcamalar, kamu yönetiminin süreklilik arz eden hizmetlerini sağlamak amacıyla gerçekleştirdiği ve genellikle bir mali yıl içinde tüketilen harcamalardır. Bu harcamalar, personel maaşları, mal ve hizmet alımları, enerji giderleri, kırtasiye ve ulaşım masrafları gibi kalemleri kapsamaktadır (Akdoğan, 2009, s. 60). Kamu harcamalarının önemli bir bileşeni olan cari harcamalar, ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde farklı yönlerden etkiler yaratabilmektedir. Özellikle eğitim ve sağlık gibi insan sermayesinin gelişimini destekleyen harcamalar, uzun vadede ekonomik kalkınmaya olumlu katkı sağlayabilirken; aşırı bürokratik harcamalar ve verimsiz giderler bütçe açıklarını artırarak kamu maliyesinde sürdürülebilirliği zorlaştırabilir (Khan ve Murova, 2015).

Keynesyen ekonomi yaklaşımına göre, kamu harcamalarının artırılması özellikle daralma dönemlerinde toplam talebi artırarak ekonomik büyümeyi teşvik edebilir (Oktayer ve Susam, 2010, s. 16-17). Bununla birlikte cari harcamalar, kamu çalışanlarının maaşlarını ve devletin sağladığı hizmetleri finanse ederek tüketim harcamalarını artırabilir ve dolayısıyla ekonomik canlılığa katkı sağlayabilir (Bowden, 1986).

Uluslararası araştırmalarda da cari harcamaların kalkınma üzerindeki etkileri üzerine farklı görüşler bulunmaktadır. Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından yapılan çalışmalar, eğitim ve sağlık gibi sosyal harcamaların ekonomik büyümeye olumlu etkide bulunduğunu göstermektedir (World Bank, 2022). Örneğin, Barro (1990) tarafından yapılan araştırma, insan sermayesine yapılan kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde uzun vadeli bir etkiye

sahip olduğunu, ancak aşırı transfer harcamalarının ve verimsiz cari harcamaların ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyebileceğini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, Tanzi ve Schuknecht (2000) devletin verimsiz cari harcamalarının, özel sektör yatırımlarını dışlayabileceğini savunmaktadır.

Bu bağlamda, cari harcamaların kalkınma ile ilişkisi tek boyutlu bir süreç olmayıp, harcamaların içeriğine, yönetim kalitesine ve genel ekonomik yapıya bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Beşeri sermayeyi geliştirmeye yönelik kamu harcamaları, uzun vadede ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı destekleyebilirken; verimsiz cari harcamalar, bütçe dengesini olumsuz etkileyerek ekonomik sürdürülebilirliği tehdit edebilmektedir (Devarajan, Swaroop ve Zou, 1996, s. 313-314). Dolayısıyla, cari harcamaların niteliği ve yönetimi, kamu harcamalarının kalkınmaya olan etkisini belirleyen en önemli faktörlerden biri olarak değerlendirilmelidir.

2.1.4.2. Yatırım Harcamaları ve Kalkınma İlişkisi

Yatırım harcamaları, ekonomik üretim kapasitesini artıran ve uzun vadeli fayda sağlayan dayanıklı mal ve hizmet alımlarını kapsayan harcamalardır (Akdoğan, 2017, s. 210). Bu harcamalar, yalnızca içinde bulunulan mali yıl ile sınırlı kalmayıp, gelecek dönemlerde de ekonomik ve sosyal faydalar üretmeye devam eder. Dayanıklı mallar ve uzun ömürlü hizmetler kapsamında değerlendirilen yatırım harcamaları arasında baraj inşası, kamu binalarının yapımı ve kapsamlı bakım-onarım projeleri gibi altyapı yatırımları önemli bir yer tutmaktadır (Çetinkaya ve Aslantaş, 2019). Devletler, yatırım harcamalarını belirlerken ekonomik refahı artıracak politikalar doğrultusunda hareket etmekte ve bölgesel kalkınma, eğitim, sağlık, altyapı projeleri gibi alanlara kaynak ayırarak toplumsal yaşam standartlarını iyileştirmeyi amaçlamaktadır (Musgrave ve Musgrave, 1989, s. 606).

Devletin görev ve sorumluluk alanlarının genişlemesi, kamu bütçesi içindeki yatırım harcamalarının da artmasına neden olmuştur. Özellikle liberal ekonomik politikaların baskın olduğu dönemlerde kamu yatırım harcamalarının sınırlı kaldığı görülmektedir. Ancak 1929-1930 Büyük Buhranı sonrasında Keynesyen ekonomi politikalarının benimsenmesiyle birlikte, devletin ekonomiye müdahale alanı

genişlemiş ve bu doğrultuda kamu yatırım harcamalarında belirgin bir artış gözlemlenmiştir (Akdoğan, 2017, s. 113).

Yatırım harcamaları, bir ülkenin ekonomik ve sosyal gelişiminde kritik bir rol oynamaktadır. Özellikle insani kalkınma açısından, bu harcamalar sağlık, eğitim ve altyapı gibi temel hizmetlerin iyileştirilmesine katkı sağlayarak bireylerin yaşam kalitesini artırmaktadır. Aydın (2019) tarafından yapılan bir çalışmada, Türkiye'de insani gelişme ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu ve bu değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri tespit edilmiştir. Bu bulgu, yatırım harcamalarının insani kalkınmayı desteklediğini ve insani kalkınmanın da ekonomik büyümeye katkı sağladığını göstermektedir.

2.1.4.3. Transfer Harcamaları ve Kalkınma İlişkisi

Transfer harcamaları, devlet bütçesinden doğrudan mal veya hizmet alımı olmaksızın, gelir dağılımını düzenlemek, yoksulluğu azaltmak ve ekonomik istikrarı sağlamak amacıyla yapılan ödemeleri ifade etmektedir (Musgrave ve Musgrave, 1989, s. 11-13, 125). Bu harcamalar, sosyal güvenlik ödemeleri, işsizlik yardımları, tarımsal sübvansiyonlar ve çeşitli sosyal yardımlar gibi kalemleri içermektedir. Pigou (1947)'ya göre, transfer harcamaları milli gelir üzerinde doğrudan bir artış veya azalış meydana getirmeden, bireyler ve toplumsal sınıflar arasında satın alma gücünün yeniden dağıtımına hizmet eden mali araçlardır. Devletin bu tür harcamaları piyasalardan herhangi bir mal veya hizmet alımı gerçekleştirilmeden sosyal adaleti sağlama ve ekonomik kalkınmayı destekleme amacı taşımaktadır.

1929 Büyük Buhranı sonrası dönemde, Keynesyen iktisadi politikaların yaygınlaşması ile birlikte transfer harcamalarının sosyal devlet anlayışı içerisindeki önemi artmıştır (Akdoğan, 2017, s. 113). Özellikle ekonomik kriz dönemlerinde devletin sosyal yardım programları, gelir eşitsizliklerini azaltma ve toplumsal dayanıklılığı artırma amacıyla genişletilmiş ve bu harcamalar, bireylerin yaşam standartlarını yükseltmeye yönelik önemli bir politika aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Transfer harcamaları, sosyal devlet anlayışının bir gereği olarak gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde farklı şekillerde uygulanmaktadır. Gelişmiş ülkelerde transfer harcamaları, daha çok sosyal yardım mekanizmaları kapsamında ele

alınmakta olup, yaşlılara yönelik emekli maaşları, işsizlik sigortası, eğitim yardımları gibi ulusal gelir dağılımında adaleti sağlamaya yönelik transferleri içermektedir. Buna karşılık, gelişmekte olan ülkelerde transfer harcamaları, genellikle ulusal kalkınmayı desteklemek amacıyla uygulanmakta ve sübvansiyonlar, kamu borç faizleri, vergi iadeleri, üreticilere yönelik destek programları gibi harcama kalemlerini içermektedir (Barr, 2012).

Sonuç olarak, transfer harcamaları, devletin ekonomik ve sosyal politikalar çerçevesinde bireyler arasındaki gelir dağılımını düzenleme ve ekonomik kalkınmayı teşvik etme aracı olarak işlev görmektedir. Bu harcamaların etkinliği, uygulandıkları ülkenin ekonomik yapısı, sosyal politikaları ve finansman kaynakları gibi değişkenlere bağlı olarak farklılık göstermektedir. Bu tür harcamalar, özellikle sosyal refahı artırmaya yönelik programlar, ekonomik istikrarın sağlanması ve gelir eşitsizliğinin azaltılması açısından önemli bir role sahiptir.

2.1.5. İnsani Kalkınmanın Teorik Çerçevesi

İktisadi kalkınma literatüründe uzun yıllar boyunca gelişmişlik, ekonomik büyüme ile eş anlamlı görülmüş ve kişi başına düşen gelir gibi ekonomik göstergeler temel ölçüt olarak kabul edilmiştir. Ancak 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, ekonomik büyümenin toplumsal refahı doğrudan artırmadığına dair bulguların ortaya çıkmasıyla, kalkınmanın yalnızca ekonomik göstergelerle açıklanamayacağı kabul edilmiştir. Bu doğrultuda insani kalkınma kavramı geliştirilmiş ve bireylerin yaşam kalitesine odaklanan bir perspektif benimsenmiştir. İnsani kalkınma, ekonomik büyümenin ötesine geçerek bireylerin refahını artırmayı amaçlayan bir kavramdır. Bu yaklaşım, insanların yalnızca ekonomik üretkenlikleriyle değil, eğitim, sağlık, yaşam standardı gibi temel haklarla da değerlendirilmesini öngörmektedir (Sen, 1999).

2.1.5.1. İnsani Kalkınmanın Tarihsel Gelişimi

19. yüzyılda Adam Smith (1776)'in "*Ulusların Zenginliği*" adlı eseriyle başlayan klasik iktisat yaklaşımı, kalkınmayı sermaye birikimi ve piyasa mekanizmasına dayandırmıştır. Neoklasik iktisat ise 20. yüzyılın başlarında Solow (1956)'un büyüme modeli ile sermaye ve teknolojiye vurgu yaparak kalkınmayı

ekonomik büyüme ile özdeşleştirmiştir. Ancak bu yaklaşımlar, ekonomik büyümenin toplumsal refah üzerindeki doğrudan etkisini sorgulamadan kabul etmişlerdir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, Keynesyen iktisat politikaları ile devlet müdahalesinin gerekliliği savunulmuş ve kalkınmanın sadece ekonomik büyümeden ibaret olmadığı vurgulanmıştır. Bu dönemde Lewis (1954) gibi gelişme ekonomistleri, azgelişmiş ülkelerde yapısal dönüşüm ve istihdam yaratıcı politikaların gerekliliğini ortaya koymuşlardır.

1970'lerden itibaren ekonomik büyüme merkezli yaklaşımlar, artan gelir eşitsizliği ve yoksulluğun giderilememesi nedeniyle eleştirilmeye başlanmış ve insani kalkınma kavramı, ekonomik büyüme merkezli kalkınma anlayışının eksikliklerini gidermek amacıyla ortaya çıkmıştır. Geleneksel kalkınma teorileri, özellikle 20. yüzyılın ortalarına kadar ekonomik büyümeyi kalkınmanın temel göstergesi olarak ele alırken, insani kalkınma yaklaşımı bireyin refahını, özgürlüklerini ve yaşam kalitesini ön plana çıkarmıştır (Alkire, 2010). İnsani kalkınma anlayışının öncüleri olarak kabul edilen Mahbub ul Haq (1995) ve Amartya Sen (1999), bireylerin temel yeteneklerinin geliştirilmesi ve refahlarının artırılmasının kalkınmanın nihai amacı olması gerektiğini savunarak insani kalkınma anlayışını geliştirmişlerdir. Sen'in yetenekler yaklaşımı, bireylerin sahip oldukları fırsatlar ve bu fırsatları değerlendirme kapasiteleri üzerine odaklanırken, Mahbub ul Haq (1995), insani gelişmenin ölçülmesi için İnsani Gelişme Endeksi'nin (İGE) geliştirilmesine öncülük etmiştir. Bu bağlamda, 1990 yılında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından yayımlanan ilk İnsani Gelişme Raporu ile birlikte, İGE geliştirilmiştir (UNDP, 1990).

İlk İnsani Gelişme Raporu'nun girişinde şu ifadeler yer almaktadır (UNDP, 1990, s. 1):

“Bu rapor insanlar hakkındadır – ve kalkınmanın bu insanların tercihlerini nasıl çoğaltacağıyla ilgilidir. Bu, GSMH'den, gelirden ve zenginlikten ve aynı zamanda metaller üretip sermaye biriktirmekten de ötesi demektir. Bir bireyin gelire erişimi tercihlerinden biri olabilirdi, fakat bu bütüncül insan çabasının hepsi demek değildir. İnsani gelişim insanların tercihlerinin çoğaltılmasına dair bir süreçtir. Bu geniş kapsamlı tercihlerin en kritikleri uzun ve sağlıklı bir hayat sürmek, eğitim almak ve makul bir hayat standardı için gerekli kaynaklara sahip olmaktır.”

Bu bakış açısıyla hayata geçirilen İnsani Gelişme Raporu, kalkınmanın yalnızca gelir düzeyine indirgenmemesi gerektiğini vurgulayarak daha kapsamlı bir değerlendirme yöntemi sunmaktadır. Yine bu doğrultuda oluşturulan İGE, bireylerin yaşam kalitesini değerlendirmede yalnızca ekonomik göstergeleri esas almak yerine, ortalama yaşam süresi, okur-yazarlık oranı ve temel kaynaklara erişim gibi faktörleri içeren çok boyutlu bir yaklaşım geliştirmiştir. Bu endeks, bireylerin tercihlerini farklı yönleriyle ele alarak, insani gelişimi geniş bir çerçevede değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, ulusal düzeyde hesaplanan ortalamaların bölgesel farklılıkları yeterince yansıtması ve bireysel özgürlüklerin ölçülebilir bir şekilde ele alınmaması gibi eksiklikleri gidermeye yönelik bir yöntem sunmaktadır (UNDP, 1990).

2.1.5.2. İnsani Kalkınmanın Boyutları

İnsani kalkınma, bireylerin refah seviyesini artırmayı, onların yeteneklerini geliştirmeyi ve topluma katılımlarını sağlamayı amaçlayan bir kavramdır. UNDP tarafından geliştirilen HDI, ülkelerin insani kalkınma seviyelerini belirlemek için sağlık, eğitim ve gelir olmak üzere üç temel boyutu dikkate almaktadır. İGE, üç temel unsurdan oluşan endekslerin ayrı ayrı hesaplanmasının ardından, bu değerlerin ortalaması alınarak belirlenmektedir (UNDP, 2023).

2.1.5.2.1. Sağlık: Doğumda Yaşam Beklentisi

İnsani gelişme endeksinin temel bileşenlerinden biri olan doğumda beklenen yaşam süresi, bireylerin daha uzun ve sağlıklı bir yaşam sürme potansiyelini yansıtmaktadır. Uzun yaşam beklentisi, yalnızca kendi başına değerli bir olgu olmakla kalmayıp, aynı zamanda iyi beslenme ve sağlıklı bir yaşam tarzı gibi olumlu koşullarla da doğrudan ilişkilidir. İnsan sağlığı ve beslenme düzeyine ilişkin verilerin sınırlı olması göz önüne alındığında, doğumda yaşam beklentisi insani gelişmenin önemli bir göstergesi olarak kabul edilmektedir (UNDP, 1990). Bununla birlikte beklenen yaşam süresi, bir ülkenin sağlık hizmetlerine erişim, beslenme durumu, çevresel faktörler ve sağlık politikalarının etkinliği hakkında önemli bilgiler sunmaktadır (Sen, 1999).

Sağlık hizmetlerine yapılan kamu harcamaları, bireylerin kaliteli sağlık hizmetlerine erişimini artırarak daha uzun ve sağlıklı bir yaşam sürmelerini sağlayabilir (Filmer ve Pritchett, 1999). Özellikle kamu sağlık harcamalarının artması, çocuk ölümlerini azaltma, anne sağlığını iyileştirme ve bulaşıcı hastalıklarla mücadelede etkili olmaktadır (World Bank, 2022). Ayrıca, uzun yaşam beklentisine sahip bireyler, fiziksel ve zihinsel sağlıklarını önemsedikleri gibi eğitimlerine de öncelik vermektedir. Bu tutumu benimseyen bireyler, yaşam felsefelerine uygun şekilde yeni nesilleri yetiştirme çabası içinde olup, bu durum toplum genelinde de verimliliğin artmasına katkı sağlamaktadır (Erdoğan ve Bozkurt, 2008).

2.1.5.2.2. Eğitim: Okur Yazarlık ve Okullaşma

İnsani gelişmenin temel unsurlarından biri olan bilgi ve okuryazarlık düzeyi, bireylerin eğitime erişimini ve özellikle modern toplumlarda üretken bir yaşam sürdürebilmeleri için gerekli olan nitelikli eğitimi genel hatlarıyla yansıtmaktadır. Okuryazarlık, bireyin öğrenme sürecine adım atmasını ve bilgi üretmesini sağlayan temel faktörlerden biridir. Bu nedenle, insani gelişimi ölçmeye yönelik değerlendirmelerde okuryazarlık verileri temel alınmalıdır. Daha kapsamlı göstergelerde yükseköğrenimin çıktıları da dikkate alınmalıdır; ancak, insani gelişimin temel değerlendirmelerinde okuryazarlık oranına öncelik verilmesi gerekmektedir (UNDP, 1990). İGE'de eğitim göstergesi olarak ortalama eğitim süresi (Mean Years of Schooling) ve beklenen eğitim süresi (Expected Years of Schooling) kullanılmaktadır (UNDP, 2023).

Eğitim yatırımları, uzun vadede ekonomik büyümeyi ve sosyal kalkınmayı destekleyen en önemli unsurlardan biri olarak kabul edilmektedir. Yapılan araştırmalar, eğitim harcamalarının bireylerin üretkenliğini artırarak gelir seviyelerini yükselttiğini ve ekonomik eşitsizliği azalttığını göstermektedir (Psacharopoulos ve Patrinos, 2004). Ayrıca, eğitim düzeyi yüksek toplumlarda demokratik değerlerin güçlendiği ve sosyal uyumun arttığı ifade edilmektedir (Hanushek ve Woessmann, 2012). Yine bu yatırımlar, bireylerin sadece bilgi edinmesi, bilgiyi kullanması ve üretmesi açısından değil, aynı zamanda sağlık yönünden de önemli kazanımlar sağlamaktadır. Eğitim, bireylerin sağlıkla ilgili tutum ve davranışlarını bilinçli bir şekilde yaşam tarzlarıyla uyumlu hale getirmelerine yardımcı olmaktadır. Ayrıca,

eğitim seviyesi arttıka bireylerin kendi yaşamları üzerindeki kontrol duygusu gúçlenmekte ve bu da sağlıklı yaşam alışkanlıklarını teşvik etmektedir. Bununla birlikte, eğitimi ebeveynler çocuklarına sağlıklı bir yaşam biçimi kazandırma konusunda daha bilinçli hareket etmektedir. Yapılan birçok araştırma, eğitim düzeyinin artmasının bireylerin sağlık durumunu iyileştirdiğini göstermektedir. Bu doğrultuda eğitim, her yaş grubundaki bireylerin fiziksel işlevselliğini ve genel sağlık algısını olumlu yönde etkileyerek, yařa bağlı hastalıkların, sakatlıkların ve ölüm oranlarının azalmasına katkı sağlamaktadır (Mirowsky ve Ross, 1998).

2.1.5.2.3. Gelir Düzeyi

Kalkınma düzeyinin belirlenmesinde kişi başına gelir göstergesinin tek başına yeterli olmadığı konusunda genel bir uzlaşı bulunmaktadır. Ancak, bu durum söz konusu göstergenin tamamen göz ardı edilmesi gerektiği anlamına gelmemekte, aksine en uygun ölçüm yönteminin belirlenerek dengeli bir şekilde kullanılması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, milli gelir göstergelerinden (GSYH, GSMH, SMH, Milli Gelir, Kiřisel Gelir, Harcanabilir Gelir) hangisinin küresel ölçekte daha güvenilir, uyumlu ve yeterli veri sağladığı ile bireylerin yaşam fırsatlarını artırmada en uygun seğenek olup olmadığı doğru şekilde değerlendirilmelidir. Kalkınma düzeyinin daha sağlıklı ölçülebilmesi ve úlkeler arası karşılaştırmaların daha anlamlı hale gelebilmesi için en uygun göstergenin seğilerek analizlere dahil edilmesi büyük önem taşımaktadır.

Bir toplumun refah düzeyi ya da yetersiz refah koşullarının bir sonucu olarak ortaya çıkan yoksulluk, hem ekonomik hem de ekonomik olmayan faktörlere bağlıdır. Gelirin ve buna bağlı olarak tüketim imkânlarının artması, bireylerin maddi durumlarını ve bazı maddi olmayan yaşam koşullarını iyileştirmelerine olanak sağlamaktadır (Bourguignon ve Chakravarty, 2019, s. 84). Bu nedenle, yalnızca gelir düzeyini esas alan ölçütler yetersiz kalmakta; İGE, refahı daha geniş bir perspektiften değerlendirebilmek adına eğitim ve sağlık gibi temel bileşenleri de içermektedir. Gelir, bireylerin temel mal ve hizmetlere erişimini sağlayan bir araç olarak görülmekte olup, iyi bir yaşam standardına ulaşabilmeleri için gerekli kaynaklara sahip olup olmadıklarını belirleyen önemli göstergelerden biridir (Hicks, 1997, s. 1284). İGE'ye gelir değişkeninin dahil edilmesinin temel nedeni, bireylerin bazı

yeteneklerinin ekonomik koşullardan önemli ölçüde etkilenmesidir. Özellikle gelirin yoksulluk sınırına yakın seviyelerde bulunması, bireylerin temel insani yeteneklerini geliştirmeleri açısından belirleyici bir faktör olup, bu yeteneklerin oluşum süreçlerine dair önemli ipuçları sunmaktadır (Anand ve Sen, 2000, s. 86).

Gelir endeksinin hesaplanma yönteminde, tıpkı eğitim endeksinde olduğu gibi zaman içinde çeşitli değişiklikler yapılmıştır. 1990 yılında, gelir endeksi hesaplanırken kişi başına düşen reel GSYH verileri temel alınırken, 2018 yılında yayımlanan İnsani Gelişme Raporu'nda hesaplamalar kişi başına reel gayrisafi milli gelir (GSMG) üzerinden yapılmıştır.

Sonuç olarak gelir dağılımındaki eşitsizlikler, insani kalkınmanın sürdürülebilirliğini tehdit eden önemli sorunlardan biridir. Düşük gelirli bireyler, sağlık ve eğitim hizmetlerine erişimde dezavantajlı duruma düşerken, yüksek gelir eşitsizliği sosyal huzursuzlukları artırabilmektedir (Stiglitz J., 2012). Kamu harcamalarının etkin şekilde yönlendirilmesi, gelir dağılımındaki eşitsizlikleri azaltarak insani kalkınmanın tüm kesimlere yayılmasını sağlayabilir (Atkinson, 2015).

2.1.5.3. İnsani Kalkınmanın Ölçümü

İnsani kalkınma, bireylerin yaşam kalitesini artırmaya yönelik bir kalkınma anlayışıdır. Bu anlayış, sadece ekonomik büyümeyi değil, aynı zamanda eğitim, sağlık, gelir eşitsizliği, toplumsal cinsiyet eşitliği ve çevresel sürdürülebilirlik gibi çok boyutlu unsurları da içerir. İGE, refah düzeyini ölçmek için kullanılan geleneksel göstergelerden biri olarak kabul edilmektedir. Ancak bu endeksin bazı eksiklikleri bulunmaktadır. İGE, insani gelişmenin tüm boyutlarını içermemekte; temel olarak kişi başına düşen ortalama gelir, eğitim seviyeleri ve yaşam süresi beklentisini esas almaktadır. Bununla birlikte, ortalama değerlerin kullanılması değişkenlerin dağılımını göz ardı etmekte ve toplumsal eşitsizlikler hakkında yeterli bilgi sunmamaktadır. Bu eksikliği gidermek amacıyla, 2010 yılında İGE'nin bileşenlerindeki eşitsizlikleri dikkate alan Eşitsizliğe Uyarlanmış İGE (Inequality-Adjusted HDI) geliştirilmiştir. Ayrıca, insani gelişmenin yoksulluk ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği gibi farklı boyutlarını ölçmek amacıyla çeşitli endeksler oluşturularak, bu alandaki değerlendirmelerin daha kapsayıcı hale getirilmesi

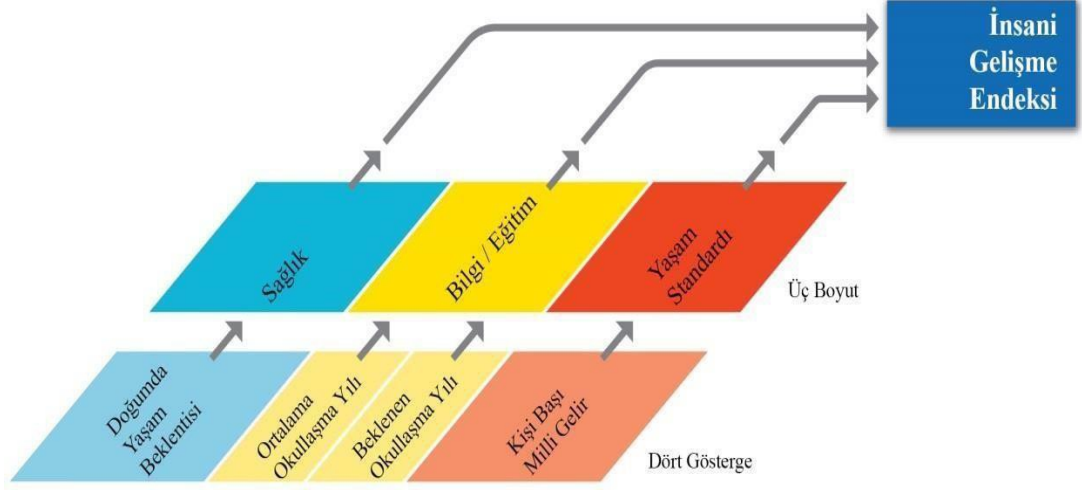
sağlanmıştır. Aşağıda, insani kalkınmanın ölçümünde kullanılan başlıca endeksler ayrıntılı olarak açıklanacaktır.

2.1.5.3.1. İnsani Gelişme Endeksi

İGE, UNDP tarafından ilk kez 1990 yılında oluşturulmuştur. O tarihten itibaren her yıl yayımlanan İGE, dünya genelindeki yaşam koşullarını analiz ederek bu koşulların iyileştirilmesine yönelik öneriler sunmaktadır (Çivi, 2008). Yoksulluğun yalnızca tek bir ölçütle değerlendirilemeyeceği gerçeğinden hareketle, bileşik endeks yöntemleri içinde en yaygın kullanılan ve zamanla ölçüm yöntemlerinde çeşitli revizyonlar yapılan gösterge, UNDP tarafından geliştirilen İGE olmuştur (Şenses, 2003). İnsani gelişme kavramı, bireylerin temel ihtiyaçlarına erişim seviyesini değerlendirirken aynı zamanda özgürlük, kişilik hakları ve diğer insani değerleri de göz önünde bulundurarak, kalkınma süreçlerinde insanın oynadığı kritik rolü vurgulamaktadır (Demir, 2006).

İnsani Gelişme Raporu'na göre, insani gelişmenin öncelikli amacı, *“bugünkü ve gelecekteki tüm bireylerin her alandaki potansiyellerini geliştirmeleri ve bu potansiyellerini hayata geçirebilmeleri için uygun koşullar ile fırsatların sağlanması”* şeklinde tanımlanmıştır. İnsani gelişme süreci, yalnızca bireylerin kapasitelerini artırmakla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda bu kapasitelerin ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel düzlemde en verimli şekilde değerlendirilmesini amaçlayan bir süreç olarak ele alınmaktadır (Demiray Erol, 2011).

Gelire dayalı ölçütlerden farklı olarak, İGE, ülkelerin insani gelişim seviyelerini özetleyen ve karşılaştırmalı bir perspektif sunan bileşik bir göstergedir. İGE, insani gelişmenin üç temel boyutunu dikkate alarak ülkelerin bu alandaki başarı düzeylerini değerlendirmektedir. Bir ülkenin insani gelişmişlik seviyesini belirlemede üç temel unsur ön plana çıkmaktadır (Şekil 1):

Şekil 1. İnsani Gelişme Endeksinin Unsurları

Kaynak: United Nations Development Programme (2010). *Human development report 2010: The real wealth of nations—Pathways to human development*. Palgrave Macmillan.

- **Uzun ve sağlıklı bir yaşam:** Doğumda beklenen yaşam süresi ile ölçülmektedir.
- **Eğitim düzeyi:** Beklenen okullaşma süresi ve ortalama okullaşma yılı ile değerlendirilmektedir.
- **Yaşam standardı:** Kişi başına düşen milli gelir (satın alma gücü paritesi) temel alınarak belirlenmektedir.

Tablo 1. İnsani Gelişme Endeksi'nin Boyut ve Göstergeleri

Boyutlar	Göstergeler	Minimum	Maksimum
Uzun Sağlıklı Yaşam	Doğumda Beklenen Yaşam Süresi	20	85
Bilgi	Ortalama Eğitim Süresi	0	18
	Beklenen Eğitim Yılı	0	15
İnsana Yakışır Yaşam Standardı	Kişi Başına Düşen GSMH	100	75.000

Kaynak: (UNDP, 2024. *İnsani Gelişme Raporu, 2023/2024*.

<https://www.undp.org/tr/turkiye/publications/human-development-report-2023>).

Tablo 1’de, UNDP tarafından hesaplanan İGE’nin üç temel boyutu ve bu boyutları temsil eden göstergeler yer almaktadır. “Uzun ve sağlıklı yaşam” boyutu, doğumda beklenen yaşam süresi ile ölçülmekte olup, bu gösterge için minimum değer 20 yıl, maksimum değer ise 85 yıl olarak belirlenmiştir. “Bilgi” boyutu ise ortalama eğitim süresi ve beklenen eğitim yılı olmak üzere iki göstergeden oluşmaktadır. Ortalama eğitim süresi 0 ile 18 yıl arasında, beklenen eğitim yılı ise 0

ile 15 yıl arasında değerlendirilmektedir. Son olarak, “insana yakışır yaşam standardı” boyutu, kişi başına düşen GSMH ile temsil edilmekte olup, bu gösterge için minimum değer 100 dolar, maksimum değer ise 75.000 dolar olarak tanımlanmıştır. Bu göstergeler, İGE hesaplamasında kullanılan normalizasyon sürecine temel teşkil etmekte ve ülkeler arası karşılaştırılabilirliği sağlamaktadır.

UNDP'nin her yıl periyodik olarak yayımladığı İnsani Gelişme Raporları'nda, 0 ile 1 arasında değişen endeks değerleri hesaplanarak ülkelerin refah seviyeleri değerlendirilir. Endeks değeri 1'e yaklaştıkça ülkelerin insani gelişmişlik seviyesi artmakta, 0'a yaklaştıkça ise bu seviye azalmaktadır. Bu çerçevede, ülkeler elde ettikleri endeks değerlerine göre belirli kategorilere ayrılarak sınıflandırılmaktadır. Tablo 2'de, İGE değerlerine göre ülkelerin sınıflandırılması gösterilmektedir.

Tablo 2. İnsani Gelişme Endeksi Değerlerine Göre Sınıflandırılma

İGE SINIFI	İGE DEĞERİ
Çok Yüksek İnsani Gelişme	0.800 ve üstü
Yüksek İnsani Gelişme	0.700–0.799
Orta İnsani Gelişme	0.550–0.699
Düşük İnsani Gelişme	0.550'dan aşağı

Kaynak: (UNDP, 2024. İnsani Gelişme Raporu, 2023/2024.

<https://www.undp.org/tr/turkiye/publications/human-development-report-2023>).

İGE hesaplanırken iki aşamalı bir yöntem izlenmektedir. Öncelikle, her bir gösterge için ayrı bir endeks oluşturulmaktadır. Daha sonra, bu endeksler bir araya getirilerek İGE değeri belirlenmektedir. Hesaplama sürecinde, dört temel göstergenin her biri 0 ile 1 arasında değişen bir ölçeğe dönüştürülerek normalleştirilmektedir. Bu işlemin gerçekleştirilmesi için her bir göstergenin en düşük ve en yüksek sınırları, UNDP tarafından "*hedef değerler*" olarak belirlenmektedir. Bu doğrultuda, maksimum değere ulaşan bir ülkenin ilgili göstergesi 1 olarak kabul edilirken, minimum değerde kalan bir ülkenin göstergesi 0 olarak değerlendirilmektedir. Belirli bir ülke için ilgili göstergenin endeks değeri, gerçek değerinin küresel maksimum ve minimum değerlerle karşılaştırılması yoluyla hesaplanmaktadır. Belirli bir ülke özelinde gerçek değer, küresel minimum ve maksimum değer ile her bir göstergenin endeks değerleri şu şekilde hesaplanmaktadır:

$$Boyut Endeksi = \frac{Gerçek Değer - Minimum Değer}{Maksimum Değer - Minimum Değer} \quad (2.1)$$

$$Yaşam Beklenti Endeksi = \frac{Yaşam Beklentisi - 20}{85 - 20} \quad (2.2)$$

$$Ortalama Eğitim Süresi Endeksi = \frac{Ortalama Eğitim Süresi}{15} \quad (2.3)$$

$$Beklenen Eğitim Süresi Endeksi = \frac{Beklenen Eğitim Süresi}{18} \quad (2.4)$$

$$Eğitim Endeksi = \frac{Ortalama Eğitim Süresi Endeksi + Beklenen Eğitim Süresi Endeksi}{2} \quad (2.5)$$

$$Gelir Endeksi = \frac{\ln(Kişi Başına Düşen GSMH) - \ln(100)}{\ln(75000) - \ln(100)} \quad (2.6)$$

$$İGE = \sqrt[3]{Yaşam Beklenti Endeksi * Eğitim Endeksi * Gelir Endeksi} \quad (2.7)$$

Bireysel endeksler hesaplandıktan sonra, İGE belirlenirken bu değerler bir araya getirilir. İGE, yaşam süresi, eğitim ve kişi başına düşen Gayrisafi Milli Gelir Endeksi (GNI)'nin eşit ağırlıkta olacak şekilde geometrik ortalamasının alınmasıyla hesaplanır. Eğitim boyutu ise, ortalama eğitim süresi ile beklenen eğitim süresi endekslerinin aritmetik ortalamasından elde edilir (UNDP, 2022).

2.1.5.3.2. İnsani Kalkınma ile İlişkili Diğer Endeksler

1990 yılında ilk kez yayımlanan İGE, ülkelerin gelişmişlik düzeylerini yalnızca ekonomik göstergelerle değil, aynı zamanda sağlık ve eğitim gibi temel insani boyutları da dikkate alarak ölçmeye yönelik ilk girişimlerden biri olarak kabul edilmektedir. Ancak, 1990 tarihli İnsani Gelişme Raporu'nda da vurgulandığı üzere, bu endeks insani gelişimin yalnızca sınırlı bazı yönlerini kapsamaktadır. Oysa bireylerin yaşam kalitesini belirleyen unsurlar yalnızca gelir, sağlık ve eğitimle sınırlı değildir; ekonomik, sosyal ve siyasal özgürlükler ile şiddet, güvensizlik ve ayrımcılıktan korunma gibi daha geniş kapsamlı hak ve imkanlar da büyük önem arz etmektedir (UNDP, 1990).

İGE, bireylerin makul bir yaşam sürdürebilmeleri için önemli kabul edilen bazı temel alanlardaki gelişimi yansıtsa da, insani gelişimin tüm boyutlarını kapsayan kapsamlı bir ölçüt değildir. Bir ülkenin insani gelişmişlik düzeyinin daha bütüncül ve gerçekçi bir şekilde değerlendirilebilmesi için İGE'nin diğer tamamlayıcı insani gelişme göstergeleriyle birlikte ele alınması gerekmektedir (UNDP, 1995).

İnsani gelişme kavramının daha kapsamlı bir anlayışla ele alınabilmesi ve bireylerin tercih alanlarını daha geniş biçimde içerecek şekilde geliştirilebilmesi için İGE'nin mevcut boyutlarının ötesine geçilmesi gerekmektedir. Nitekim bazı ülkelerin deneyimlerinden anlaşılacağı üzere, sağlık, eğitim ve gelir alanlarında kayda değer ilerlemeler sağlanmış olsa da, bu gelişmelerin derin ve kalıcı eşitsizliklerle, sürdürülebilir olmayan üretim modelleriyle birlikte ortaya çıktığı ve bu durumun söz konusu ülkelerin küresel ölçekte zayıflamasına neden olduğu gözlemlenmiştir (UNDP, 2010).

2010 yılı İnsani Gelişme Raporu'nda, insani gelişmenin daha geniş bir perspektifle ele alınması amacıyla eşitsizlik ve yoksunluk gibi yeni boyutların dikkate alınması gerektiği ifade edilmiş ve bu doğrultuda alternatif endekslerin oluşturulması önerilmiştir. Raporunda, ortalamaların çoğu zaman yanıltıcı olabileceği, bu nedenle eşitsizlik unsurlarının da dikkate alınarak daha derinlemesine analizlerin yapılmasının gerekli olduğu vurgulanmıştır. Ancak geçmiş dönemlerde veri yetersizliği bu tür ölçümlerin gerçekleştirilmesini engellemiştir. Bununla birlikte, son yirmi yıl içinde eşitsizlikle ilgili verilerin toplanmasında önemli gelişmeler yaşanmış; sadece gelir eşitsizliğine değil, aynı zamanda mikro düzey veriler aracılığıyla diğer alanlardaki eşitsizliklere dair ölçümler yapılmasına da olanak tanınmıştır (Klugman, Rodriguez ve Choi, 2011). Bu gelişmeler ışığında, 2010 raporunda eşitsizlik ve çok boyutlu yoksulluğun değerlendirilmesine yönelik olarak Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksi (Inequality-adjusted HDI), Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi (Gender Inequality Index) ve Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi (Multidimensional Poverty Index) gibi yeni göstergeler geliştirilmiştir.

2.1.5.3.2.1. Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksi

Klasik İGE, toplumsal eşitsizlikleri hesaba katmamakta, bu nedenle farklı eşitsizlik düzeylerine sahip ülkeleri aynı gelişmişlik seviyesinde gösterebilmektedir. Bu durum, eşitsizlik düzeylerinin kalkınma seviyeleri üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu yönündeki görüşü desteklemektedir. Uygulamada bu, ortalama insani gelişme göstergeleri benzer olan iki ülkenin, bu göstergelerin bileşenleri arasında farklı dağılımlara sahip olsalar dahi aynı İGE puanına ulaşabileceklerini ifade etmektedir (Alkire ve Foster, 2010).

Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksi (EUİGE), sağlık, eğitim ve gelir alanlarındaki eşitsizlikleri dikkate alarak, toplumda bireylerin ulaşabildiği insani gelişme düzeyini ölçmeyi amaçlayan bir göstergedir. Bu endeks, ülkeler arası karşılaştırmaya olanak tanıyacak biçimde tasarlanmış olup, İGE'nin her bir boyutundaki eşitsizlikleri yansıtır biçimde yapılandırılmıştır. Bir başka deyişle, EUİGE, insani gelişmeyi yalnızca ortalama göstergeler üzerinden değil; sağlık, eğitim ve gelir alanlarındaki farklılıkların toplum içindeki dağılımını da esas alarak değerlendirmektedir. Eğer bir toplumda tüm bireylerin yaşam süresi, eğitim düzeyi ve gelir açısından tamamen eşit koşullara sahip olduğu varsayılırsa, bu durumda bireysel İGE ile toplumsal ortalama İGE değerinin aynı olması beklenir. Bu tür ideal bir eşitlik ortamında, İGE ile EUİGE arasında herhangi bir fark oluşmaz. Ancak sağlık, eğitim ve gelir alanlarında eşitsizlik söz konusu olduğunda, toplumun genelindeki bireysel İGE değerlerinin ortalaması, hesaplanan İGE'den daha düşük olacaktır (Alkire ve Foster, 2010; Klugman, Rodriguez ve Choi, 2011; UNDP, 2010).

EUİGE hesaplamaları, dağılım duyarlılığı taşıyan bileşik endekslerin oluşturulmasında kullanılan ve Atkinson (1970) tarafından geliştirilen eşitsizlik ölçütlerine dayanmaktadır. Bu endeks, her bir boyuttaki eşitsizliği yansıtan düzeltilmiş alt endekslerin geometrik ortalaması alınarak elde edilmektedir (UNDP, 2019).

EUİGE, her bir boyutun ortalama değerini, o boyuttaki eşitsizlik oranına göre düşürerek; yaşam süresi, eğitim düzeyi ve gelir dağılımındaki adaletsizlikleri yansıtmaktadır. Bu yönüyle EUİGE, insani gelişmenin toplumsal eşitsizlikler dikkate alındığında ulaşılan gerçek seviyesini ortaya koyarken; klasik İGE, eşitsizliklerin göz ardı edildiği durumda ulaşılabilecek potansiyel insani gelişme düzeyini temsil etmektedir. Bu iki endeks arasındaki fark, eşitsizliğin varlığı sebebiyle toplumun ulaşabileceği en yüksek insani gelişme düzeyinden ne ölçüde bir sapma yaşandığını göstermektedir (Klugman, Rodriguez ve Choi, 2011).

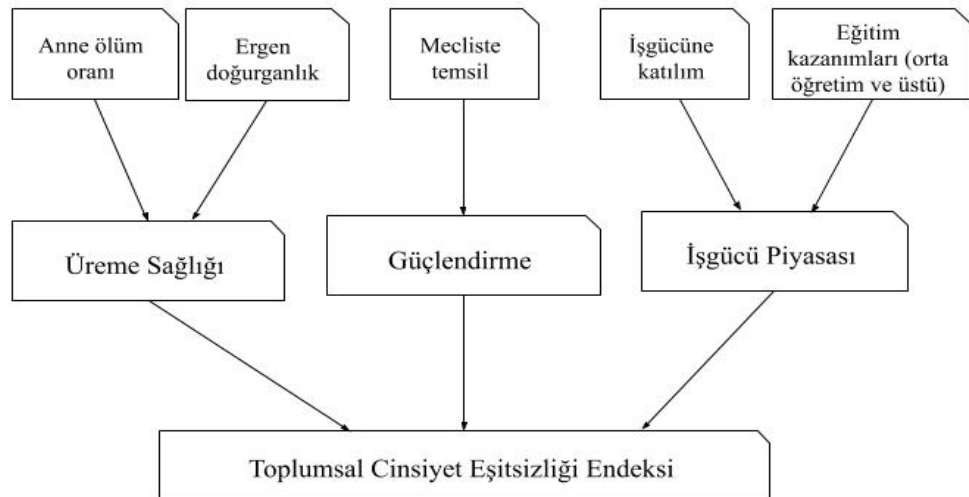
2023/2024 İnsani Gelişme Raporu'na göre, her ne kadar küresel İGE değeri tarihsel olarak en yüksek seviyeye ulaşmış olsa da, bu gelişme tüm ülkeler arasında ve ülke içi gruplar arasında eşit bir şekilde dağılmamıştır. Özellikle düşük ve orta İGE düzeyine sahip ülkelerde eşitsizlik daha belirgin bir şekilde görülmekte, bu da insani gelişme açısından daha fazla kayba neden olmaktadır. Bu nedenle, EUİGE yalnızca ülkelerin gelişmişlik seviyesini değil, aynı zamanda bu gelişmişliğin

toplumun tüm kesimlerine ne ölçüde yansıdığını değerlendirmek açısından da önemli bir ölçüttür (UNDP, 2024).

2.1.5.3.2.2. Toplumsal Cinsiyete Dayalı Eşitsizlik Endeksi

Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi (TCEE), toplumsal yapıda kadınların karşı karşıya kaldığı cinsiyete dayalı dezavantajları ölçmeyi amaçlamakta olup; bu dezavantajları üreme sağlığı, siyasal ve eğitsel güçlenme ile ekonomik yaşama katılım başlıkları altında incelemektedir. Buna göre, endeksin bileşenleri üç temel boyutta toplanmaktadır. İlk olarak, üreme sağlığı kapsamında anne ölüm oranları ile ergen doğurganlık oranları değerlendirilmektedir. İkinci bileşen olan kadının güçlendirilmesi, kadınların parlamentodaki temsili ile temel eğitimin ötesinde bir eğitime ulaşma düzeylerini kapsamaktadır. Üçüncü boyut olan ekonomik faaliyetlere katılım ise kadınların iş gücüne katılım oranları üzerinden ölçülmektedir (UNDP, 2010). Endeksin değeri 0 ile 1 arasında değişmekte olup, 0 değeri cinsiyet eşitliğinin tam olarak sağlandığını, 1 değeri ise mutlak düzeyde cinsiyet eşitsizliğinin varlığını ifade etmektedir (UNDP, 2019).

TCEE'nin alt boyutları ve bu boyutlarda kullanılan göstergeler aşağıdaki Şekil 2'de ayrıntılı biçimde sunulmuştur.

Şekil 2. Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi

Kaynak: UNDP (2018). *Human development indices and indicators 2018*. By the United Nations Development Programme 1 UN Plaza, USA: New

Şekil 2’de yer alan toplumsal cinsiyet eşitsizliği göstergeleri önemli ölçüde bilgi sunmakla birlikte, kadınların refah düzeyini etkileyen zaman kullanımı, mülkiyet ve varlıklara erişim, aile içi şiddetle karşı karşıya kalma durumu ve yerel düzeyde güçlenme gibi bazı kritik göstergeler, güvenilir ve süreklilik arz eden veri eksikliği nedeniyle endeks hesaplamalarına dahil edilememektedir (UNDP, 2010).

2.1.5.3.2.3. Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi

Geleneksel yoksulluk ölçütleri çoğunlukla gelir ya da tüketim düzeylerine dayanmakta olup, bireylerin yaşam koşullarını bütünüyle yansıtmakta yetersiz kalmaktadır. Bu eksikliği gidermek amacıyla UNDP ve Oxford Yoksulluk ve İnsani Gelişme Girişimi (OPHI) iş birliğiyle geliştirilen Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi (ÇBYE), yoksulluğu yalnızca gelir temelli değil, aynı zamanda bireylerin sağlık, eğitim ve yaşam standardı gibi temel alanlardaki yoksunlukları üzerinden değerlendirmektedir (UNDP, 2010).

ÇBYE, her bir bireyin çok boyutlu yoksulluk durumunu belirlemek için üç temel boyutta toplam on gösterge üzerinden hesaplanmaktadır. Bu üç temel boyut şunlardır: sağlık (çocuk ölümleri ve beslenme), eğitim (okullaşma süresi ve çocukların okula devam durumu) ve yaşam standardı (elektriğe erişim, temiz suya erişim, sanitasyon, zemin tipi, pişirme yakıtı ve dayanıklı tüketim mallarına sahiplik) (Alkire ve Santos, 2010). Her bir göstergeye eşit ağırlıklar verilmekte ve belirlenen eşiklerin altında kalan bireyler "*çok boyutlu yoksul*" olarak tanımlanmaktadır.

Yukarıda belirtildiği üzere ÇBYE, insani gelişmenin temel boyutlarını esas alarak hesaplanmakta, ancak bu çerçeveyi daha geniş bir bakış açısıyla ele almaktadır. Bu endeks, gelir temelli yoksulluk ölçümlerine karşıt değil, onları tamamlayıcı nitelikte bir araç olarak değerlendirilmektedir. Nitekim 2010 İnsani Gelişme Raporu kapsamında Amartya Sen (1990) yılında yayımlanan ilk rapordan bu yana insani gelişme alanında önemli ilerlemeler sağlandığını belirtmiş; ancak yaklaşımın bazı yönlerde sınırlı kaldığını, özellikle günümüz dünyasında daha fazla dikkat gösterilmesi gereken eşitsizlik, güvenlik ve refah gibi alanların ön plana çıktığını belirtmiştir. Bu bağlamda, insani gelişmenin çok boyutlu doğasını daha sağlıklı analiz edebilmek adına yeni kavram ve endekslerin geliştirilmesi süreci devam etmektedir. Bu gelişmeler, hem kavramsal derinlik hem de uygulama

açısından insani kalkınma politikalarına önemli katkılar sağlamaktadır (UNDP, 2010).

ÇBYE sonuçları gelir temelli yoksulluk tanımlarıyla karşılaştırıldığında farklılıklar gösterebilmektedir. Bu durum, belirli bir gelir seviyesinin altında olan bireylerin yoksul olarak sınıflandırılması ile ÇBYE'ye göre yoksul kabul edilmesi arasında tutarsızlıkların olabileceğini ortaya koymaktadır. Örneğin, 2023 İnsani Gelişme Raporu verilerine göre Nijerya'da günlük 2,15 doların altında gelire yaşayan nüfus oranı %39,1 iken, ÇBYE'ye göre yoksul olarak tanımlanan nüfus oranı %54,4'tür. Benzer biçimde Pakistan'da gelir temelli yoksulluk oranı %39 düzeyindeyken, çok boyutlu yoksulluk oranı %38,3 olarak ölçülmüştür. Öte yandan, Kamboçya'da gelir temelli yoksulluk %17,8 iken, çok boyutlu yoksulluk oranı %16,6'dır. Bu veriler, genellikle insani gelişme düzeyi daha düşük olan ülkelerde çok boyutlu yoksulluğun, yalnızca gelir temelli ölçümlerle yakalanamayacak düzeyde yaygın olduğunu ve yoksulluğun çok boyutlu doğasının dikkate alınması gerektiğini göstermektedir (UNDP, 2024).

Sonuç olarak ÇBYE'nin temel avantajı, sadece yoksulluğun yoğunluğunu değil, aynı zamanda farklı alanlardaki yoksunlukların birleşimini de ortaya koymasındadır. Bu yönüyle endeks, ülkelerin ya da bölgelerin yoksullukla mücadele politikalarını şekillendirmede daha etkili ve kapsayıcı bir araç sunmaktadır. Nitekim UNDP (2010), bu endeksin yoksulluğun yapısal nedenlerini daha görünür kılarak politika yapıcılar için stratejik bir kaynak işlevi gördüğünü belirtmektedir.

2.2. İlgili Araştırmalar

Kamu harcamaları ile insani kalkınma arasındaki ilişki, kalkınma iktisadı ve kamu maliyesi literatüründe giderek artan bir şekilde ilgi gören araştırma alanlarından biri haline gelmiştir. Bu bağlamda, gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerde kamu harcamalarının insani gelişme üzerindeki etkilerini inceleyen çok sayıda ampirik ve teorik çalışma literatüre katkı sunmaktadır. İlgili çalışmalar, kamu harcamalarının sağlık, eğitim, sosyal koruma gibi temel insani kalkınma göstergeleriyle olan etkileşimini farklı metodolojik yaklaşımlar çerçevesinde değerlendirmektedir. Bu bölümde, konuya ilişkin yapılan akademik çalışmalar kronolojik ve tematik bir sırayla ele alınarak, araştırmamızın kuramsal arka planı

oluşturulmaya çalışılacaktır. Ayrıca, önceki çalışmaların bulgularıyla tezimizin katkı alanları arasında karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılmasına da imkan tanınacaktır.

Musgrave ve Musgrave (1989), kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki rolünü teorik bir çerçevede değerlendirmiştir. Teorik modelleme yöntemiyle yürütülen bu çalışmada, kamu harcamalarının özellikle kalkınma sürecinde hızlandırıcı bir etkiye sahip olduğu vurgulanmaktadır. Çalışma, kamu harcamalarının etkin biçimde yönlendirilmesinin ekonomik denge ve büyüme açısından kritik bir rol oynadığını ileri sürmektedir. Bununla birlikte, kamu harcamalarının stratejik alanlara yönlendirilmesi gerektiği ve bu yönlendirmelerin kalkınma hedefleriyle uyumlu olması gerektiği belirtilmektedir.

Barro (1990), altyapı yatırımlarının uzun vadeli ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini panel veri analizi yöntemiyle incelemiştir. OECD ülkeleri örneğinde yapılan analizler, altyapı yatırımlarının ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğini desteklediğini göstermektedir. Çalışmada, kamu harcamalarının özellikle fiziksel altyapıya yönlendirilmesinin üretkenliği ve toplam faktör verimliliğini artırabileceği savunulmaktadır. Bu doğrultuda araştırma, altyapı yatırımlarının hem kamusal hem özel sektör büyümesi açısından teşvik edilmesi gerektiğini önermektedir.

Tanzi ve Zee (1997), gelişmekte olan ülkelerde uygulanan vergi politikalarının uzun vadeli büyüme üzerindeki etkilerini zaman serisi analizleri aracılığıyla değerlendirmiştir. Araştırmada, vergi reformlarının hem ekonomik büyüme hem de gelir adaleti açısından olumlu etkiler yaratabileceği ortaya konmuştur. Ayrıca, yüksek vergi yükünün özel sektör yatırım kararlarını olumsuz etkileyebileceği, bu nedenle vergi sistemlerinin etkinlik ve adalet ilkeleri gözetilerek yeniden yapılandırılması gerektiği ifade edilmiştir. Çalışma, özellikle dolaylı vergilerin azaltılması ve gelir temelli vergilendirmenin artırılması gerektiğini önermektedir.

Gupta, Clements ve Tiongson (1998), kamu harcamalarının insani kalkınmaya katkısını gelişmekte olan ülkeler bağlamında incelemiştir. IMF destekli bu çalışmada, özellikle eğitim ve sağlık harcamalarının hem insani gelişmeyi hem de ekonomik büyümeyi desteklediği vurgulanmaktadır. Yapılan çalışmada, insani kalkınmanın yalnızca gelir artışıyla değil; aynı zamanda sağlık, eğitim ve yaşam standardı gibi temel göstergelerdeki iyileşmelerle sağlanabileceği belirtilmektedir.

Analizler, kamu harcamalarının etkili olabilmesi için iyi hedeflenmiş, verimli ve eşitlikçi biçimde uygulanması gerektiğine işaret etmektedir. Özellikle gelişmekte olan ve geçiş sürecindeki ülkelerde, eğitim ve sağlık harcamalarının insani kalkınmayı teşvik etmede önemli rol oynadığı belirtilmiştir. Bu bağlamda çalışma, kamu harcamalarının kalitesinin artırılmasının ve kamu bütçesinin insani gelişmeye duyarlı biçimde yapılandırılmasının önemine dikkat çekmektedir.

Rodrik (2003), yapısal reformların kalkınma süreçleri üzerindeki etkisini karşılaştırmalı analiz yöntemiyle değerlendirmiştir. Farklı ülke örnekleri üzerinden yapılan incelemelerde, kamu-özel sektör işbirliklerinin ekonomik dönüşümde belirleyici rol oynadığı ve bu işbirliklerinin reform süreçlerini hızlandırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma, kamu müdahalelerinin özel sektör yatırımlarını yönlendirmesi ve desteklemesi durumunda ekonomik büyümenin sürdürülebilir hale gelebileceğini savunmaktadır. Ayrıca yapısal reformların sadece ekonomik değil, kurumsal kapasitenin geliştirilmesi açısından da önemli olduğu belirtilmektedir.

Rodrik (2003) tarafından yürütülen diğer bir çalışmada, kalkınma stratejilerinin ülkelere özgü koşullar dikkate alınarak tasarlanması gerektiği vurgulanmaktadır. Panel veri analizi yöntemiyle gerçekleştirilen araştırma, yapısal reformların ekonomik büyümeyi destekleyici bir rol üstlendiğini ortaya koymaktadır. Ancak bu reformların başarıya ulaşabilmesi için standart modellerin ötesine geçilerek yerel bağlama uygun esnek politikalar geliştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Araştırmada, kalkınmanın tek tip bir yol izlemek zorunda olmadığı; aksine ülkelerin kendi önceliklerine göre farklılaşan stratejiler geliştirmesinin daha etkili sonuçlar doğurduğu savunulmuştur.

Arimah (2004), Afrika ülkelerindeki insanların gelir düzeyi ve insani yoksulluktaki değişimlerini araştırdığı çalışmada insani gelişme stratejilerinin etkilerini incelemeye almış ve yapılan değerlendirme sonucunda sağlık ve eğitim alanındaki gelişmelerin sürekli olarak yoksulluğun azalmasına katkı sağlayacağını belirtmiştir.

Gürses (2009) çalışmasında, İnsani Gelişme Raporları'nın Türkiye'nin düzenli fakat dengesiz bir gelişme eğiliminde olduğunu gösterdiğini, yine araştırmada, Türkiye'nin orta düzeyde gelişmiş ülkeler kategorisinde yer aldığı; ancak benzer ya da daha düşük gelir seviyesine sahip ülkelerle kıyaslandığında,

eđitim ve okullařma endeksi deęerlerinin daha dūřuk olduęu belirlenmiřtir. Bu bulgular doęrultusunda, Tūrkiye'nin insani geliřmiřlik açısından gelir boyutunda gūlū, bilgi boyutunda ise zayıf bir profil çizdięi sonucuna ulařılmıřtır. Bu durumda Tūrkiye'nin ana hedefinin geleceęe dōnūk politikalar ūreterek insani geliřme dūzeyine eriřmesi gerektięi ve ayrıca okur-yazarlık ve okullařma oranında yūksek endeks deęerleri elde etmek için eđitim alanındaki yatırımlara öncelik vermesi gerektięi vurgulanmıřtır.

Fattah ve Muji (2012), Endonezya'nın Gūney Sulawesi bōlgesinde 1998-2007 dōnemine ait verilerle gerçekleştirdikleri çalışmalarında, yerel kamu harcamalarının İGE ūzerindeki etkisini analiz etmeyi amaçlamışlardır. Araştırmada en kūuk kareler yōntemi kullanılarak eğitim, sağlık ve altyapıya yōnelik harcamaların etkileri değerlendirilmiştir. Çalışma, yalnızca bir bōlgeyle sınırlı olmakla birlikte, bu temel alanlara yōnelik harcamaların İGE ūzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yōnde etkiler meydana getirdiğini ortaya çıkarmaktadır.

Çelikkaya ve Sezgin (2014), Tūrkiye'deki kamu harcamalarının kalkınma ūzerindeki etkisini değerlendirmek amaçıyla 81 ili kapsayan bir araştırma gerçekleştirmiştir. Bu çalışmada, 2008-2012 yılları arasındaki veriler kullanılarak, her il için İGE metodolojisine dayalı bir sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi oluşturulmuştur. Kamu harcamaları, fonksiyonel sınıflandırmaya gōre ayrıştırılmış ve siyasi değişkenlerle birlikte panel veri analizi yōntemi kullanılarak bu endeksle ilişkileri incelenmiştir. Analiz sonuçları, kamu harcamalarının būyūk bir kısmının sosyo-ekonomik gelişmişlik ūzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgu, kamu harcamalarının kalkınma sūrecinde önemli bir rol oynadığını ve bu harcamaların etkin bir şekilde yōnlendirilmesinin kalkınma hedeflerine ulaşmada kritik olduğunu gōstermektedir.

Kızılkaya, Koçak ve Sofuoęlu (2015), kamu harcamalarının insani geliřme ūzerindeki etkisini deęerlendirmek amaçıyla 14 OECD ūlkesine ait 1998-2007 dōnemi verilerini panel veri analiz yōntemiyle incelemiřlerdir. Çalıřmada, kamu harcamaları, kiři bařına dūřen GSYH ve elektrik tūketimi gibi deęiřkenler dikkate alınmıř; kamu harcamalarının İGE ūzerinde pozitif ve anlamlı etkiler yarattıęı sonucuna ulařılmıřtır.

Shah (2016), araştırmaya 188 ülkeyi dahil ederek bölge bazında yatay kesit analiziyle insani gelişmenin belirleyici unsurlarını tespit etmeye çalışmıştır. Yapılan regresyon analizine bağımsız değişkenler olarak kişi başına düşen GSYH, gini katsayısı, okuryazarlık oranı, doğurganlık oranı ve ortalama yaşam beklentisi değişkenleri dahil edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, kişi başına düşen GSYH, eğitim endeksi ve yaşam endeksinin insani gelişme üzerinde olumlu etkisinin olduğu, gini katsayısı (artan eşişsizlik), doğurganlık hızı, enflasyon ve karbon salınımının ise insani gelişme üzerinde olumsuz bir etkiye sebebiyet verdiği sonucuna ulaşmıştır.

şaşmaz, Odabaş ve Yayla (2019), OECD lkelerinde sağlık harcamaları ile kalkınma arasındaki ilişkiyi panel veri analizi yöntemiyle incelemiştir. 2000-2015 dönemi verileri kullanılarak yapılan analizde, sağlık harcamalarının İGE üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, sağlık harcamalarının insani kalkınmayı destekleyici bir unsur olduğunu göstermektedir.

Dünya Bankası (2019) tarafından hazırlanan kamu harcamaları değerlendirme raporunda, kalkınma finansmanı süreçlerinde kamu kaynaklarının rolü analiz edilmiştir. Politika analizi yöntemine dayanan çalışmada, kamu harcamalarının yalnızca mali değil, aynı zamanda sosyal bir araç olarak değerlendirilmesi gerektiği savunulmuştur. Eğitim, sağlık ve sosyal koruma gibi alanlarda yapılan harcamaların, uzun vadeli kalkınma hedeflerine ulaşmak açısından stratejik bir öneme sahip olduğu belirtilmiştir. Araştırma, sosyal politikaların bte planlamasıyla entegre edilmesinin sürdürülebilir kalkınmanın temel taşlarından biri olduğunu vurgulamaktadır.

Todaro ve Smith (2020) alışmasında, gelişmekte olan ülkelerde kalkınma, gelir dağılımı ve sosyal refah ilişkisi incelenmiştir. Vaka alışmaları yöntemiyle yürütülen araştırma, farklı ülke örnekleri üzerinden kalkınmanın yalnızca ekonomik büyüme ile sınırlı olmadığını, aynı zamanda gelir eşişliği ve toplumsal refah ile de doğrudan bağlantılı olduğunu göstermektedir. Araştırma, ilerleyici bir vergi sisteminin uygulamaya konulmasıyla gelir dağılımında adaletin sağlanabileceğini ve bunun sosyal refahı artıracadığını ortaya koymaktadır. Bu ervede çalışma, kalkınma politikalarının gelir eşişsizliğini azaltacak şekilde yapılandırılması gerektiğini savunmaktadır.

Yayla ve şaşmaz (2020), kamu harcamalarının insani gelişme üzerindeki etkisini analiz ettikleri çalışmalarında, kamu harcamalarının GSYH içindeki payı ile

İGE arasındaki nedensellik ilişkisini 1995-2017 dönemine ait 26 OECD ülkesini kapsayan verilerle incelemişlerdir. Araştırmanın temel amacı, kamu harcamalarının insani gelişme üzerindeki yönünü ve etkisini hem ülke bazında hem de genel panel düzeyinde ortaya koymaktır. Bu amaçla çalışmada panel veri analizi kapsamında Dumitrescu ve Hurlin (2012) ile Kónya (2006) nedensellik testleri kullanılmış; serilerde yatay kesit bağımlılığı dikkate alınarak ikinci nesil panel veri teknikleri tercih edilmiştir. Ampirik bulgulara göre, panel genelinde İGE'den kamu harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiş; bu durum, artan insani gelişme düzeyinin kamu harcamalarının yönü ve miktarı üzerinde etkili olabileceğine işaret etmektedir. Ülke bazında yapılan analizde ise üç ülkede kamu harcamalarından İGE'ye, dört ülkede ise İGE'den kamu harcamalarına doğru nedensellik ilişkisi saptanmış; bu yedi ilişkinin dördünün negatif, üçünün ise pozitif yönlü olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlar, kamu harcamalarının insani gelişme üzerindeki etkisinin ülkeden ülkeye farklılık gösterebileceğini ve kamu harcamalarının etkinliğinin yapısal ve kurumsal faktörlere bağlı olarak değişebileceğini ortaya koymaktadır.

Maharda ve Aulia (2020), Endonezya'da kamu harcamalarının İGE üzerindeki etkisini 2010-2018 yılları arasındaki bölgesel verilerle analiz etmişlerdir. Panel veri analiz yönteminin kullanıldığı çalışmada, eğitime ve sağlığa yönelik kamu harcamalarının yanı sıra hane halkı harcamaları, kişi başına düşen bölgesel GSYH ve iş gücü verileri de değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre eğitime yapılan kamu harcamaları İGE'yi anlamlı şekilde artırırken, sağlık harcamalarının istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi tespit edilememiştir.

Geyik ve Aydın (2021), Türkiye'de kamu harcamalarının insani gelişme üzerindeki etkisini analiz ettikleri çalışmalarında, özellikle eğitim ve sağlık gibi yarı kamusal mallara yönelik harcamaların İGE üzerindeki etkilerini ortaya koymayı amaçlamışlardır. Çalışmada, 1990-2019 dönemine ait Türkiye verileri kullanılarak, kamu harcamalarının milli gelire oranı ile İGE arasındaki ilişki zaman serisi analizleri yardımıyla incelenmiştir. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki Gregory-Hansen eşbütünleşme testi ile sınanmış, seriler arasında yapısal kırılmalar dikkate alınarak eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Uzun dönem katsayıları tam düzeltilmiş en küçük kareler (FMOLS) yöntemiyle tahmin edilmiş ve kamu harcamalarındaki %1'lik artışın İGE'de %0,51 oranında artışa yol açtığı

belirlenmiştir. Ayrıca, vektör hata düzeltme (VEC) modeline dayalı Granger nedensellik testi sonuçlarına göre kamu harcamalarından İGE'ye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Gözen, Sağdıç ve Yıldız (2022), araştırmaya 1990-2019 dönemini kapsayan 29 OECD ülkesi verilerini dahil ederek kamu sosyal harcamaları ve insani gelişmişlik düzeyi arasındaki ilişkiyi panel veri analizi yöntemiyle test etmişlerdir. Yapılan eşbütünleşme testi sonucuna göre kamu sosyal harcamaları ile insani gelişmişlik endeksi arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte araştırmanın nedensellik sonuçlarına bakıldığında ise kamu sosyal harcamaları ile insani gelişmişlik düzeyi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Ayrıca Fransa, Avustralya, İrlanda, Almanya, Yeni Zelanda, Japonya, İspanya ve Norveç'te kamu harcamalarından insani gelişmişlik düzeyine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin bulunduğu; İsviçre, İspanya, Portekiz, İtalya ve Avusturya'da ise insani gelişmişlikten kamu sosyal harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bunların haricinde İspanya'da ise kamu sosyal harcamaları ile insani gelişmişlik arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin bulunduğu tespit edilmiştir. İsviçre, İspanya, Portekiz, İtalya ve Avusturya'da ortaya çıkan sonucun bu ülkelerde muhtemelen Wagner hipotezi etkisinin olduğuna işaret ettiği belirtilmektedir.

Mamun vd. (2025), Hindistan, Pakistan ve Bangladeş'te sağlık ve eğitim harcamalarının insani kalkınma üzerindeki etkilerini karşılaştırmalı olarak incelemişlerdir. Vektör Otoegresyon (VAR) modeli kullanılarak yapılan analizlerde, sağlık harcamalarının Bangladeş ve Hindistan'da kısa vadede insani kalkınmayı artırdığı, eğitim harcamalarının ise İGE üzerinde anlamlı etkiler gösterdiği ortaya koyulmuştur. Çalışma, her ülkenin kendi koşullarına özgü stratejiler geliştirmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

3. YÖNTEM

Bu bölümde, seçilmiş OECD ülkelerinde kamu harcamalarının insani kalkınma üzerindeki etkisinin analizi için kullanılan araştırma modeli, evren ve örneklem seçimi, veri toplama araç ve teknikleri, verilerin toplanma süreci ile verilerin analizi ayrıntılı olarak sunulmuştur.

3.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada kamu harcamalarının insani gelişim üzerindeki etkisi dinamik formda panel veri analizi yardımıyla 2000-2020 dönemi ve seçilmiş 26 OECD ülkesi (Avustralya, Avusturya, Belçika, Çekya, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İrlanda, İtalya, Kore Cum., Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Polonya, Portekiz, Slovenya, İspanya, İsveç, Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri) için araştırılmıştır. Araştırma modeli şu şekildedir:

$$\text{insani gelişmişlik}_{it} = \alpha \text{insanigelişmişlik}_{it-1} + \delta \text{kamu harcaması}_{it} + \beta X'_{it} + \mu_i + e_{it}$$

Modelde i ülkeyi t ise zamanı göstermektedir. Ayrıca X' kontrol değişkenler vektörünü, μ gözlemlenmemiş ülkeye özgü sabit etkileri, e hata terimini, α , δ ve β parametreleri ifade etmektedir.

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini OECD üyesi ülkeler oluşturmaktadır. Veri uygunluğu, istatistiksel tutarlılık ve karşılaştırılabilirlik kriterleri doğrultusunda seçilmiş 26 ülke (Avustralya, Avusturya, Belçika, Çekya, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İrlanda, İtalya, Kore Cum., Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Polonya, Portekiz, Slovenya, İspanya, İsveç, Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri) örnekleme dahil edilmiş ve seçilen ülkeler için 2000-2020 dönemi arasındaki veriler kullanılmıştır. Bu ülkeler, kamu

harcama kalıpları ile insani kalkınma seviyeleri arasında karşılaştırmalı analiz yapmaya elverişlidir.

3.3. Veri Toplama Araçları ve Teknikleri

Araştırmada kullanılan tüm veriler ikincil veri kaynaklarından elde edilmiştir. HDI verileri UNDP'den; kamu harcamaları, ekonomik büyüme, enflasyon ve yolsuzluğun kontrolü verileri Dünya Bankası'ndan; gelir eşitsizliği verileri SWIID'den; küreselleşme endeksi KOF'tan; yolsuzlukla ilgili veriler ise Dünya Bankasının Yönetişim Göstergeleri (WGI) veri setinden alınmıştır.

Modelde yer alan değişkenler ve bunların kaynağına ilişkin bilgi Tablo 3'de yer almaktadır.

Tablo 3. Veri Bilgisi

Değişken Adı	Notasyon	Kaynak	Beklenti
İnsani gelişme endeksi	HDI	UNDP	
Kamu harcamaları	LGOV	Dünya Bankası	+
Gelir eşitliği	IN_EQU	SWIID	+
Ekonomik büyüme	GDP	Dünya Bankası	+
Enflasyon	INF	Dünya Bankası	-
Yolsuzluğun kontrolü	CONT_COR	Dünya Bankası	+
Küreselleşme endeksi	KOF	KOF Globalization Index	+

3.4. Verilerin Toplanma Süreci

Veriler, belirtilen kurumların çevrimiçi veri tabanlarından temin edilerek Excel formatında derlenmiş ve panel veri setine dönüştürülmüştür. Değişkenlerden bazıları (örneğin kamu harcamaları) logaritmik dönüşüme tabi tutulmuştur. Ayrıca, gelir eşitsizliği değişkeni ters çevrilerek gelir eşitliği şeklinde yeniden tanımlanmıştır.

3.5. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde dinamik panel veri analizi yöntemi kullanılmıştır. Arellano ve Bover (1995) ile Blundell ve Bond (1998) tarafından geliştirilen Sistem Genelleştirilmiş Momentler (S-GMM) yöntemi tercih edilmiştir. Modelin tahmininde AR(1) ve AR(2) testleri ile Sargan ve Hansen testleri uygulanmış ve tahmin sonuçlarının güvenilir olduğu tespit edilmiştir. Bulgular, kamu harcamalarının HDI üzerindeki pozitif etkisini doğrularken; kontrol değişkenlerinin etkileri de istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

4. BULGULAR VE YORUMLAR

Bu bölümde analiz sonucunda elde edilen istatistiksel bulgular ve bu bulguların yorumu sunulmaktadır.

HDI, insani gelişmenin üç boyutuna odaklanmaktadır. Bu boyutlar; uzun ve sağlıklı bir yaşam, bilgi düzeyi ve yaşam standardı olarak tanımlanmakta, her biri için ayrı göstergeler kullanılmaktadır. İlk boyut beklenen yaşam süresi ile ikinci boyut 25 yaş ve üzeri yetişkinler için ortalama okullaşma süresi ve okula başlama çağındaki çocuklar için beklenen okullaşma yılı ve üçüncü boyut ise kişi başına düşen gayri safi milli gelir ile ölçülmektedir. Her bir boyutun göstergeleri sırasıyla yaşam beklenti endeksi, eğitim endeksi ve GNI endeksi olarak hesaplama sürecinde yer almaktadır. HDI, üç boyutun her biri için normalleştirilmiş endekslerin geometrik ortalaması olup 0 ile 1 arasında değer almakta ve 1'e doğru gittikçe gelişimi göstermektedir.

Kamu harcaması değişkeni genel devlet nihai tüketim harcamaları olup, Dünya Bankasından elde edilmiştir. Dolar cinsinden ifade edilen kamu harcaması değişkeni logaritmik dönüşüme tabi tutulmuştur. Kamu harcamaları devletin ekonomiye müdahalesinin önemli bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Devletin söz konusu müdahalesinin temel amaçlarından birisi de kalkınmanın sağlanmasıdır. Dolayısıyla devletin yaptığı kamu harcamalarının HDI üzerinde olumlu bir etkisinin ortaya çıkacağı ifade edilebilir.

Çalışmada kontrol değişkeni olarak sosyal adaleti temsilen gelir eşitliği değişkeni kullanılmıştır. Normalde veri gelir eşitsizliği verisi olup, 0 ile 100 arasında değer almakta ve 100'e doğru gittikçe eşitsizliğin arttığı kabul edilmektedir. Bu çalışmada seri 100'den çıkarılarak gelir eşitliği şeklinde bir dönüşüme tabi kılınmıştır. Diğer bir ifade ile gelirin ne kadar eşit dağıldığının bir göstergesi olarak modelde yer almaktadır. Bir toplumdaki sosyal adaletin sağlanması gelirin eşit dağılımı ile yakından ilişkili olup, bu aynı zamanda o toplumun kalkınmasının önemli bir göstergesi olarak görülmektedir.

Modelde ekonomik büyüme yi temsilen GSYH'daki yıllık büyüme oranı kullanılmıştır. Ekonomik büyüme, bireylerin gelir düzeyini artırarak sağlık, eğitim ve yaşam koşullarına erişimini kolaylaştırmakta; böylece HDI'nın temel bileşenleri olan yaşam süresi, eğitim düzeyi ve kişi başına düşen gelir üzerinde doğrudan ve dolaylı etkiler yaratmaktadır. Artan kamu gelirleri, kamu hizmetlerinin kapsam ve kalitesinin artmasına katkı sağlarken, bireylerin refah düzeyini yükselten bir ortam oluşturur. Özellikle düşük ve orta gelirli ülkelerde büyümenin, insani gelişmenin hızlandırılması açısından kritik bir rol oynadığı kabul edilmektedir. Bu nedenle, ekonomik büyümenin HDI üzerindeki belirleyici etkisini test etmek amacıyla modele dahil edilmesi hem teorik hem de ampirik literatürle uyumlu bir yaklaşımdır. Dolayısıyla ekonomik büyümenin de HDI üzerindeki etkisinin pozitif olması beklenmektedir.

Enflasyon bir diğer kontrol değişken olarak modelde yer almaktadır. Enflasyon ekonomik istikrarın da bir temsilcisi olarak insani kalkınma üzerinde etkili olabilir. Modelde enflasyonun kontrol değişkeni olarak yer alması, makroekonomik istikrarın insan gelişimi üzerindeki etkisini ayırtırmak amacıyla yapılmaktadır. Yüksek enflasyon oranları, hane halklarının gerçek gelirlerini azaltarak satın alma güçlerini düşürmekte ve kamu hizmetlerinin maliyetlerini artırarak kamu harcamalarının etkinliğini sınırlandırabilmektedir. Bu nedenle, enflasyonun modele dahil edilmesi, kamu harcamalarının HDI üzerindeki etkisinin daha doğru ve güvenilir şekilde ölçülmesini sağlamaktadır.

Yolsuzluk, kamu kaynaklarının etkin ve adil kullanılmasını engelleyen önemli bir faktör olup, insani gelişme üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Yolsuzluğun yaygın olduğu ortamlarda, kamu hizmetlerinin kalitesi ve erişilebilirliği azalmakta, özellikle eğitim, sağlık ve sosyal hizmetler gibi HDI'nin temel bileşenleri olan alanlarda yatırımlar aksamakta veya yanlış yönlendirilmektedir (Mauro, 1995). Yolsuzluk, ekonomik büyüme ve kalkınmayı da olumsuz etkileyerek, gelir dağılımındaki eşitsizlikleri artırmakta ve düşük gelirli kesimlerin temel kamu hizmetlerine erişimini zorlaştırmaktadır (Gupta, Davoodi ve Alonso-Terme, 2002). Bu durum, beşeri sermayenin gelişimini engelleyerek, HDI'de gerilemelere yol açabilmektedir. Sonuç olarak, yolsuzluğun azaltılması, kamu kaynaklarının daha verimli kullanılması ve kamu hizmetlerinin iyileştirilmesi yoluyla insani kalkınmanın desteklenmesi kritik bir önceliktir. Yolsuzluk ile HDI arasındaki negatif ilişki, iyi

yönetişim ve şeffaflık uygulamalarının insani gelişme hedeflerine ulaşmada ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmada yolsuzluğu temsilen yolsuzluğun kontrolü değişkeni kullanılmış olup, değeri arttıkça yolsuzluğun azaldığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda katsayının pozitif olması beklenmektedir.

Küreselleşme, ülkeler arasındaki ekonomik, sosyal, kültürel ve politik entegrasyon sürecini ifade eder ve kalkınma dinamikleri üzerinde önemli etkiler yaratmaktadır (Dreher, 2006). Küreselleşme endeksi, bir ülkenin dış dünyaya olan açıklığını ve entegrasyon düzeyini ölçerek, ekonomik büyüme ve insani gelişme süreçlerini etkileyen çok boyutlu bir değişken olarak modelde yer almaktadır.

Teorik açıdan küreselleşme, bilgi akışını hızlandırmak, teknoloji transferini kolaylaştırmak, dış yatırımları çekmek ve ticaret hacmini artırmak suretiyle ekonomik büyümeyi ve sosyal kalkınmayı destekleyebilir (Borensztein, De Gregorio ve Lee, 1998). Bu gelişmeler sağlık, eğitim ve yaşam standartlarını iyileştirerek HDI üzerinde olumlu etkiler yaratabilir. Öte yandan, küreselleşme aynı zamanda gelir eşitsizliklerini artırma, kültürel farklılıkları derinleştirme ve bazı toplumsal kesimlerin dışlanmasına yol açma risklerini de taşımaktadır (Stiglitz, 2002). Bu nedenle, küreselleşmenin HDI üzerindeki etkisi karmaşık ve çok boyutludur. Modelde küreselleşme endeksinin dahil edilmesi, bu çok yönlü etkilerin ve küreselleşmenin insani gelişme üzerindeki net etkisinin analiz edilmesini sağlamaktadır. Böylece, küreselleşmenin hem fırsatları hem de riskleri daha kapsamlı bir şekilde değerlendirilebilmektedir.

Araştırma modelinde yer alan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem	Ortalama	St. Sapma	Minimum	Maksimum
HDI	546	0.885	0.041	0.756	0.962
LGOV	546	24.957	1.644	20.829	28.774
IN_EQU	546	51.956	4.004	43.6	66.3
GDP	546	2.049	3.509	-14.838	24.370
INF	546	2.142	1.850	-4.478	15.402
CONT_COR	546	83.813	13.014	52.606	100
KOF	546	82.349	5.601	60	91

Tablo 4, değişkenlerin genel özelliklerine ait bulguları ortaya koymaktadır. Çalışmada yer alan 26 OECD ülkesine ait HDI ortalaması 0.885 olarak tespit edilmiş olup, bu durum ülkelerin genel olarak yüksek bir gelişmişlik seviyesine sahip olduğunu göstermektedir. Minimum değerin 0.756 olması, örnekleme nispeten daha düşük insani gelişme seviyesine sahip bazı ülkelerin de yer aldığını işaret etmektedir. Maksimum değer ise 0.962 olup, çok yüksek gelişmişlik düzeyine sahip ülkelerin varlığını ortaya koymaktadır. Örnekleme araştırma dönemi için HDI'nın en düşük değeri 0.75 ile Litvanya'ya aitken en yüksek değeri ise 0.96 ile Norveç'e aittir.

Kamu harcamaları (LGOV) değişkeninde ise ortalama yaklaşık 25 civarında olup, standart sapmanın 1.6 olması, kamu harcamalarının ülkeler arasında görece tutarlı ve düşük-orta düzeyde bir değişkenlik gösterdiğine işaret etmektedir. Kamu harcamaları açısından en düşük değer 20.82 ile Estonya'ya aitken en yüksek değer ise 28.77 ile ABD'ye aittir.

Gelir eşitliği (IN_EQU) açısından, ortalamanın 52 seviyesinde ve standart sapmanın 4 olması, gelir dağılımında ülkeler arasında orta düzeyde homojenlik bulunduğunu göstermektedir. Minimum ve maksimum değerler sırasıyla 43.6 ve 66.3 arasında değişmekte olup, bu durum aşırı gelir eşitsizliklerinin bulunmadığını ifade etmektedir.

Ekonomik büyüme (GDP) değişkeni incelendiğinde, ortalama büyüme oranının yaklaşık %2 olduğu, ancak standart sapmanın 3.5 gibi yüksek bir değer taşıması nedeniyle büyüme oranlarının ülkeler arasında önemli ölçüde farklılık gösterdiği görülmektedir. Negatif büyüme değerleri (-14,8) gibi ciddi ekonomik daralmaların yaşandığı durumlar mevcutken, %24'e varan yüksek büyüme oranları pozitif ekonomik performansla işaret etmektedir.

Enflasyon (INF) ortalaması %2.1 seviyesinde olup, standart sapmanın 1.85 olmasıyla genel olarak stabil bir fiyat istikrarının söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Negatif değerler dönemsel deflasyonun varlığını gösterirken, maksimum değer olarak gözlenen %15.4 ise yüksek enflasyonun nadiren gerçekleştiğini ortaya koymaktadır.

Yolsuzluğun kontrolü (CONT_COR) açısından ortalama 83.8 gibi yüksek bir değer tespit edilmiştir; bu da OECD ülkelerinde yolsuzluğun genel olarak düşük seviyelerde kontrol edildiğini göstermektedir. Ancak standart sapmanın 13 olması,

lkeler arasında yolsuzluğun kontrolünde bazı farklılıkların bulunduğunu göstermektedir.

Son olarak, küreselleşme endeksi (KOF) ortalaması 82.3 seviyesinde olup, minimum 60 ve maksimum 91 değerleri arasında değişmektedir. Bu durum, tüm ülkelerin yüksek düzeyde küreselleşme entegrasyonuna sahip olduğunu ancak entegrasyon seviyelerinde ülkeler arasında belirli farklılıkların mevcut olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu alışmada 26 OECD lkesi için kamu harcamalarının insani kalkınmışlık üzerindeki etkisini araştırmak üzere Arellano ve Bover (1995) ve Blundell ve Bond (1998) tarafından geliştirilen dinamik panel veri modeli tahmincisi kullanılmaktadır. İktisadi ilişkiler genellikle önceki dönem deneyim ve davranışlarından etkilenmekte olup, bu durum söz konusu ilişkilerin dinamik bir karaktere sahip olduğu göstermektedir. Son yıllarda panel veri modellerinde dinamik panel veri modellerinin araştırmacılar tarafından tercih edildiği gözlemlenmektedir. Dinamik panel veri modelinde bağımlı değişkenin gecikmesi bağımsız değişken olarak yer almakta ve model şu şekilde gösterilmektedir (Baltagi, 2013):

$$y_{it} = \delta y_{i,t-1} + x'_{it}\beta + u_{it} \quad (i = 1, \dots, N; t = 1, \dots, T) \quad (4.1)$$

Denklikte y_{it} bağımlı değişken, $y_{i,t-1}$ bağımlı değişkenin gecikmesi, δ gecikmeli değerin katsayısını, x'_{it} bağımsız değişkenleri ve β bağımsız değişkenlerin katsayısını göstermektedir. Hata terimi u_{it} ; μ_i gözlemlenmemiş bireysel spesifik sabit etkileri ve v_{it} zaman ve kesite göre değişen etkileri içermektedir ($u_{it} = \mu_i + v_{it}$).

2 numaralı denklikte bağımlı değişkene ait gecikmeli değerin modelde yer alması iki soruna sebep olabilmektedir (Baltagi, 2013: 155). Bunlardan ilki bağımsız değişkenler arasındaki otokorelasyon sorunu iken diğeri ise söz konusu değişkenler arasında heterojenliği ifade eden bireysel etkilerdir (Baltagi, 2013: 155). Bu sorunların ortadan kaldırılmasına dönük araç değişken ve genelleştirilmiş momentler yaklaşımları çözüm olarak sunulmuştur. Dinamik panel veri modelinin tahmininde araç değişken yöntemi (Anderson ve Hsiao, 1982) genelleştirilmiş momentler yöntemi (Arellano ve Bond, 1991), sistem genelleştirilmiş momentler yöntemi (Arellano ve Bover, 1995; Blundell ve Bond, 1998) geliştirilmiştir. Literatürde genellikle daha etkin ve tutarlı sonuçlar vermesi bakımından sistem genelleştirilmiş

momentler yönteminin (S-GMM) tercih edildiği görülmektedir. Söz konusu etkin sonuçlar vermesi için hata terimleri arasında korelasyonun olmaması ve araçların geçerli olması gerekmektedir. İlk durum için Arellano ve Bond (1991) AR(1) ve AR(2) testlerini önermektedir. Bu testlerde temel hipotez; AR(1) için *hata terimlerinde birinci mertebeden otokorelasyon yoktur* iken AR(2) için *hata terimlerinde ikinci mertebeden otokorelasyon yoktur* şeklindedir. Araçların geçerliliği için Sargan ve Hansen J testleri kullanılmakta olup, temel hipotez *aşırı tanımlama kısıtlamaları geçerlidir* şeklindedir.

Araştırma modelinde yer alan değişkenler arasında yapılan korelasyon analizine ait bulgular Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5. Korelasyon Analizi Bulguları

	HDI	LGOV	IN_EQU	GDP	INF	CONT_COR	KOF
HDI	1.000						
LGOV	0.493	1.000					
IN_EQU	-0.079	-0.276	1.000				
GDP	-0.197	-0.242	0.139	1.000			
INF	-0.393	-0.239	0.184	0.189	1.000		
CONT_COR	0.667	0.307	-0.173	-0.039	-0.161	1.000	
KOF	0.081	0.225	-0.195	-0.163	-0.097	-0.105	1.000

Ekonometrik tahmin yöntemine geçmeden önce korelasyon analizi bulgularının yorumlanmasında fayda görülmektedir. Bu bağlamda, Tablo 5 incelendiğinde, kamu harcamalarının HDI üzerinde olumlu bir etkisinin olduğu görülmektedir. HDI üzerinde kontrol değişkenlerin etkileri değerlendirildiğinde ise gelir eşitliği, ekonomik büyüme ve enflasyonun negatif, yolsuzluk kontrolü ve küreselleşmenin ise pozitif yönde bir etkisi bulunmaktadır.

Korelasyon matrisi, modelde yer alan değişkenler arasındaki doğrusal ilişkilere dair önemli ipuçları sunmaktadır. HDI ile LGOV (0.493) ve CONT_COR (0.667) arasında pozitif ve anlamlı ilişki bulunması, kamu harcamalarının ve yolsuzlukla mücadele kapasitesinin insani gelişimi destekleyici etkisini göstermektedir. Özellikle CONT_COR değişkeniyle gözlenen yüksek korelasyon, yönetim kalitesinin HDI üzerindeki yapısal önemini vurgulamaktadır. Diğer yandan, HDI ile INF (-0.393) ve GDP (-0.197) arasındaki negatif korelasyonlar, enflasyon ve ekonomik büyümenin her zaman doğrudan refah artışı

sağlamayabileceğini düşündürmektedir. IN_EQU ile HDI arasındaki negatif ancak zayıf ilişki (-0.079), gelir eşitsizliğinin insani gelişim üzerindeki etkisinin sınırlı düzeyde olduğunu göstermektedir.

Dinamik panel veri tahmin bulguları ise Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6. Dinamik Panel Veri Tahmin Bulguları

<i>Bağımlı Değişken: HDI</i>	
HDI (-1)	0.9457663*** [0.0150884]
LGOV	0.0006227** [0.0002626]
IN_EQU	0.0003059*** [0.0000867]
GDP	0.0005048*** [0.0000636]
INF	-0.000103 [0.0001]
CONT_COR	-0.0000917* [0.0000491]
KOF	-0.0001322** [0.0000633]
Ülke sayısı	26
Gözlem	520
Araç değişken sayısı	26
AR (1) test (p değeri)	0.001
AR (2) test (p değeri)	0.103
Hansen test (p değeri)	0.221

Not: İki aşamalı GMM tahmincilerinin sonuçları rapor edilmiştir. Tahminler, STATA için Roodman (2009) tarafından yazılan 'xtabond2' komutu kullanılarak elde edilmiştir. Collapse seçeneği kullanılmıştır. Standart hatalar köşeli parantez içinde rapor edilmiştir. ***, ** ve * %1, %5 ve %10'da istatistiksel anlamlılığı gösterir.

S-GMM tahmin yönteminin geçerliliği için öncelikle spesifikasyon testlerinin yorumlanması gerekmektedir. Modelin genel değerlendirmesine göre, AR(1) testi anlamlı çıkarken (p=0.001), AR(2) testi anlamsızdır (p=0.103), bu da modelin ikinci dereceden otokorelasyon problemi taşımadığını ve sonuçların güvenilir olduğunu göstermektedir. Hansen testi (p=0.221) ise kullanılan araç değişkenlerin geçerliliğine işaret etmektedir. Bu sonuçlar modelin uygunluğunu ve bulguların sağlamlığını

desteklemektedir. Bulgularda HDI(-1)'nin da anlamlı olduğu görülmekte olup, bu durum HDI'nın geçmiş değerinin cari değerinin güçlü bir tahmincisi olduğunu göstermektedir. Nitekim modelde HDI'nın geçmiş değerine ait katsayı da bunu teyit etmektedir.

Çalışmanın odak noktası olan kamu harcamalarının HDI üzerindeki etkisinin pozitif olduğu görülmektedir. Bu bulgular literatürdeki Gupta, Clements ve Tiongson (1998), Fattah ve Muji (2012), Çelikkaya ve Sezgin (2014), Kızılkaya, Koçak ve Sofuoğlu (2015), Yayla ve Şaşmaz (2020), Maharda ve Aulia (2020), Geyik ve Aydın (2021), Gözen, Sağdıç ve Yıldız (2022), Mamun vd. (2025)'nin çalışmalarının bulguları ile uyum sağlamaktadır.

Kontrol değişkenler ele alındığında ise gelir eşitliğinin ve büyümenin istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Buna karşın küreselleşmenin ve yolsuzluğun kontrolünün ise HDI üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir etkisinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Katsayıların mutlak değerlerinin düşük olması, ilk bakışta değişkenlerin etkilerinin zayıf olduğu izlenimini verebilmekle birlikte, bu durum yanıltıcı olabilir. Çünkü çalışmanın bağımlı değişkeni olan HDI, 0 ile 1 arasında dar bir aralıkta tanımlanan ve marjinal değişimlerin dahi yüksek anlam taşıdığı bir endekstir. Bu nedenle, bağımsız değişkenlerdeki makul düzeydeki artışların HDI üzerindeki etkileri, küçük katsayılarla ifade edilse dahi, istatistiksel ve ekonomik olarak anlamlıdır. Nitekim kamu harcamalarının (LGOV) HDI üzerindeki pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı etkisi, bu değişkenin doğrudan politika aracı olarak kullanılabilirliğini ortaya koymaktadır. Kamu harcamalarında yapılacak artışların, HDI gibi temel bir kalkınma göstergesinde anlamlı iyileşmelere katkı sunabileceği anlaşılmaktadır. Bu durum, kamu politikalarının insan gelişimi üzerindeki rolünü desteklemekte ve elde edilen bulguların politika yapıcılar açısından dikkate alınabilir nitelikte olduğunu göstermektedir.

Çalışmada elde edilen bulgular, insani gelişmenin sürdürülebilir biçimde iyileştirilmesi için bir dizi politika müdahalesinin önemini ortaya koymaktadır. Öncelikle, kamu harcamalarının insani gelişme üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi, devletlerin sosyal hizmetlere, eğitim, sağlık ve altyapı yatırımlarına öncelik vermesi gerektiğini göstermektedir. Kamu kaynaklarının etkin ve adil dağıtımı, yaşam

kalitesinin yükseltilmesinde kritik rol oynamaktadır. Bu nedenle, kamu harcamalarının artırılması ve etkin yönetilmesi, insani gelişme hedeflerinin gerçekleştirilmesinde temel strateji olmalıdır.

Gelir eşitliği değişkeninin insani gelişmeye güçlü katkısı, sosyal adaletin ve gelir dağılımındaki dengenin sağlanmasının, ekonomik büyüme kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgu, daha adil gelir dağılımının eğitim, sağlık ve yaşam standardı gibi insani gelişme bileşenlerini iyileştirdiğini savunan literatürle örtüşmektedir. Örneğin, Berg ve Ostry (2011) tarafından yapılan çalışmada gelir eşitsizliğinin sadece ekonomik büyümeyi değil, aynı zamanda sürdürülebilir kalkınmayı da olumsuz etkilediği vurgulanmıştır. Bu bağlamda, OECD ülkeleri gelir dağılımında eşitsizlikleri azaltmaya yönelik vergilendirme politikaları, sosyal transferler ve istihdam yaratma programları gibi mekanizmaları güçlendirmelidir. Böylelikle, toplumun geniş kesimlerine refah yaygınlaştırılarak insani gelişme artırılabilir.

Ekonomik büyümenin HDI üzerindeki olumlu etkisi, sürdürülebilir ve kapsayıcı büyüme politikalarının gerekliliğine işaret etmektedir. Ekonomik büyümenin HDI üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi olduğu yönündeki bulgumuz, kalkınma ekonomisi literatürünün temel yaklaşımlarıyla tutarlıdır. Todaro ve Smith (2020), ekonomik büyümenin kişi başına düşen gelir artışı aracılığıyla bireylerin sağlık, eğitim ve yaşam koşullarını iyileştirdiğini belirtmektedir. Benzer şekilde Ranis, Stewart ve Ramirez (2000), ekonomik büyüme ile insani gelişme arasında çift yönlü pozitif bir ilişkinin bulunduğunu ve ekonomik büyümenin insani gelişmeye doğrudan katkı sağladığını ortaya koymuştur. Bu bağlamda, yenilikçilik, dijital dönüşüm ve yeşil ekonomi alanlarında yatırımlar teşvik edilerek, ekonomik büyümenin geniş tabana yayılması sağlanmalıdır. Ancak büyümenin niteliği, sosyal ve çevresel sürdürülebilirlik ilkeleriyle uyumlu olmalıdır.

Enflasyonun etkisinin anlamlı olmaması, fiyat istikrarının genel olarak sağlandığı OECD ülkelerinde makroekonomik istikrarın insani gelişmeye doğrudan etkisinin sınırlı olduğunu göstermektedir. Literatürde de buna benzer bulgulara rastlanmaktadır. Örneğin, Suryahadi, Hadiwidjaja ve Sumarto (2012), yüksek enflasyon oranlarının gelişmekte olan ülkelerde yoksulluk ve insani gelişme üzerinde belirgin olumsuz etkiler yarattığını, ancak enflasyonun düşük ve istikrarlı olduğu gelişmiş ekonomilerde bu etkinin zayıfladığını ortaya koymuştur. Benzer şekilde,

Barro (1996), düşük düzeydeki enflasyonun ekonomik performans ve sosyal göstergeler üzerindeki etkisinin ihmal edilebilir düzeyde olduğunu vurgulamıştır. Bu nedenle, özellikle fiyat istikrarının sağlandığı ülkelerde enflasyonun HDI üzerindeki etkisinin sınırlı kalması literatürle tutarlıdır. Ancak, aşırı enflasyon veya deflasyon dönemlerinde gerekli makro politikaların uygulanması önemini korumaktadır.

Yolsuzluğun kontrolü ile HDI arasında beklenmedik bir şekilde negatif ilişkinin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, bazı gelişmekte olan ülkelerde yolsuzlukla mücadele süreçlerinin kısa vadede sosyal harcamaları sınırlandırarak insani kalkınmayı olumsuz etkileyebileceğine işaret etmektedir. Dreher ve Herzfeld (2005), bazı ülkelerde yolsuzlukla mücadele çabalarının başlangıçta bürokratik verimliliği düşürebildiğini ve bu durumun sosyal politikaların etkinliğini sınırlayabileceğini ortaya koymuştur. Ayrıca, Aidt (2009), yolsuzluğun kontrolünün uzun vadede olumlu etkiler doğurmasına karşın kısa vadede ekonomik ve sosyal sistemlerde dengesizlik yaratabileceğini belirtmiştir.

Son olarak, küreselleşmenin HDI üzerinde negatif ve anlamlı bir etkisinin olması, literatürde küreselleşmenin her zaman eşit fayda yaratmadığını savunan görüşlerle örtüşmektedir. Özellikle sosyal boyutu zayıf olan küreselleşme süreçleri, bazı ülkelerde gelir eşitsizliğini artırarak insani gelişimi sınırlayabilmektedir. Bergh ve Nilsson (2010), ekonomik küreselleşmenin eğitim ve sağlık gibi insani kalkınma göstergeleri üzerindeki etkilerinin karmaşık olduğunu, bazı durumlarda olumsuz sonuçlar doğurabildiğini ortaya koymuştur. Ayrıca, Martens ve Zywiez (2006), küreselleşmenin yönetim, eşitsizlik ve kültürel bütünlük gibi unsurlar üzerinden insani kalkınmayı farklı biçimlerde etkileyebileceğini ifade etmektedir. Bu doğrultuda, küreselleşmenin olumsuz etkileri göz önünde bulundurularak, küreselleşmenin getirdiği fırsatların adil dağıtımını sağlamak üzere sosyal koruma sistemleri güçlendirilmelidir. Ayrıca, küreselleşmenin olumsuz sosyal ve ekonomik etkilerine karşı esnek politikalar geliştirilmelidir. Küresel entegrasyonun insani gelişmeyi destekleyecek şekilde yönetilmesi, sosyal dışlanmanın önlenmesi ve kapsayıcı kalkınma için stratejik öneme sahiptir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuçlar

Bu tez çalışmasında, seçilmiş OECD ülkelerinde kamu harcamalarının insani kalkınma üzerindeki etkileri dinamik panel veri analizi yöntemiyle 2000–2020 dönemine ait veriler kullanılarak incelenmiştir. Araştırma kapsamında, HDI bağımlı değişken olarak ele alınmış ve kamu harcamalarıyla birlikte gelir eşitliği, ekonomik büyüme, enflasyon, yolsuzluğun kontrolü ve küreselleşme endeksi gibi değişkenler modele dahil edilmiştir.

Analiz sonuçlarına göre, kamu harcamalarının HDI üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, kamu harcamalarının özellikle sosyal harcamalar aracılığıyla bireylerin yaşam kalitesi ve insani gelişmişlik düzeyinin artırılmasında önemli bir politika aracı olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, kamu maliyesi uygulamalarının sadece ekonomik büyümeye değil, aynı zamanda sosyal refahın artırılmasına yönelik yönlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Kontrol değişkenlerine ilişkin elde edilen bulgular, gelir eşitliği ve ekonomik büyümenin HDI üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı etkilere sahip olduğunu ortaya koymuştur. Buna karşılık, küreselleşme ve yolsuzluğun kontrolü değişkenlerinin HDI üzerinde negatif ve anlamlı etkiler yarattığı tespit edilmiştir. Özellikle yolsuzluğun kontrolü değişkeninin bu yönde bir etki sergilemesi, literatürdeki genel beklentinin aksine dikkat çekici bir bulgudur. Bu sonuç, OECD ülkelerinde kurumsal yapıların belirli bir olgunluk seviyesine ulaşmış olması nedeniyle, ilave kurumsal iyileşmelerin insani gelişme üzerinde doğrudan bir etki yaratmamasından veya kurumsal reformların toplumsal düzeyde yeterince hissedilmemesinden kaynaklanıyor olabilir.

Öte yandan, enflasyon değişkeninin istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin bulunmaması, makroekonomik istikrarın büyük ölçüde sağlandığı OECD ülkelerinde fiyat düzeylerinin insani kalkınma üzerindeki etkisinin sınırlı kaldığını göstermektedir. Küreselleşmenin HDI üzerindeki negatif ve anlamlı etkisi ise,

küresel entegrasyonun her zaman olumlu sonuçlar doğurmadığını, hatta bazı toplumsal kesimlerin bu süreçten dışlanma riskiyle karşı karşıya kalabileceğini ortaya koymaktadır.

Modelin spesifikasyon testleri (AR(1), AR(2) ve Hansen testleri) tahmin sonuçlarının güvenilirliğini ve geçerliliğini teyit etmiştir. Bu bağlamda, elde edilen bulgular kamu harcamalarının insani kalkınma üzerindeki etkisinin hem teorik hem de ampirik düzeyde anlamlı ve tutarlı olduğunu ortaya koymaktadır.

5.2. Öneriler

Elde edilen bulgular doğrultusunda, kamu harcamalarının insani kalkınmayı destekleyecek şekilde planlanması ve uygulanması gerektiği sonucuna varılmıştır. Bu bağlamda geliştirilen öneriler aşağıda sunulmuştur:

1. Sosyal Harcamaların Artırılması: Kamu harcamalarının özellikle eğitim, sağlık ve sosyal koruma gibi doğrudan insani gelişmeyi etkileyen alanlara yönlendirilmesi, HDI'nın yükseltilmesi açısından önem arz etmektedir. Bu alanlarda yapılan harcamalar bireylerin beşeri sermaye düzeyini artırarak uzun vadeli kalkınma hedeflerine katkı sağlamaktadır.

2. Gelir Dağılımında Adaletin Sağlanması: Araştırmada gelir eşitliğinin HDI üzerinde olumlu etkisi tespit edilmiştir. Bu doğrultuda, vergi politikalarının adaletli bir yapıya kavuşturulması, sosyal transferlerin etkin biçimde kullanılması ve düşük gelirli gruplara yönelik destekleyici programların yaygınlaştırılması önerilmektedir.

3. Kapsayıcı Büyüme Stratejileri: Ekonomik büyümenin insani kalkınmaya katkısının artırılması için büyüme politikalarının kapsayıcı ve sürdürülebilir biçimde tasarlanması gerekmektedir. Özellikle dijitalleşme, yeşil dönüşüm ve inovasyon odaklı kamu yatırımları bu süreçte desteklenmelidir.

4. Küreselleşme Sürecinin Sosyal Risklerine Karşı Önlemler: Küreselleşmenin olumsuz etkilerini azaltmak amacıyla sosyal koruma programları güçlendirilmeli, iş gücü piyasasında uyum politikaları geliştirilmeli ve kültürel çeşitlilik ile toplumsal kapsayıcılık teşvik edilmelidir.

5. Yeni Araştırmalar için Öneriler: İleriki çalışmalarda, araştırma kapsamı daha geniş dönemleri veya farklı ülke gruplarını kapsayacak şekilde genişletilebilir.

Ayrıca, insani kalkınma üzerindeki etkilerin ayrıştırılabilmesi için kamu harcamalarının alt bileşenleri (örneğin sağlık, eğitim, savunma vb.) ayrı ayrı analiz edilmelidir.

KAYNAKÇA

- Acar, Y. (2008). *İktisadi büyüme ve büyüme modelleri*. İstanbul: Dora Basım Yayın.
- Açıkgöz Ersoy, B. (2009). *Devletlerin mali rolleri ekonomik büyümelerini nasıl etkiler*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Matbaası.
- Afşar, M. (2018). *Finansal sistemin unsurları. Para teorisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Aidt, T. S. (2009). Corruption, institutions, and economic development. *Oxford Review of Economic Policy*, 25 (2), 271-291.
- Akalın, G. (2000). *Kamu ekonomisi*. Ankara: Akçağ Yayıncılık.
- Akalın, G. (2016). *Kamu ekonomisi* (5. baskı). Ankara: Orion Yayınevi.
- Akbaş Akdoğan, D. (2011). *Türkiye' de Devletin doğal tekeller alanındaki düzenleyici rolü*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akdoğan, A. (2009). *Kamu maliyesi* (13 baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akdoğan, A. (2017). *Kamu maliyesi* (18. baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Aktan, C. C., Dileyici, D. ve Vural, İ. (2006). *Kamu ekonomisi ve kamu politikası*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Aktan, C.C. (2006). Piyasa başarısızlığının anatomisi ve kamu ekonomi rasyoneli. C. Aktan, D. Dileyici, İ. Y. Vural (Ed.). *Kamu ekonomisi ve kamu politikaları* (2. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Alkire, S. (2010). *Human development: definitions, critiques, and related concepts*. Oxford Poverty & Human Development Initiative.
- Alkire, S. and Foster, J. (2010). Designing the inequality-adjusted human development index (HDI). *Human Development Research Paper*, 28, 1-50.
- Alkire, S. and Santos, M. E. (2010). *Acute multidimensional poverty: A new index for developing countries*. Oxford Poverty & Human Development Initiative (OPHI).
- Amsden, A. H. (1989). *Asia's next giant: South korea and late industrialization*. Oxford University Press.
- Amsden, A. (1992). *Asia's next giant: South korea and late industrialization*. New York: Oxford Academic.

- Anand, S. and Sen, A. (2000). The income component of the human development index. *Journal of Human Development*, 1 (1), 83-106.
- Anderson, T. W. and Hsiao, C. (1982). *Formulation and estimation of dynamic models using panel data*. *Journal of Econometrics*, 18 (1), 47–82.
- Arellano, M. and Bond, S. (1991). Some tests of specification for panel data: Monte Carlo evidence and an application to employment equations. *The Review of Economic Studies*, 58 (2), 277–297.
- Arellano, M. and Bover, O. (1995). Another look at the instrumental variable estimation of error-components models. *Journal of Econometrics*, 68 (1), 29–51. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(94\)01642-D](https://doi.org/10.1016/0304-4076(94)01642-D).
- Arimah, B. (2004). Poverty reduction and human development in Africa. *Journal of Human Development*, 5 (3), 399-415.
- Arrow, K. (1962). The economic implications of learning by doing. *The Review of Economic Studies*, 29 (3), 155-173.
- Atkinson, A.B. (1970). On the measurement of inequality. *Journal of Economic Theory*, 2 (3), 244–263.
- Atkinson, A.B. (2015). *Inequality: What can be done?* Harvard University Press.
- Aydın, M. (2019). İnsani gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi: türkiye üzerine ampirik bir çalışma. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 7 (4), 33-42.
- Baltagi, B. H. (2013). *Panel veri ekonometrisi* (Çev. B. Çanakçı ve F. Gürkaynak). Ankara: Palme Yayıncılık.
- Barr, N. (2012). *Economics of the welfare state*. Oxford University Press.
- Barro, R. (1990). Government spending in a simple model of endogenous growth. *Journal of Political Economy*, 98 (5), 103-125.
- Barro, R. (1996). *Inflation and growth*. *Federal Reserve Bank of St. Louis Review*, 78 (3), 153-169.
- Bergh, A., ve Nilsson, T. (2010). Do liberalization and globalization increase income inequality? *European Journal of Political Economy*, 26 (4), 488-505.
- Berg, A., ve Ostry, J. D. (2011). *Inequality and unsustainable growth: Two sides of the same coin?* IMF Staff Discussion Note.
- Bloch, F. and Caillaud, B. (2017). Markets with asymmetric information. Paris School of Economics: <https://extranet.parisschoolofeconomics.eu/docs/caillaud-bernard/asymmetric-info-and-signals.pdf> (Erişim tarihi: 14.02.2025).

- Blundell, R. and Bond, S. (1998). Initial conditions and moment restrictions in dynamic panel data models. *Journal of Econometrics*, 87 (1), 115–143. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(98\)00009-8](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(98)00009-8)
- Borensztein, E., De Gregorio, J. and Lee, J. W. (1998). How does foreign direct investment affect economic growth? *Journal of International Economics*, 45 (1), 115–135. [https://doi.org/10.1016/S0022-1996\(97\)00033-0](https://doi.org/10.1016/S0022-1996(97)00033-0)
- Bourguignon, F. and Chakravarty, S. (2019). The measurement of multidimensional poverty. S. Chakravarty içinde, *Poverty, Social exclusion and stochastic dominance*. Themes in Economics (Theory, Empirics, and Policy) (s. 84). Singapore: Springer.
- Bowden, E. (1986). *Economics: The science of common sense* (5. baskı). South-Western Publishing Company.
- Chang, H.J. (2003). *Kicking away the ladder: Development strategy in historical perspective*. Anthem Press.
- Chang, H.J. (2013). *Sanayileşmenin gizli tarihi* (Çev: E. Akçaoğlu). İstanbul: Epos Yayınları.
- Cihan, A. (2016). *Japonya' da eğitim kültür ve modernleşme*. İstanbul: Özgü Yayınları.
- Çelikkaya, S. ve Sezgin, A. (2014). Kamu harcamalarının kalkınmaya olan etkileri: Türkiye örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1 (2), 40-59.
- Çetinkaya, Ö. ve Aslantaş, M. (2019). Merkezi yönetim cari transfer harcamalarının mali büyüklüğünün değerlendirilmesi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2 (1), 41-50.
- Çivi, E. (2008). Uluslararası rekabet gücüne farklı bakışlar. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (1), 1-22.
- Çütçü, İ., Atay, G. ve Akkurt, A. (2020). Kalkınma-gelir dağılımı ilişkisi: Türkiye ekonomisi üzerine yapısal kırılmalı ekonometrik analiz. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11 (22), 448-466.
- Demir, O. (1997). *Ekonomide devlet*. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayını.
- Demir, Ö. (2003). *Küresel rekabette etkin devlet*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Demir, S. (2006). *Birleşmiş milletler kalkınma programı insani gelişme endeksi ve Türkiye açısından değerlendirme*. Ankara: T.C. Başbakanlık DPT Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü.

- Demiray Erol, E. (2011). İnsani gelişme yaklaşımı doğrultusunda beşeri kalkınmanın boyutları: Gelişmekte olan ülkeler. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3 (2), 99-108.
- Devarajan, S., Swaroop, V. and Zou, H.F. (1996). The composition of public expenditure and economic growth. *Journal of Monetary Economics*, 37(2), 313-344.
- Dinler, Z. (2020). *Makroekonomi* (24. baskı). Bursa: Ekin Kitabevi.
- Doehring, K. (2015). *Genel devlet kuramı* (Çev: A. Mumcu) (6. Baskı). İstanbul: İnkılap Yayıncılık.
- Dreher, A., ve Herzfeld, T. (2005). *The Economic Costs of Corruption: A Survey and New Evidence*. *SSRN Electronic Journal*.
- Dreher, A. (2006). Does globalization affect growth? Evidence from a new index of globalization. *Applied Economics*, 38(10), 1091–1110. [https://doi.org/ 10.1080/00036840500392078](https://doi.org/10.1080/00036840500392078).
- Dumitrescu, E.I. and Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29 (4), 1450–1460. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2012.02.014>
- Durgun, B. (2023). *Kalkınma-gelir eşitsizliği ilişkisi teori politika ve uygulama*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Dünya Bankası (2019). Public expenditure review: strategic priorities for sustainable development. World Bank Group. <https://www.worldbank.org/> adresinden alındı. Erişim tarihi: 22.11.2024.
- Erdoğan, S. ve Bozkurt, H. (2008). Türkiye’de yaşam beklentisi - ekonomik büyüme ilişkisi: ARDL modeli ile bir analiz. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 3 (1), 25-38.
- Esenbel, S. (1999). Japonya ve Türkiye çağdaşlaşma tarihinin karşılaştırılması. (Ed. S. Esenbel, A. Demircioğlu) içinde, *Çağdaş Japonya'ya Türkiye'den bakışlar* (ss. 9-30). Simurg Yayınları.
- Eşiyok, B. (2010). Dünya ekonomisinin alacakaranlığında güney kore'nin kalkınma deneyimini yeniden düşünmek. *Mülkiye Dergisi*, 34 (268), 329-352.
- Evans, P. (1995). *Embedded autonomy: States and industrial transformation*. Princeton University Press.

- Fattah, S. and Muji, A. (2012). Local government expenditure allocation toward human development index at Jenepono Regency, South Slawesi, Indonesia. *IOSR Journal of Humanities and Social Science*, 5 (6), 40–50.
- Filmer, D. and Pritchett, L. (1999). The impact of public spending on health: does money matter? *Social Science & Medicine*, 49 (10), 1309–1323.
- Fong, G. (1998). Follower at the frontier: International competition and Japanese industrial policy. *International Studies Quarterly*, 42 (2), 339–366.
- Gerschenkron, A. (1962). *Economic backwardness in historical perspective*. Cambridge: Harvard University Press.
- Geyik, O. ve Aydın, M. (2021). Maliye politikası aracı olarak kamu harcamaları ile insani gelişme endeksi arasındaki ilişki: Türkiye üzerine bulgular (1990–2019). *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10 (3), 2066–2084.
- Gözen, S., Sağdıç, E. ve Yıldız, F. (2022). Kamu sosyal harcamalarının insani gelişmişlik üzerindeki etkisi: Seçilmiş OECD ülkeleri analizi. *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 17 (1), 92–105.
- Gupta, S., Clements, B. and Tiongson, E. (1998). Public spending on human development. *Finance & Development*, 35 (3), 10–13.
- Gupta, S., Davoodi, H. and Alonso-Terme, R. (2002). Does corruption affect income inequality and poverty? *Economics of Governance*, 3 (1), 23–45.
- Gürses, D. (2009). İnsani gelişme ve Türkiye. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12 (21), 339–350.
- Hanushek, E. and Woessmann, L. (2012). Do better schools lead to more growth? Cognitive skills, economic outcomes, and causation. *Journal of Economic Growth*, 17 (4), 267–321.
- Haq, M. (1995). *Reflections on human development*. Oxford: Oxford University Press.
- Hicks, N. (1997). The inequality-adjusted human development index: A constructive proposal. *World Development*, 25 (8), 1283–1298.
- Işık, A., Karayılmazlar, E., Organ, İ. ve Işık, H. (2005). *Kamu maliyesi*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Johnson, C. (1982). *MITI and the Japanese miracle: The growth of industrial policy*. California: Stanford University Press.

- Kazgan, G. (2002). *Küreselleşme ve ulus-devlet yeni ekonomik düzen (3. b.)*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını.
- Khan, A. and Murova, O. (2015). Productive efficiency of public expenditures: A cross-state study. *State and Local Government Review*, 47 (3), 202–213.
- Kıncal, A. (2016). Japon kalkınması: Tarihsel süreç ve politikalar. *DERİN Dokuz Eylül Üniversitesi Araştırma ve İnovasyon Dergisi*, 6, 76–86.
- Kızılkaya, O., Koçak, E. ve Sofuoğlu, E. (2015). The role of fiscal policies on human development: An empirical approach. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 22 (1), 257–271.
- Kim, L. (2001). The dynamics of technological learning in industrialisation. *International Social Science Journal*, 53 (168), 11–23.
- Kirmanoglu, H. (2007). *Kamu ekonomisi analizi*. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Klugman, J., Rodríguez, F. and Choi, H.J. (2011). The HDI 2010: New controversies, old critiques. *Journal of Economic Inequality*, 9 (2), 249–288.
- Konya, L. (2006). Exports and growth: Granger causality analysis on OECD countries with a panel data approach. *Economic Modelling*, 23 (6), 978–992. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2006.04.008>
- Lall, S. (2009). Sanayileşme stratejisini yeniden düşünmek: Küreselleşme çağında devletin rolü. F. Şenses (Ed.) içinde, *Neoliberal küreselleşme ve kalkınma seçme yazılar* (s. 459–508). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Leba, R. (2018). Kamu ekonomisi. M. Kolçak (Ed.) içinde, *Kamu maliyesi* (s. 24–45). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Leftwich, A. (2001). *States of development: On the primacy of politics in development*. London: Political Science.
- Lewis, W. (1954). Economic development with unlimited supplies of labour. *The Manchester School*, 22 (2), 139–191.
- List, F. (1956). *National system of political economy*. Philadelphia: J.B Lippincot.
- Luther, H. (2000). *Güney Kore bir model olabilir mi?* (E. Özbek, Çev.). İstanbul: Belge Yayınları.
- Maharda, J. and Aulia, B. (2020). Government expenditure and human development in Indonesia. *Jombura Equilibrium Journal*, 2 (2), 81–94.
- Mahbub ul Haq (1995). *Reflections on human development*. New York: Oxford University Press.

- Mamun, T., Abdur, R., Hassan, S., Amin, M. and Olah, J. (2025). *Public sector efficiency in delivering social services and its impact on human development: A comparative study of healthcare and education spending in India, Pakistan, and Bangladesh*. <https://arxiv.org/pdf/2503.12178>
- Mankiw, N. (2019). *Macroeconomics*. New York: Worth Publishers.
- Martens, P., ve Zywiets, D. (2006). Rethinking globalization: A modified globalization index. *Journal of International Development*, 18 (3), 331-350.
- Mauro, P. (1995). Corruption and growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 110 (3), 681–712. <https://doi.org/10.2307/2946696>.
- Mirowsky, J. and Ross, C. (1998). Education, personal control, lifestyle and health: A human capital hypothesis. *Research on Aging*, 20 (4), 415–449.
- Musgrave, R. and Musgrave, P. (1989). *Public finance in theory and practice*. New York: McGraw-Hill Book Company.
- Ohno, K. (2006). *The economic development of Japan: The path traveled by Japan as a developing country*. Tokyo: GRIPS Development Forum.
- Oktayer, N. ve Susam, N. (2010). Kamu harcamaları-ekonomik büyüme ilişkisi: 1970–2005 yılları Türkiye örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22 (1), 145–164.
- Otsubo, S. (2007). *Post-war development of the Japanese economy: For students in the economic development policy and management program*. Nagoya: Nagoya University.
- Özdemir, Z. (2005). Japon kalkınması ve piyasa özgürlüğünün sonu. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 20 (1), 95–106.
- Öztürk, N. (2007a). *Ekonomide devletin değişen rolü*. Ankara: Palme Yayıncılık.
- Öztürk, N. (2007b). *Kamu tercihinin tespitinde karşılaşılan sorunlar ve çözüm yolları*. Ankara: Palme Yayıncılık.
- Öztürk, N. (2013). *Kamu mali yönetimi mali kurumlar* (1. baskı). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Paya, M. (2013). *Küresel ortamda iktisat politikaları*. İstanbul: Türkmen Kitapevi.
- Pehlivan, O. (2006). *Kamu maliyesi*. Trabzon: Derya Kitabevi.
- Pigou, A. (1947). *A study in public finance*. London: Macmillan.
- Psacharopoulos, G. and Patrinos, H. (2004). Returns to investment in education: A further update. *Education Economics*, 12 (2), 111–134.

- Ranis, G., Stewart, F., ve Ramirez, A. (2000). Economic growth and human development. *World Development*, 28 (2), 197–219
- Rodrik, D. (2003). Growth strategies. P. Aghion and S. Durlauf (Ed.). *Handbook of economic growth* içinde (s. 967–1014). Amsterdam: Elsevier.
- Rodrik, D. (2003). Structural reforms and economic performance. D. Rodrik (Ed.) *In search of prosperity: Analytic narratives on economic growth* içinde (s. 1–19). Princeton: Princeton University Press.
- Roodman, D. (2009). How to do xtabond2: An introduction to difference and system GMM in Stata. *The Stata Journal*, 9 (1), 86–136. <https://doi.org/10.1177/1536867X0900900106>
- Schmitz, H. (1996). Azgelişmiş ülkelerde sanayileşme stratejileri: Tarihsel deneyimden çıkarılacak bazı dersler. F. Şenses (Ed.) *Kalkınma iktisadi yükselişi ve gerilemesi* içinde, (s. 255–283). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sen, A. (1999). *Development as freedom*. Oxford: Oxford University Press.
- Shah, S. (2016). *Determinants of human development index: A cross-country empirical analysis*. Munich: University Library of Munich.
- Smith, A. (1776). *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*. London: Methuen & Co.
- Solow, R. (1956). A contribution to the theory of economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 70 (1), 65–94.
- Sönmez, S. (1998). *Dünya ekonomisinde dönüşüm*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Stiglitz, J. (2012). *The price of inequality: How today's divided society endangers our future*. New York: W.W. Norton & Company.
- Stiglitz, J. and Rosengard, J. (2015). *Economics of the public sector*. New York: W. W. Norton.
- Stiglitz, J. E. (2000). *Economics of the public sector*. New York: W.W. Norton & Company.
- Stiglitz, J. E. (2002). *Globalization and its discontents*. New York: W.W. Norton & Company.
- Suryahadi, A., Hadiwidjaja, G., ve Sumarto, S. (2012). Economic growth and poverty reduction in Indonesia before and after the Asian financial crisis. In A. Booth ve P. McCawley (Ed.), *The Indonesian economy during the Soeharto era* içinde (s. 194–213). Oxford University Press.

- Şaşmaz, M., Odabaş, H. ve Yayla, Y. (2019). OECD ülkelerinde sağlık harcamaları ile kalkınma arasındaki ilişki: Panel veri analizi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 26 (3), 851–866.
- Şener, O. (2008). *Teori ve uygulamada kamu ekonomisi* (10. baskı). İstanbul: Beta Basım ve Yayım.
- Şenses, F. (2003). *Küreselleşmenin öteki yüzü: Yoksulluk* (3. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Takada, M. (1999). Japan's economic miracle: Underlying factors and strategies for the growth. <https://www.lehigh.edu/~rhw1/courses/1999/spring/ir163/Papers/pdf/mat5.pdf>. (Erişim tarihi: 01.03.2025).
- Tanzi, V. and Schuknecht, L. (2000). *Public spending in the 20th century: A global perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tanzi, V. and Zee, H. (1997). Fiscal policy and long-run growth. *IMF Staff Papers*, 44 (2), 179–209.
- Todaro, M. P. and Smith, S. C. (2015). *Economic development* (12. baskı). Boston: Pearson Education Limited.
- Todaro, M. P. ve Smith, S. C. (2020). *Economic development* (13. b.). Pearson. https://students.aiu.edu/submissions/profiles/resources/onlineBook/F5v9e6_Economic%20Development-2020.pdf (Erişim tarihi: 14.02.2025).
- Tokatlıoğlu, M. ve Selen, U. (2019). *Maliye politikası* (2. baskı). Bursa: Ekin Basım Yayım.
- Trading Economics (2025). <https://tradingeconomics.com/country-list/gdp> (Erişim tarihi: 14.02.2025).
- TÜİK. (2022). *Türkiye İstatistik Kurumu*. <https://data.tuik.gov.tr/> (Erişim tarihi: 14.02.2025).
- Tüleykan, H. (2010). Tarihsel süreçte ekonomide devletin yeri, gelişimi ve yeniden yapılandırılması. *Bütçe Dünyası Dergisi*, (33), 86–114.
- UNDP. (1990). *Human development report*. New York: Oxford University Press.
- UNDP. (1995). *Human development report 1995: Gender and human development*. Oxford: Oxford University Press.
- UNDP. (2010). *Human development report*. New York: Oxford University Press.

- UNDP (2018). Human development indices and indicators 2018. By the United Nations Development Programme 1 UN Plaza, USA: New York <https://hdr.undp.org/system/files/documents/2018summaryhumandevlopmentstatisticalupdateen.pdf>
- UNDP. (2019). *Human development report 2019*. United Nations Development Programme. <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2019> (Erişim tarihi: 14.02.2025).
- UNDP. (2022). *Human development report 2022*. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP).
- UNDP. (2023). *Human development report 2023*. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP).
- UNDP (2024). *Human development report 2023/2024*. <https://www.undp.org/tr/turkiye/publications/human-development-report-2023> (Erişim tarihi: 14.02.2025).
- United Nations Development Programme. (2010). Human development report 2010: The real wealth of nations-Pathways to human development. Palgrave Macmillan. <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2010> (Erişim tarihi: 14.02.2025).
- Uzun, A. (2010). Savaş sonrası Japonya'da sanayi politikası: MITI (Uluslararası Sanayi ve Ticaret Bakanlığı) ne kadar başarılıydı? *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 63–72.
- World Bank. (2022). *World development indicators*. World Bank Group.
- Yaşgöl, Y. (2013). Yeni kalkınmacı devlet modeli bağlamında ulusal ilaç politikası Brezilya deneyimi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 35 (2), 123–152.
- Yayla, Y. ve Şaşmaz, M. (2020). OECD ülkelerinde kamu harcamalarının insani gelişme üzerindeki etkisi: Panel veri analizi. *Maliye Dergisi*, (179), 180–198.
- Yeldan, E. (2021). *Küresel ekonomi ve Türkiye: Kriz dinamikleri ve alternatif politikalar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldız, F., Sağdıç, E., Gümüş, Ö. ve Gözen, S. (2023). *Kamu harcamaları algısı: Teori ve uygulama*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Yoshida, K. (2010). Skills and technological development in the early stage of industrialization – Implications from Japanese experiences in the Meiji era. *Journal of International Cooperation in Education*, 13 (2), 31–47.

Zerenler, M. ve İraz, R. (2006). Japon yönetim anlayışı ve şirket ağıları (Keiretsu) analizi. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (16), 757-776.

